

METODOLOGIJA IZRADE NASTAVNIH PLANOVA I PROGRAMA

Nastavni plan i programi predstavljaju osnovu na kojoj se konstituira nastavni rad i u tome je njihova važna vaspitno-obrazovna funkcija. Nastavnim planom se, kao što je poznato, određuju opšti cilj nastave i zadaci koje u vaspitnom i obrazovnom pogledu treba ostvariti obučavanjem određene kategorije ljudi, zatim, nastavni sadržaji (predmeti, oblasti i sl.) koje treba izučiti da bi se ti zadaci ostvarili, kao i redosled i vreme njihovog izučavanja — dakle, opšti profil obučavanja određene kategorije ljudi. Nastavni programi predstavljaju konkretizovanje nastavnog plana, i za svaki predmet (oblast i sl.) predviđen nastavnim planom sastavlja se poseban nastavni program. Nastavnim programom konkretizuju se nastavni ciljevi — određuju se ospeg, dubina i redosled znanja, kao i veštine, navike i lična svojstva koje nastavom iz svakog predmeta treba razviti, zatim, sadržaji i vreme obrade programa u celini i značajnijih delova i sl.

Značaj nastavnih planova i programa je u tome što se njima daje (odnosno, treba da se daje) projekcija ličnosti kakvu bi u obrazovnom i vaspitnom pogledu trebalo razviti nastavom, određuju sadržaji i drugi elementi značajni za utvrđivanje smera i okvira nastavnog rada i delovanja svih činilaca nastavnog procesa. Otuda oni

služe kao osnova za rad i onih koji neposredno organizuju i izvode nastavu, i onih koji se obučavaju. Zato je i razumljivo što se ni najboljim neposrednim organizovanjem nastave ne mogu postići zadovoljavajući rezultati ukoliko nastavni plan i program nisu dobro postavljeni.

Nastavnim planom i programima određuje se nastavna politika ustanove ili obučavanja ljudi određenog profila. Zato se rad na izradi planova i programa ne sme ni u kom slučaju smatrati samo tehnikom ili tehničkim zadatkom, niti mu se sme pristupati na brzinu i površno. Nastavni planovi i programi, koji su samo odraz trenutnih potreba i želja ili nedovoljno izučenih mogućnosti, unapred su osuđeni da budu prevaziđeni i odbačeni. To, naravno, ne znači da se u izvesnim situacijama ne mogu izrađivati nastavni planovi i programi sračunati na zadovoljenje samo »aktuelnih potreba«, jer činjenica da su oni aktuelni ne protivreći potrebi da budu dobro prostudirani i odmereni prema uslovima i mogućnostima.

Ako se potpuno ne prouče i ne odrede svi činioci značajni za sagledavanje nastavnih zahteva i realne mogućnosti njihovog ostvarenja, onda, neminovno, nastavni planovi i programi neće odgovarati realnim potrebama, što će uslovljavati njihove česte promene i korekcije, koje umesto poboljšanja ponekad predstavljaju vrćenje u krugu ili, čak, i nazadak u odnosu na postojeće stanje.¹ Jer, potrebe

¹ Teško je, na primer, opravdati dosta česte promene do kojih dolazi u nekim nastavnim planovima, a naročito pojedinim programima vojnih škola. Razume se nije reč o izmenama, uslovljenim težnjom da se nastavni planovi i programi prilagode razvoju savremene ratne tehnike i vojne veštine i izvođenja nastave, već o izmenama uslovljenim nedovoljno studioznom izradom pojedinih nastavnih planova i programa, što ih čini neadekvatnim u odnosu na potrebe i zahteva njihovo neprekidno prilagođavanje koje, takođe, nije ponekad dovoljno realno. Istina, već i uobičajena praksa da se gotovo svake godine tehnički ponovo izrađuju nastavni plan i programi u školama utiče na promene u njihovim sadržajima. Ali,

i mogućnosti ne mogu se pravilno odrediti »iz glave«, pa ma kako pametna ona bila. Kako će nastavni planovi i programi izgledati ne zavisi samo od većih ili manjih sposobnosti onih koji planiraju i programiraju i njihove veštine da ih pismeno izraze, već i od niza društvenih i vojnih činilaca, među kojima su, nesumnjivo, najznačajniji: karakter društvenih odnosa (posebno karakter i sadržaj ideologije) i položaj čoveka u društvu, zatim, karakter, ciljevi i zadaci armije, vojna doktrina i dr. Značajno mesto u tom pogledu ima i naučno zasnivanje metodologije planiranja i programiranja, odnosno iznalaženje i primena takvih (opštih i specifičnih, empirijskih i logičkih) metoda i oblika istraživanja, koji će omogućiti svestrano sagledavanje i uopštavanje iskustava, zauzimanje ispravnih teorijskih stavova, postavljanje principa, oblika, metoda i drugih elemenata značajnih za izradu dobrih nastavnih planova i programa. Naučno zasnovana metodologija planiranja i programiranja pomaže da se kritički objektivno istraže, razjasne i izričito ispravno izlože stavovi i pravila značajni za ispravno postavljanje i izradu nastavnih planova i programa; takva metodologija olakšava onima koji planiraju i programiraju da u celini i realno sagledaju sve one faktore (sociološke, ideološke, strategijsko-operativno-taktičke, tehničke i dr.) koji utiču na određivanje nastavnih potreba i na mogućnosti njihovog zadovoljenja, da precizno odrede ciljeve i zadatke nastave, da pravilno odaberu i rasporede nastavne sadržaje, kao i da odrede ostale elemente u nastavnim planovima i programima.

još jači podsticaj predstavljaju nepravilna shvaćanja, koja ponegde još žive, da je program utoliko bolji ukoliko se u njega unese više »novoga«, a da ostajanje na starom znači »konzervativizam« i predstavlja pokazatelj neaktivnosti sastavljača. Sasvim je jasno da se takve ocene ne mogu prihvatiti i da su na nastavni plan i programi utoliko bolji ukoliko je u njih — i pored stalnog praćenja i realnih analiza koliko odgovaraju objektivnim činilcima i uslovima — potrebno unositi manje izmene.

Ako izrada nastavnih planova i programa mnogo zavisi od metodologije planiranja i programiranja, onda izgradnja naučno zasnovane metodologije zaslužuje da bude predmet posebne pažnje. To je vrlo široka oblast koju je nemoguće obuhvatiti jednim napisom. Međutim, neki, mislim najvažniji momenti metodologije izrade nastavnih planova i programa mogu se najbolje sagledati razmatranjem sledećih pitanja: utvrđivanje vaspitno-obrazovnih potreba i mogućnosti; određivanje profila obučavanja; postavljanje i razrada nastavnih planova; postavljanje i razrada nastavnih programa; ko treba da radi nastavne planove i programe; verifikacija nastavnih planova i programa.

UTVRĐIVANJE VASPITNO-OBRAZOVNIH POTREBA I MOGUĆNOSTI

Utvrđivanje obrazovno - vaspitnih potreba je preduslov za formulisanje nastavnih planova i programa. Ukoliko te potrebe nisu utvrđene, onda i rad na planiranju i programiranju, i celokupno izvođenje nastave, gubi smisao, pošto od obrazovno-vaspitnih potreba zavise i zadaci nastave, sadržaji (njihov karakter, obim i dubina), metode, oblici, vreme izučavanja programa i dr. Zato je jedno od osnovnih pitanja koje u razradi metodologije planiranja i programiranja treba rešiti, pronalazjenje najpogodnijih oblika i metoda sagledavanja obrazovno-vaspitnih potreba i uslova i mogućnosti da im se udovolji u procesu nastave. Potrebno je pronaći oblike i metode pomoću kojih će se najlakše i najpotpunije iznaći faktori koji utiču na određenje obrazovno-vaspitnih potreba, nastavnih ciljeva i zadataka, kao i najlakše sagledati snaga i kvalitet tog uticaja. Tek na osnovu toga biće moguće, u konkretnim uslovima, najbolje uskladiti delujuće faktore i mogućnosti i

pravilno odrediti nastavni cilj i zadatak, odnosno sadržaje preko kojih će se, i za koje vreme, na koji način i sl., realizirati nastavni ciljevi i zadaci.

Na prvi pogled je sasvim jednostavno da se odrede obrazovno-vaspitne potrebe. Ali, upravo oko njihovog potpunijeg i preciznijeg utvrđivanja javlja se niz problema. Načelno uzeto, da bi se potrebe utvrdile neophodno je: sagledati sve (objektivne i subjektivne) činioce koji ih uslovljavaju; analizirati uslove i mogućnosti za njihovo ostvarenje; odrediti i formulisati obrazovno-vaspitne potrebe.

Svaki od tih momenata procesa istraživanja ne mora da predstavlja posebnu etapu, već se čitav rad može odvijati paralelno, ali je neophodno da se uzmu u obzir i izučavaju (pojedinačno ili povezano).

Činioci koji uslovljavaju vaspitno-obrazovne potrebe mogu biti objektivni i subjektivni, opšti i posebni. Među opšte objektivne činioce spadaju u prvom redu oni koji su rezultat razvitka i stanja u društvu i armiji i koji na ovaj ili onaj način utiču na zadatke vaspitanja i obrazovanja u armiji. To su, pre svega, društveni odnosi i sistem vaspitanja i obrazovanja, kao i tendencije njihovog daljeg kretanja; karakter, cilj i zadaci armije i zadaci koji odatle proizlaze u pogledu vaspitanja i obrazovanja u armiji; kvalitet i kvantitet naoružanja i ostale tehnike koji će se primeniti u ratu; zamisao vođenja rata i operativno-taktička upotreba ljudstva, naoružanja i sredstava; organizacija armije i formacija jedinica; potrebe vezane za skladno funkcionisanje armije i izvršavanje zadataka koji se pred nju postavljaju.

Sem tih opštih objektivnih, u svakoj nastavnoj oblasti deluju i posebni činioci. Određivanje, na primer, vaspit-

no-obrazovnih potreba u oblasti ideološko-političkog vaspitanja zahteva temeljitije izučavanje karaktera društva i društvenih odnosa, karaktera rata, ciljeva i zadataka armije, moralnih svojstava čoveka potrebnih u savremenom ratu i sl., dok će određivanje potreba u oblasti taktike zahtevati potpunije izučavanje sredstava i naoružanja, mogućnosti i efikasnosti njihove primene u raznim vidovima borbe i sl. Zato se specifični činioci moraju u svim prilikama precizno sagledati.

Subjektivni uticaji na određenje vaspitno-obrazovnih potreba mogu dolaziti od strane onih koji ih određuju ili onih za koje se određuju, a manifestuju se kao ideje, interesi i želje, raspoloženja i uopšte stavovi koje svaka od pomenutih kategorija zauzima prema nastavi i njenim sadržajima. Ti uticaji mogu da se više-manje, zavisno od uloge i prava čoveka, odražavaju na određenje potreba. Otuda je i razumljivo što su uticaji onih koji određuju vaspitno-obrazovne potrebe daleko veći i uslovljeni njihovom sposobnošću i načinima kojima se služe u sagledavanju tih potreba.² Ali, u nekim područjima, kao u političkoj nastavi sa starešinama, uticaj onih za koje se te potrebe određuju nešto je veći, te od njihovih subjektivnih želja i interesa, koje oni osećaju kao potrebe, dobrim delom zavisi šta će se izučavati, dok je u nekim drugim područjima mogućnost ispoljavanja subjektivnih želja i interesa znatno manja i ima, uglavnom, dopunsku ulogu.

Subjektivne potrebe mogu više ili manje adekvatno odražavati objektivne potrebe, ukoliko su subjektivne želje i

interesi rezultat saznanja i u skladu sa objektivnim potrebama. Naime, objektivne potrebe predstavljaju izraz potreba društva i armije za razvijanjem — kod određenog broja ili svih njenih pripadnika — odgovarajućih znanja, veština i sposobnosti, kako bi u miru i u ratu mogli da obavljaju postavljene dužnosti; te potrebe su uslovljene neposrednim interesom društva za obavljanjem određenih funkcija. Ali, ukoliko pojedinac postaje svesniji objektivnih potreba, oseća ih kao svoje i želi da ih zadovolji, onda se granica između subjektivnih i objektivnih potreba postepeno gubi, pri čemu, naravno, nikad sasvim ne nestaje. Zavisno od objektivnih uslova, te razlike mogu biti manje ili veće. Inače, subjektivne želje i interesi veoma su značajni za nastavu i predstavljaju jedan od pokazatelja u sagledavanju i određivanju nastavnih zadataka.

Neophodno je utvrditi u kojoj meri su pojedine vaspitno-obrazovne potrebe uslovljene pojedinim činocima. Utvrđivanje stepena tog uticaja je najteži deo rada na iznalaženju obrazovno-vaspitnih potreba. Sem (ispravnog) logičkog zaključivanja, za to su potrebna i sistematska empirijska istraživanja. Ali, bez merenja tih uticaja nemoguće je sagledati snagu i uzajamni odnos činilaca.

Retki su slučajevi da se uticaj pojedinih činilaca na obrazovno-vaspitne potrebe može direktno i precizno meriti. To je izvodljivo jedino kod takvih faktora čiji je uticaj kvantitativno, pa i kvalitativno, relativno lako merljiv, kao što su, na primer, znanja i veštine vezani za rukovanje pojedinim sredstvima naoružanja i tehnike. Njihov uticaj na nastavne potrebe prilično je određen, jer uvođenje u naoružanje ovog ili onog sredstva nameće nastavi određene zahteve. Ali, teško je ustanoviti potrebe u vezi sa njihovom ope-

² Treba istaći da su subjektivni uticaji onih koji određuju vaspitno-obrazovne potrebe (sastavljača programa), kao i onih koji usmeravaju taj rad, nužni i da ih je veoma teško, pa gotovo i nemoguće, sasvim eliminisati, naročito ako metodologija sastavljanja nastavnih planova i programa nije razrađena i objektivirana. Ali, ako zamisli, želje i ideje sastavljača (usmerivača) prevagnu nad objektivnim činocima, onda to može imati veoma teške posledice.

rativno-taktičkom primenom. Slično je i sa utvrđivanjem ličnih kvaliteta ljudi. Uopšte, sve one uticaje koji su pretežno kvalitativne prirode mnogo je teže meriti, zbog čega je preporučljivo da se pri njihovom određivanju koristi više izvora saznanja i veći broj i adekvatnije metode istraživanja.

Analizom uticaja pojedinih činilaca sagledava se i celina zahteva koje treba ostvariti nastavom i mesto pojedinih zahteva u okviru celine. Ali, za diferenciranje, klasifikaciju, uopštavanje i uklapanje svih potreba u jednu celinu obično su neophodni znatni napori, jer, pojedinačno posmatrano, svaki činilac uslovljava veoma raznovrsne potrebe. Većina tih potreba je specifična, neke se isključuju, neke delimično poklapaju, a samo manjim delom su identične. Zato se od sastavljača nastavnih planova i programa (odnosno onih koji utvrđuju vaspitno-obrazovne potrebe) zahteva mnogo opštih, stručnih i metodoloških znanja i iskustava.

Svakako da je jedno od najznačajnijih pitanja za sagledavanje činilaca obrazovno-vaspitnih potreba pitanje izvora i metoda saznanja, tj. kako doći do određenih podataka, kako saznati činioce koji uslovljavaju obrazovno-vaspitne potrebe? Iako je na to pitanje uzgred u jednom članku nemoguće odgovoriti (a ono spada i u drugu metodološku oblast), ipak se zbog boljeg sagledavanja problema može ukazati na neke momente. Načelno posmatrano, do saznanja o faktorima obrazovno-vaspitnih potreba i snazi njihovog uticaja može se doći: analizom radnih mesta, snimanjem tehnika rukovanja naoružanjem, opremom i drugim sredstvima, analizom ponašanja u određenim situacijama; analizom društvene stvarnosti, karaktera, cilja i zadataka armije (izučavanjem knjiga, časopisa, štampe, posmatranjima i razgovorima); prikupljanjem

mišljenja (intervjuisanjem, anketom i dr.) najviših rukovodilaca, komandi i uprava o tome šta se u određenim uslovima, s obzirom na zamisao vođenja rata, dostignuća u ratnoj tehnici i načinu njene upotrebe, promene u društvu i armiji i sl. mora ostvariti nastavom; prikupljanjem iskustava i mišljenja (pomoću razgovora, anketa, izveštaja i na druge načine) izvođača i neposrednih organizatora sprovođenja nastavnih planova i programa, o mogućnostima ostvarenja, realnosti i va-ljanosti planova i programa, o tome u čemu bi ih trebalo menjati, odnosno dopuniti; prikupljanjem (razgovorima, anketama i sl.) mišljenja onih koji se obučavaju, o tome šta smatraju da im je od znanja, veština i sposobnosti stečenih u nastavi bilo najkorisnije za obavljanje dužnosti koje vrše i koje očekuju s obzirom na način i uslove vođenja rata, šta bi želeli da uče i šta bi u nastavnim planovima i programima trebalo dopuniti, odnosno odbaciti; posmatranjem taktičkih vežbi, načina i efikasnosti izvršavanja (i složenih) zadataka, registrovanjem podataka i sl. kako bi se sagledalo koliko sadašnji postupci odgovaraju zamislama vođenja rata, kao i uočili činioci novih nastavnih potreba s obzirom na zamisao upotrebe snaga i sredstava; izučavanjem nastavne dokumentacije i utvrđivanjem postignuća u nastavi.

Pošto se činioci i njihov značaj za određenje vaspitno-obrazovnih potreba ne mogu, po pravilu, sagledati korištenjem samo pojedinih izvora i metoda saznanja, to i nastojanja u tom smislu moraju biti što svestranija. Svestranost istraživanja naročito je nužna ako se imaju u vidu dodatne teškoće pri utvrđivanju faktora koji utiču na obrazovno-vaspitne potrebe — nemogućnost da se u nizu oblasti praksom provere zaključci do kojih se dolazi u toku istraživanja. Jer, važniji deo vojnih obrazovno-vaspitnih potreba (na-

ročito operativno-taktičkih) je takve prirode da ih nije moguće proveravati u mirnodopskoj praksi. Dok će u drugim oblastima praksa brzo pokazati da li su činioци dobro sagledani — što će omogućiti brze korekture — u odnosu na vojnostručnu nastavu (mada dobro organizovane taktičke vežbe imaju u tom pogledu veliku ulogu) tek će se u ratu pokazati koliko su cilj, zadaci i organizacija bili dobro postavljeni. Iz činjenice da greške u tom pogledu mogu imati veoma teške posledice i proističe neophodnost što širih izučavanja budućih uslova i načina vođenja rata, pošto će svestranost u tome makar donekle olakšati da se unapred stvori što realniji sud o njima.

Uslovi i mogućnosti za ostvarenje vaspitno-obrazovnih potreba. Činioци obrazovno-vaspitnih potreba ukazuju na opšte zahteve koje treba postići nastavom radi osposobljavanja pripadnika armije za izvršavanje zadataka koji se pred njih postavljaju, ili će se postaviti u ratu. Ali, koliko će ti zahtevi moći da se ostvare, zavisi od mogućnosti ljudi koji se obučavaju, raspoloživog vremena, nastavnog kadra, materijalnih i drugih uslova u kojima se izvodi nastava. Zato postojeće mogućnosti obično predstavljaju korektiv u definisanju obrazovno-vaspitnih potreba. Jer, potrebe su najčešće vrlo velike — takoreći neograničene. Tako bi, na primer, bilo veoma značajno da svi vojnici imaju vojna znanja i sposobnosti kao i oficiri, ili da svi oficiri maksimalno poznaju ne samo svoju već i ostale vojne specijalnosti i sl. Ali, pošto je to zbog drugih činilaca nemoguće, onda se potrebe svode na realnu meru. Kako su uslovi i mogućnosti ljudi stalan činilac u određivanju obrazovno-vaspitnih potreba, proučavanje tih uslova i mogućnosti, uz svestrane analize i korišće-

nje raznovrsnih metoda, neosporno je stalan zadatak svih onih koji rade na planiranju i organizovanju nastave.

Često se, na primer, ističe da su obrazovna znanja vojnika nejednaka, da se oni razlikuju u pogledu niza ličnih kvaliteta i da se o tome mora voditi računa u procesu vaspitanja i nastave. Međutim, činjenica je da se još ni približno dovoljno ne sprovede istraživanja koja bi imala za cilj da se utvrde ta znanja i sposobnosti. Do sada su se nastojanja ograničila uglavnom na analize ličnih iskustava pojedinaca i uvid koji su oni u tom pogledu ostvarili ili, pak, na prikupljanje nekih osnovnih podataka o određenoj kategoriji vojnika. Šire i pomoću objektivnijih instrumenata ispitivane su mogućnosti vojnika jedino u oblasti političke nastave, zatim u pogledu pismenosti i radi izbora za neke specifične dužnosti u armiji. Međutim, sve dok se takva ispitivanja ne budu vršila za potrebe celokupne nastave, sve dok sa sigurnošću ne budemo znali kakva znanja iz pojedinih oblasti vojnici donose u armiju, kakve su njihove mogućnosti, navike, mišljenja i stavovi o određenim problemima i dr., sve dotle se ne mogu precizno odrediti ni zadaci nastave, pa ni nastavni planovi i programi. Takva ispitivanja su nužna za utvrđivanje karakteristika kako određenih populacija ili kategorija (vojnika, pitomaca i sl.), tako i jedinica.

Pri razmatranju mogućnosti važno je da se imaju u vidu svi činioци (mogućnosti ljudi s obzirom na profil školovanja, raspoloživo vreme za nastavu, kadrovske, materijalne i druge mogućnosti za izvođenje nastave), jer su obično neki od njih povoljniji u datim uslovima. Zato se pravilnim korišćenjem jednih, obično, može prilično ublažiti negativno dejstvo drugih. Tako se, na primer, nedostatak vremena može znatno nadoknaditi povoljnijim

materijalnim, kadrovskim i drugim rešenjima, a nedovoljno predznanje ljudi boljim iskorištavanjem vremena i sl.

Definisanje vaspitno-obrazovnih potreba. Upoređivanjem i analizom činilaca koji uslovljavaju vaspitno-obrazovne potrebe i objektivnih uslova i mogućnosti za njihovo zadovoljenje, moguće je realno sagledati i definisati nastavne potrebe. Ima, istina, mišljenja da obrazovno-vaspitne potrebe ne treba precizno pismeno ni formulirati, pošto to, navodno, nema većeg značaja. Dovoljno je — kažu zastupnici tih shvatanja — da se potrebe jasno sagledaju i da ih znaju sastavljajući nastavnih planova i programa. Mada ovakav stav izgleda ubedljiv, on je metodološki neopravdan, jer potrebe moraju znati ne samo planeri i programeri, već i ostali (naročito neposredni) organizatori i sprovodioci nastave. Pa i samim planerima i programerima nastave ponekad potrebe izgledaju jasno određene sve dok ne pokušaju da ih izraze pismeno, pa i usmeno. Tek onda uviđaju da je dobar deo njihovih predstava o potrebama rasplinut i neodređen. To nije uslovljeno samo nejedinstvenom upotrebom terminologije, već je i odraz nepotpunog, nepreciznog i nejednakog sagledavanja potreba u mislima.

Pružanje otpora formulisanju potreba uslovljeno je nedovoljnim sagledavanjem značaja tog rada. Delimično, ono je prouzrokovano i time što je to najmučniji deo rada na utvrđivanju potreba, jer je neophodno voditi računa o adekvatnoj upotrebi svakog termina i rečenice, o jasnoći i preciznosti svakog zahteva.

ODREĐIVANJE PROFILA OBUČAVANJA

Pre neposrednog pristupanja radu na nastavnim planovima i programima potrebno je odrediti i profile obučavanja. Naime, poznato je da složenost, mnoštvo i raznovrsnost zadataka uslovljavaju složenost organizacije i formacije armije, te je zbog toga sve obrazovno-vaspitne potrebe nemoguće ostvariti jednim profilom nastave. Zato u svim savremenim armijama postoji dosta nastavnih profila, pri čemu se svakim profilom obučava određen broj ljudi za posebne dužnosti i specijalnosti. Poznata je takođe, težnja da tih profila ne bude suviše mnogo, jer kao što nije dobro da se ljudi uopšte ne specijalizuju za ratne uslove, nije dobro ni ako se specijalizovanje postavi preširoko i suviše usitni.

Poznato je da profile obučavanja (iako to nije lako) treba precizno definisati. Uloga svakog mora da bude tako određena da se jasno vide njegove posebnosti, kao i ono što je zajedničko sa ostalim profilima obučavanja u sklopu celokupnog sistema nastave. Ako takva određenost nije osigurana, ne mogu se pravilno postaviti ni opšti ciljevi obučavanja, kao ni nastavni plan i programi za svaki profil, niti oblikovati čitav sistem obuke.

Koliko je to pitanje značajno i koliko mu, neprekidno, treba pridavati veliku pažnju, lako je uvideti ako se analiziraju pojedini profili obučavanja. Inače, određivanje profila je stvar centralnog organa, a ovlašćenja za izmenu pojedinih profila ne bi se smela prenositi na niže organe, da ne bi došlo do neželjenih preklapanja i narušavanja celog sistema.

Značaj preciziranja profila obučavanja najbolje se vidi kod vojnih škola, pa čak kad su u pitanju one osnovne, čija funkcija izgleda najjasnija. Primera radi, uzimamo vojne akade-

mije. Poznato je da se i za njih mora tačno definisati da li im je funkcija da osposobljavaju omladince za dužnosti komandira voda, čete ili, pak, da pruže opšta znanja potrebna za oficirski poziv, a da se osposobljavanje za konkretne dužnosti vrši kroz praksu u jedinicama. Mada odgovor na to pitanje nije lako dati, on je ipak neophodan, pošto od njega zavise ne samo ciljevi, plan i program školovanja u akademiji već i profili ostalih škola.

Isti načelan zahtev postavlja se i u određivanju profila podoficirskih škola. I za njih je neophodno da se tačno odredi (za stručne jo to relativno lakše) kakav kadar pripremaju ili, makar, na čemu je težište, tj. da li im je namena da osposobljavaju omladince za komandire odeljenja i vodova i četne starešine, ili da pruže osnovna opštevojna znanja, a u jedinicama da se osposobljavaju za konkretne dužnosti. Jer, ukoliko se to ne precizira dolazi do nesporazuma, pošto starešine u jedinicama očekuju da mladi podoficiri koji dolaze iz škole ispolje različite sposobnosti.

Kao i kod starešinskog kadra, i kod vojnika sistem nastave mora biti tako postavljen da se jedna faza nadograđuje na prethodnu, a ponavljanja da se, koliko to organizacijsko-formacijska rešenja dozvoljavaju, svedu na najmanju meru. Mada se tih zahteva u sastavljanju planova i programa pridržavalo, interesantno je pomenuti da se vojnici još uvek žale na ponavljanje u nastavi. Tako je u jednom ispitivanju³ velik broj vojnika izjavio da se u nastavi dosta ponavlja i da im je u takvim uslovima manje interesantna, za razliku od perioda kad su ta znanja bila nova. To ističe potrebu da se u pogledu postupnosti, u nastavnom si-

stemu neprekidno traže adekvatnija i bolja rešenja.

PROBLEMI IZRADE NASTAVNIH PLANOVA

Određivanje ciljeva nastave, naročito opštih ciljeva (ciljeva za pojedine profile obučavanja⁴), također je ono što je neophodno rešiti pre nego što se pristupi izradi nastavnih planova i programa. Ciljevi nastave su i elementarni nastavnih planova. Zato je u razmatranju problema izrade nastavnih planova neophodno osvrnuti se najpre na određivanje ciljeva nastave, a potom na postavljanje i formulisanje nastavnog plana.

Određivanje cilja obučavanja. Određujući koje zahteve na kom stupnju nastave treba zadovoljiti, istovremeno se daju i najznačajniji elementi za određivanje ciljeva po profilima nastave, pošto nastavni cilj i nije ništa drugo nego izražavanje na opšti način — uz isticanje bitnog i karakterističnog — svih zahteva koje treba postići nastavom sa određenom kategorijom ljudi.

Glavna namena ciljeva je da, pružajući tačnu sliku onoga što treba nastavom postići, orijentišu na to sve planere, organizatore i izvođače nastave. Zato opšti cilj nastave, koji se daje u nastavnom planu, predstavlja osnovu izrade celog tog plana, određivanja ciljeva pojedinih nastavnih predmeta ili oblasti i postavljanja nastavnih programa, kao i celokupnog njihovog realizovanja. Zato, ako cilj

³ Ispitivanje je izvršeno u više garnizona aprila 1962. godine, pomoću upitnika, i na posebno odabranom uzorku od 453 vojnika koji su bili u armiji duže od godinu dana.

⁴ Za svaki profil nastave sačinjava se poseban nastavni plan, te su i opšti ciljevi koji se formulišu u nastavnim planovima istovremeno i ciljevi pojedinih profila nastave. Otuda, određivanje profila istovremeno predstavlja i razradu — istina, u osnovnim crtama — nastavnog plana.

nije dobro i jasno određen⁵, onda će i orijentacija koju on pruža biti nejasna, a to će se neminovno odraziti na kvalitet nastavnih planova i programa i na rezultate nastave.

Objektivno veliki značaj opšteg cilja nastave nije u planiranju još uvek dobio odgovarajuće mesto. U izvesnim slučajevima ciljevi su uopšteno, nepotpuno, pa čak i formalno određivani (ima i pojava prepisivanja), ili su preterano zavisili od ličnosti pojedinaca koji su sastavljali nastavne planove i programe, odnosno usmeravali rad na njihovom sastavljanju. Usled toga se kod jednog dela starešina, čak i kod pojedinaca koji vrše planiranje, razvilo mišljenje da je određivanje ciljeva nastave formalno, da su oni svima poznati i da zato njihovo formulisanje i isticanje nema suštinskog značaja, što se sve negativno odrazilo na sastavljanje nastavnih planova i programa i, naravno, umanjilo i vrednost ciljeva u očima organizatora i izvođača nastave.

Uviđajući vrednost opšteg cilja nastave, sastavljači novih nastavnih planova za vojnike nastojali su da što adekvatnije odrede ciljeve nastave. Ali, iako u celini znatno bolje, oni još uvek nisu sasvim zadovoljavajuće formulisani. Na primer, ciljevi su većinom dati dosta opširno, često se ne vidi ono što je glavno, ne ističe se izgrađivanje celovite ličnosti čoveka, što je jedan od bitnih zahteva koji proizilazi i iz karakteristika i naših zamisli o načinu vođenja rata. Ili, u većini ciljeva suviše se naglašavaju obrazovni na štetu vaspitnih zadataka nastave, što može imati negativne posledice naročito u

⁵ Nije dobro ako su ciljevi suviše uopšteni, ali ni suviše konkretni. Određivanjem samo najopštijih elemenata (što je česta pojava) bez isticanja onog što predstavlja suštinu i izražava specifičnost cilja (pa i u odnosu na ciljeve bližih nastavnih oblasti) čini tako formulisane ciljeve apstraktnim a time i nedovoljno korisnim. S druge strane, suviše velika konkretizacija ciljeva, nabranjanje svih zadataka, obično vodi zamagljivanju suštine onoga što bi nastavom trebalo postići, a preti i jednostranošću.

današnjim uslovima. Ilustracije radi navodimo samo to da je u nekim savremenim armijama oko dve trećine zadataka, koji proizilaze iz opštih ciljeva nastave vojnika, moralne i političke sadržine.

Slični nedostaci, možda samo u nešto većoj meri, karakteristični su i za određivanje ciljeva u nastavnim planovima škola i uopšte, u obuci starešina. To je i razumljivo ako se ima u vidu da novi vojnički nastavni planovi zaista predstavljaju napredak, ne samo u odnosu na ranije nastavne planove za vojnike već i u odnosu na sve dosadašnje nastavne planove. Analogne promene trebalo bi tek izvršiti u nastavnim planovima za starešinski kadar.

Postavljanje i formulisanje nastavnog plana. Formulisanjem opšteg cilja nastave postavlja se osnov za sagledavanje svega onog što bi, i u kom obimu, trebalo preduzeti da bi se izgradila ličnost potrebnih kvaliteta. To već znači ulaženje u vaspitno-obrazovna područja, ponovnu i detaljniju analizu vremenskih, materijalnih, metodičkih i drugih problema organizacije nastavnog procesa.

Svakako da je u čitavom tom sklopu najznačajnije pitanje obrazovno-vaspitnih područja (odnosno predmeta, ukoliko se ovi određuju). Koje će se obrazovno-vaspitne oblasti uključiti u plan, zavisi od orijentacije proizašle iz opšteg cilja nastave i uslova za njeno izvođenje. Na osnovu te orijentacije određuje se mesto svakog vaspitno-obrazovnog područja ili predmeta, vreme njegovog izučavanja i dr. u okviru nastavnog plana. Posao je znatno olakšan ako su prethodno dobro izvedene metodološke radnje (o kojima je bilo reči), pošto je time već utvrđeno šta je glavno a šta sporedno u gradivu koje treba izučiti. U protivnom nužno dolazi do diskusija, a nisu retke ni pojave da zastupnici pojed-

nih nastavnih područja nastoje da za svoje gradivo osiguraju što više mesta i da u tome ponekad i uspeavaju, zahvaljujući više spretnosti, rečitosti i upornosti, nego objektivnosti argumenata. Zbog toga je pristupanje planiranju, pre nego što se odrede vaspitno-obrazovne potrebe po profilima, unapred osuđeno na kompromise i greške. Upravo, to je jedan od čestih uzroka promena u nastavnim planovima.

Značajne kriterije pri izboru sadržaja i formulisanju nastavnog plana predstavljaju poznati principi izrade nastavnih planova. Tih principa se mora pridržavati, jer oni predstavljaju proverene, opšte-didaktičke zahteve za izbor i raspored gradiva. Oni nalažu da se nastavni plañ postavi u skladu sa mestom, zadacima i stepenom obučavanja u okviru celokupnog vaspitno-obrazovnog sistema u armiji, da se naučno zasnuje i prilagodi dostignućima savremene vojne veštine i nauke uopšte, potrebama društva i armije, da bude vaspitan, da gradivo bude postupno i sistematski raspoređeno i prilagođeno uzrastu ljudi koji se obučavaju itd. Otuda je usklađivanje nastavnog plana sa tim principima uslov za njegovu pravilnu izradu.

Jedno od pitanja koje bi, po svom značaju, zahtevalo principijelnu i svestranu diskusiju jeste: da li prihvatiti princip predmetnosti nastave u izradi nastavnih planova? Taj princip usvojen je danas gotovo u svim nastavnim planovima, ali se postavlja pitanje koliko je to opravdano i da li bi bilo bolje odrediti obrazovno-vaspitna područja (globale) u koja bi se integriralo više nastavnih predmeta? Poznato je, istina, da i jedno i drugo rešenje ima dobre i loše strane, ali bi ipak trebalo razmotriti koje od njih je prihvatljivije. Naime, osposobljavanje za gotovo sve dužnosti u armiji zahteva veoma široka, ali dobrim delom primenjena znanja iz raznih oblasti vojne i dru-

štvene problematike. Zato, ukoliko se ostane kod principa predmetnosti nastave, svaki nastavni plan sadržavaće velik broj predmeta. Pošto svaki predmet ima svoju unutarnju logiku, to da bi se izučilo ono što je potrebno, mora se izučiti, makar i površno, gotovo ceo predmet. Zbog toga dolazi do suviše velikog opterećenja nastave, što je povod čestim žalbama. S druge strane, s prevelikim brojem predmeta iscep-kaju se nastavni sadržaji tako da se gubi ono što je bitno. Kategorizacija predmeta, kojoj se obično pribegava da bi se ukazalo na ono što je glavno, odnosno sporedno, ima druge nedostatke i zbog toga je veoma problematična.

Otuda je i problem globalizacije veoma aktuelan. To je dovoljno ilustrovati samo na primeru jednog od relativno najlakših nastavnih planova u armiji — na nastavnom planu za vojne pešadijske čete, koji i posle delimične globalizacije još uvek sadrži dosta velik broj predmeta. U planovima nekih škola broj predmeta je nekoliko puta veći. Sigurno da i globalizacija ima svoje nedostatke (manju naučnu sistematičnost i postupnost, postavlja veće zahteve kadru u pogledu obrazovnih znanja i sposobnosti, traži veće napore u organizovanju i sprovođenju nastave i dr.) i da je nije svuda moguće lako, pa ni nužno, ostvariti, ali se njome naročito na nižim nivoima — gde se ona najviše i preporučuje — mogu otkloniti mnogi nedostaci predmetne nastave, kao i organizovati nastava boljeg kvaliteta, a efikasnija sa stanovišta prakse.

Često se u diskusijama postavlja pitanje da li u nastavnim planovima, sem naziva predmeta odnosno nastavnih područja, određivati i teme i tematska područja? Mada odgovor na to pitanje zavisi od konkretnih uslova, te će nekada biti opravdano da se teme određuju (na primer, kada predmeti ili

nastavna područja nisu dovoljno sami po sebi određeni i sl.), ipak u principu to ne bi trebalo činiti. Preciziranjem u nastavnim planovima i onih elemenata koji su, nesumnjivo, sastavni elementi nastavnih programa, sputava se didaktički veoma značajna inicijativa programera i organizatora nastave, a nastavni planovi nepotrebno opterećuju.

Slično je i sa pitanjem o redosledu izučavanja građiva. Planom se određuje redosled izučavanja nastavnih područja (predmeta), ali ima tendencija da se već planom precizira i redosled tema, pa čak i po fazama nastave ili drugim vremenskim periodima. Takve tendencije opravdane su samo kad se, na primer, radi o novim nastavnim programima i relativno samostalnim tematskim celinama, koje je potrebno unapred utvrditi da bi se olakšalo njihovo programiranje ili osiguralo dosledno sprovođenje u jedinicama. Ali, takve bi slučajeve trebalo svesti na minimum. Kad se predmeti žele deliti po fazama, bolje je da se to čini nekim drugim nastavnim dokumentom i u jedinicama (mesečni plan — po fazama — plan koordinacije i sl.) pošto se podela tada može bolje prilagoditi uslovima, a od nastavnog plana se ne pravi svaštarski dokumenat.

Vreme koje se predviđa za realizovanje nastavnog plana, najbolje je ako se daje po nastavnim predmetima, odnosno područjima. Time se ističe mesto, dubina i obim izučavanja svakog predmeta, a ne sputava se inicijativa programera i neposrednih organizatora nastave. Podelu vremena po temama trebalo bi izbeći čak i onda kad se nastavni programi dele po fazama. Da bi se u takvim okolnostima pružila potrebna orijentacija, bolje je podelu vršiti samo na faze.

Što se tiče rezervnog vremena i njegovog rasporeda, mogućna su takođe različita rešenja. Ako ono nije znatnije, onda je bolje da se u celini stavlja

na raspolaganje neposrednim organizatorima. Ali, kad je ostavljeno mnogo rezervnog vremena, bolje je da se raspoređuje po predmetima. Ma koliko to na prvi pogled izgledalo sputavanje inicijative neposrednih organizatora nastave, ipak se time osigurava njegovo bolje raspoređivanje. Jer, davanjem celokupnog rezervnog vremena na slobodno raspolaganje neposrednim organizatorima nastave, oni se dovoljno ne usmeravaju na ono na šta treba da ga utroše. Zato se može dogoditi da neke starešine utroše dosta tog vremena na one nastavne predmete kojima bi, inače, s obzirom na druge zadatke, trebalo dati manje mesta. Sve to, naravno, važi ako je reč o zaista rezervnom vremenu koje treba da posluži za nastavu. Ali, ako je reč o prepodnevnom vremenu, koje se stavlja na raspolaganje starešinama i koje oni mogu iskoristiti i za nastavne i za nenastavne svrhe, onda takvo vreme ne bi ni trebalo unositi u nastavne planove.

Nastavni plan ne bi, takođe, trebalo opterećivati elementima koji spadaju u organizacijsko metodička i druga uputstva. Ako postoji potreba za regulisanjem takvih pitanja, onda je bolje da se to učini posebnim uputstvima, koja se mogu dati i u prilogu plana.

Sve to ukazuje da formulisanju nastavnih planova valja pokloniti punu pažnju. To se ne odnosi samo na formulisanje ciljeva (u celini i po fazama — ukoliko se obuka deli na faze) već i na određenje svih ostalih elemenata plana. Posebno bi trebalo paziti na jasnoću formulacija.

PROBLEMI IZRADE NASTAVNIH PROGRAMA

Pošto osnovne smernice za izradu nastavnih programa proizilaze iz nastavnog plana, izradi nastavnih pro-

grama pristupa se tek kad je završen ili priveden kraju rad na nastavnom planu.

Od problematike programiranja najinteresantnija su sledeća pitanja: određivanje cilja izučavanja nastavnog predmeta (područja); odnos između predmeta (područja) i programa; principi izrade programa; raspored i grupisanje nastavnog gradiva; vrste programa i način izražavanja programskih zahteva; planiranje vremena za realizovanje nastavnog programa.

Određivanje cilja izučavanja nastavnog predmeta (područja). Ciljeve izučavanja nastavnih predmeta nešto je lakše odrediti nego ciljeve u nastavnim planovima, jer kao osnova za njihovo postavljanje, sem već navedenih elemenata, služi i nastavni plan. Određivanje ciljeva izučavanja nekog predmeta (područja) predstavlja konkretizovanje vaspitno-obrazovnih zadataka, postavljenih u nastavnom planu, na posebnim područjima.

U dosadašnjem određivanju ciljeva u nastavnim programima susreću se skoro iste, samo možda još nešto jače izražene slabosti, na koje se nailazi i u određivanju ciljeva u nastavnim planovima. Za dobar broj tih ciljeva naročito je karakteristično insistiranje samo na obrazovnim a zapostavljanje vaspitnih zadataka. Preterano naglašavanje samo obrazovnih ciljeva negativno se odražava na izbor sadržaja u nekim nastavnim programima i vuče u jednostranost u izvođenju nastave. Naravno, da ni preneglašavanje vaspitnih elemenata u ciljevima nije dobro. Ali, ova druga krajnost je daleko manje opasna, pošto praktičnost vojne nastave, naročito potrebe dobrog rukovanja naoružanjem i drugim sredstvima i njegove što bolje taktičke upotrebe u raznovrsnim uslovima, već orijentišu na usvajanje znanja i razvijanje određenih veština. Otuda je i

veća opasnost ako se zapostavljaju vaspitni zadaci.

Principi izrade programa. Od dataka koji proizilaze iz cilja nastavnog programa zavise vrsta, obim i dubina zahvatanja nastavnih sadržaja u programu.

Opštedidaktički zahtevi za izradu nastavnog programa su poznati (princip usklađenosti programa sa ciljem nastave, princip vaspitnosti, princip postupnosti i logične sistematičnosti, princip savremenosti i aktuelnosti programa, princip povezanosti teorije i prakse, princip prilagođenosti programa nivou uzrasta ljudi, princip grupisanja gradiva prema najvažnijim problemima i dr.), ali je neophodno da se, naglasi neosporan značaj prilagođavanja programa svakom od tih zahteva. Tako, na primer, nedovoljno proučavanje faktora koji određuju nastavne potrebe i nedovoljna odlučnost pri otklanjanju preživelih shvatanja, mogu program učiniti nesavremenim i neaktuelnim; nedovoljno poštovanje principa povezanosti teorije i prakse, apstraktnim i neadekvatnim i sl. Zato su neophodni stalno izučavanje potreba i usklađivanja programa sa tim potrebama.

Odnos između naučnog područja i nastavnog programa. Značajno pitanje koje se postavlja prilikom programiranja jeste koliko gradiva iz jednog predmeta, odnosno naučnog područja, obuhvatiti programom i mora li on predstavljati sistematski prikaz naučnog područja onako kako je dat u sistemu nauke, drugim rečima, kakav je odnos između naučnog područja i programa? Svakako da program ne može da iscrpe čitavo naučno područje, a ni raspored gradiva u programu ne mora da odgovara naučnoj klasifikaciji. Koliko će gradiva iz naučne oblasti biti obuhvaćeno programom zavisi

od ciljeva koji se postavljaju programom i uslovima za njegovo realizovanje, a poznato je da se jedno gradivo, zavisno od potreba, može obrađivati šire i uže. Međutim, ukoliko se gradivo rasporedi u obliku predmeta, kao što je već isticano, mora se voditi računa o njegovoj unutrašnjoj logici. Zato daleko veću slobodu u izboru gradiva i mogućnosti primene u odnosu na ciljeve, određene ljude i uslove pruža globalizacija i uzimanje nastavnih područja umesto nastavnih predmeta. Program ne bi trebalo da predstavlja objektivističko izlaganje nauke, već, konkretno nastavnoj svrsi, ljudima i uslovima prilagođeno izlaganje naučnog gradiva.

Raspoređivanje i grupisanje nastavnog gradiva. Praksa pokazuje da je najpogodnije ako se gradivo u programu rasporedi po temama, odnosno većim celinama (tematskim područjima), ali nisu ni približno ujednačena shvatanja o tome kako raspoređivati i grupisati gradivo unutar tema, i koje sve elemente navoditi. Negde se gradivo unutar tema uopšte ne deli, već se teme daju kao vaspitno-obrazovne celine, a negde se gradivo tema deli samo na obrazovne celine, u skladu s logičnim ustrojstvom predmeta. U oba slučaja planerima nastave u jedinicama i izvođačima se prepušta da gradivo kasnije podele na nastavne celine (nastavne jedinice) u skladu sa zamislama izvođenja nastave, proizašlim iz analize konkretnih uslova i mogućnosti. Ali, ima dosta primera da se prilikom izrade programa teme dele na nastavne jedinice. Teško je dati načelan odgovor koji od tih načina raspoređivanja i grupisanja gradiva u temama je bolji, iako, teorijski uzeto, treba izbegavati suviše velika preciziranja u nastavnim programima. Na izbor načina grupisanja i raspoređivanja, sem karaktera gradiva, utiču i

praktični razlozi, uslovljeni ciljevima izučavanja programa, sposobnošću kadrova koji realizuju programe i drugim objektivnim uslovima. Važno je da se rasporedom gradiva ne sputavaju organizatori i izvođači nastave u jedinicama, ali i da se daju elementi koji će im pomoći da lakše organizuju sprovođenje programa. Zato je najbolje da se u nastavnom programu, sem u izuzetnim prilikama, teme ne dele na nastavne jedinice, ali da se gradivo rasporedi tako da ta podela kasnije bude olakšana.

Kad se gradivo nastavnog programa grupiše i raspoređuje po temama, onda je potrebno za svaku temu odrediti odgovarajuće elemente, značajne za bolje sagledavanje zahteva koji se njom izražavaju. U prvom redu određuje se obrazovno-vaspitni cilj teme (ili posebno obrazovni, a posebno vaspitni — kako se ponegde praktikuje) i nastavnih jedinica (ukoliko se tema na njih deli), da bi se konkretno sagledalo ono što se izučavanjem želi postići, kao i mesto teme (nastavne jedinice) u okviru celog programa. Postavljanje ciljeva je najvažniji deo rada na planiranju teme. Razumljivo, glavnu bazu za postavljanje tih ciljeva predstavlja cilj programa, jer su u njemu uopšteno sadržani svi ciljevi tema, a u ovim svi ciljevi nastavnih jedinica.

Ciljevi tema (nastavnih jedinica) su osnova za izbor gradiva, ali je njihova funkcija i da izvođačima nastave ukažu na ono što je u temi bitno. Da bi se jače istaklo težište, ponekad se praktikuje da se uz temu daju i osnovna pitanja. Ta pitanja, naravno preinacena i prilagođena, mogu korisno poslužiti i za ponavljanje gradiva i kontrolu uspeha. Ponekad se uz teme, radi bolje sadržajne orijentacije, može dati i literatura, a radi bolje metodičke orijentacije i kratka metodička uputstva. Ali, mnogo je bolje da se tema oblikuje tako da se već iz nje vide i zahtevi u

pogledu sadržaja i metodička osnova njihovog realizovanja, dok je opštu metodičku orijentaciju bolje davati posebnim uputstvima.

Oblikovanje tema i programa u celini je od velike vaspitno-obrazovne i organizacijsko-metodičke važnosti, zbog čega bi mu i u praktičnom radu na izradi programa trebalo dati mesto koje odgovara njegovom realnom značaju.

Vrste programa i način izražavanja programskih zahteva. Poznate su, uglavnom, tri vrste određivanja programskih zahteva: pomoću programa-minimum, pomoću programa-maksimum i njihove kombinacije.

Programom-maksimum određuju se okvirni nastavni zahtevi, a neposrednim planerima i izvođačima nastave u jedinicama (školama) prepušta se da iz okvira datog gradiva odaberu onoliko koliko se, s obzirom na sastav ljudi i uslove izvođenja nastave, može savladati. Ova vrsta programiranja je dosada gotovo isključivo primenjivana u našoj praksi. Njene dobre strane su

što omogućava prilagođavanje nastave konkretnim uslovima i veću inicijativu neposrednih starešina. Ali, s druge strane, ovakvo programiranje omogućava proizvoljnosti u određivanju nivoa nastave, bilo njegovim podizanjem (češće) ili snižavanjem. Ispitivanje nivoa političke nastave pomoću testa, kao i ispitivanja mišljenja vojnika o nivou nastave za sve važnije predmete u armiji pomoću upitnika, pokazala su da je taj nivo, u celini, dosta visok. Zbog toga je program za političku nastavu sa vojnicima već postavljen i oblikovan kao program-minimum. Bilo bi veoma korisno da se to učini bar kod još nekih važnijih i težih predmeta, jer je takvo određivanje programskih zahteva u sadašnjim uslovima i pri postojanju velikih razlika u znanjima ljudi znatno povoljnije. Jer, kao što je poznato, programima-minimum određuju se zahtevi koje treba postići sa svim ljudima obuhvaćenim određenim profilom nastave, a neposrednim organizatorima i izvođačima nastave ostavlja se da te zahteve, s obzirom na ljude i konkretne uslove,

dopunjavaju. Time se osigurava da svi ljudi ovladaju nužnim minimumom znanja, a istovremeno je omogućena inicijativa neposrednih izvođača, tj. da u povoljnim uslovima ta znanja proširuju i produbljuju.

Opređenje za vrstu programa uslovljava način oblikovanja programskih zahteva. Programi — maksimum obično se formuliraju pomoću teza, a programi minimum opisno, sa postavljanjem okvira izučavanja gradiva. Formulisanje programa pomoću teza nesumljivo je lakše, ali je veoma neodređeno i u pogledu širine i dubine zahvatanja gradiva. Opisno formulisanje programa je mnogo teže, ali se zato mogu preciznije izraziti programski zahtevi⁶, zbog čega je taj način mnogo pogodniji. On omogućava da se u programima tačno odredi šta obraditi šire i solidnije, a šta uže ili informativno. Okvirni programi ograničavaju se na iznošenje ciljeva i navođenje okvira za izbor gradiva, njima se predlažu programski sadržaji, literatura i dr. Ti programi imaju više karakter sugestija izvođačima nastave, kojima je ostavljena sloboda da prema mogućnostima i uslovima (pa i željama ljudi) izaberu gradivo koje će se izučavati. Svojevrsnu varijantu takvih programa predstavljaju, na primer, programi izučavanja tekuće društveno-političke problematike.

Planiranje vremena za realizovanje nastavnog programa. Postoje različita rešenja i u planiranju vremena u programima. U nekim programima vreme se daje samo za predmet u celini, a u nekim se raščlanjuje i po temama.

⁶ Apsolutno precizno izražavanje obrazovno-vaspitnih zahteva nije moguće postići ni jednim programom. Ali program nije jedini instrument za izražavanje tih zahteva. Tome služe i jasno definisane vaspitno-obrazovne potrebe, naročito ciljevi obuke, zatim, osnovna pitanja i literatura koja se daje uz teme, a posebno udžbenici. (Zato što se udžbenicima konkretno određuju i obrazovni i vaspitni zahtevi, oni, kao i nastavni planovi i programi, podležu odobrenju i to načelno od istih organa koji odobravaju i planove i programe).

Drugom načinu se pribegava kad se unapred, pomoću određivanja manjeg ili većeg vremena, želi ukazati na mesto teme u programu i dubinu njenog izučavanja. Ali, i u tim slučajevima određivanje vremena za teme može biti postavljeno samo kao orijentacija, a ne kao čvrsta obaveza za izvođače programa, pošto bi to moglo da otežava njihova nastojanja za prilagođavanje programa realnim uslovima i mogućnostima.

Iz toga što su navedena pitanja iz oblasti programiranja ovde odvojeno razmatrana ne bi trebalo izvesti zaključak da su ona i u praksi izrade nastavnih programa odvojena, a još manje, da se programiranje odvija po navedenom redosledu. Programiranje predstavlja jedinstven proces misaonog rasuđivanja (i pismenog oblikovanja) u kojem se gotovo paralelno odvija određivanje ciljeva i izbor sadržaja (jedno uslovljava drugo) sa određivanjem mesta pojedinih sadržaja u okviru celine i njihovim oblikovanjem. U članku je programiranje razmatrano odvojeno samo zato da bi se moglo potpunije osvetliti ono što je u njemu osnovno.

KO TREBA DA RADI NASTAVNE PLANOVE I PROGRAME

Poznata su dva osnovna rešenja (oba u više varijanti) u izradi nastavnih planova i programa. Prvo, da nastavni plan i programe rade institucije (organi), koji će ih i realizovati, i drugo, da ih rade centralni nastavni organi. Prvo rešenje se praktikuje kad je nastava decentralizovana ili suviše specijalizovana (gde svaka institucija vrši posebnu specijalizaciju), dok je drugo izraz težnje za ostvarenjem jedinstvenih obrazovno-vaspitnih zahteva. U našoj praksi je dosta rašireno i kombinovanje ovih rešenja i to u varijantama: da se nastavni planovi rade

centralizovano, a da nastavne programe rade posebne institucije i da se centralizovano rade samo osnovni okviri, »osnovne smernice« za izradu nastavnih planova i programa, a da se potpuna izrada prepušta institucijama koje ih realizuju.

Centralizovana izrada nastavnih planova i programa ima znatna preimućstva u pogledu mogućnosti preciziranja jedinstvenih obrazovno-vaspitnih zahteva i mesta svakog profila u sistemu obrazovanja i vaspitanja. Centralizovano planiranje ima i niz prednosti metodološkog karaktera, kao što su, na primer, veće mogućnosti stranog izučavanja potreba, manja opterećenost sastavljača prakticismom i sl. Ali, nedostatak takvog načina planiranja i programiranja je što zahtevi ne mogu biti sasvim prilagođeni uslovima realizacije — što je, naprotiv, glavna prednost decentralizovanog sastavljanja nastavnih planova i programa.

Kombinovano planiranje i programiranje, pod uslovom da se dobro primeni, uključuje u sebe niz pozitivnih strana jednog i drugog načina planiranja. U prvoj od pominjanih varijanti, nastavni plan mora biti nešto više nego obično razrađen, a naročito moraju da budu konkretizovani cilj i zadaci nastave, da bi se jasno sagledalo koliko po opsegu i dubini treba obuhvatiti gradiva iz okvira svakog predmeta. U protivnom, dolazi do proizvoljnosti u izboru i davanju mesta pojedinim sadržajima u predmetima, a time i do odstupanja u ostvarivanju nastavnih ciljeva i zadataka.

Kod druge varijante je pozitivno što se, sem osnova nastavnog plana, daju i osnove nastavnog programa. Ali, davanjem za plan i program samo »osnova« ne pruža se dovoljna orijentacija neposrednim organizatorima i sprovodiocima nastave. To je uzrok mnogim proizvoljnostima, naročito vidljivim kod predmeta koji se izučavaju u više nastavnih profila. Tada dolazi do preplitanja profila, do toga da se ponekad na višem stupnju uči manje nego na nižem stupnju osposobljavanja, ili da se predmeti sporedni za obučavanje jedne specijalnosti, uče gotovo u istim okvirima kao i kod specijalnosti za koje su oni glavni i sl. Takve neodređenosti profila postaju haotične kad se izrada »osnovne orijentacije« prepušta neposrednim organizatorima (školama i sl.). Pa, i sama izrada »osnovne orijentacije« u takvim slučajevima je bespredmetna, pošto jedni te isti organi rade i nju i izrađuju nastavni plan i program. Zato je takvo rešenje prihvatljivo jedino ako se na razradi osnovnih smernica angažuju komisije stručnjaka, rukovođene centralnim organom koji je radio smernice.

Bez obzira na kom stepenu se rade, nastavni planovi i programi ne mogu, u današnjim uslovima, da budu plod rada pojedinaca. Pojedinaac ne može sagledati sve potrebe u raznim oblastima, niti poznavati sva obrazovno-vaspitna područja, a posebno uočavati ono što je najbitnije u okviru svakog od tih područja. To je utoliko teže ukoliko se radi o uskim specijalistima za jedno nastavno područje ili, pak, o pripadnicima jedne od ustanova za na-

stavni rad u armiji. Zato je, u principu, mnogo bolje da nastavni plan i programe sastavlja grupa ljudi koji, sem ostalog, treba da dobro poznaju: obrazovno vaspitne potrebe; opšti preseki znanja, veština i sposobnosti onih koji se obučavaju i sve materijalne, vremenske i druge uslove pod kojima će se realizovati nastavni plan i program; odgovarajuća vaspitno-obrazovna područja; metodologiju rada i da imaju odgovarajuća znanja i iskustva u planiranju i programiranju.

Zbog složenosti i raznovrsnosti rada, grupe koje planiraju i programiraju u praksi se obično sastavljaju na dva načina: od ljudi sa opštim kvalifikacijama (neopterećenih svojom strukom), koji su u stanju da međusobno usklađuju raznovrsne potrebe koje im daju stručnjaci iz nastavnih ili drugih organa jedinica i ustanova, i od predstavnika različitih struka. Drugo rešenje je, po pravilu, bolje, ali zahteva stalno angažovanje na planiranju i programiranju većeg broja ljudi. Slabosti prvog rešenja su i u tome što se planeri i programeri nužno moraju ograničiti samo na manje intervencije u odnosu na predloge stručnjaka i na davanje najopštijih stavova. S druge strane, usklađivanje stavova stručnjaka u grupi ide teško, pošto oni ne poznajući potrebe na drugim područjima, nastoje da za svoje struke dobiju što više časova nastave. Istina, te slabosti se zajedničkim stalnim radom u grupi postepeno prevazilaze.

Kombinovanje ovih dvaju rešenja daje obično dobre rezultate pa je i

najprihvatljivije. Ako bi se uz centralno telo, sastavljeno uglavnom od ljudi sa opštim kvalifikacijama, formirale (povremeno) komisije stručnjaka za rad na nastavnom planu i pojedinim nastavnim programima, onda bi se osiguralo da nastavni plan i program po cilju i zadacima odgovaraju nameni, a istovremeno i da stručno budu dobro postavljeni.

Teškoće svestranog sagledavanja svih elemenata koje treba obuhvatiti nastavnim planom i programima zahtevaju dobro organizovanje i vođenje rada grupa, pravilnu primenu empirijskih i analitičko-sintetičkih metoda i dr. da bi se uočile veze i odnosi pojedinih zahteva, suprotnosti, preklapanja, osobnosti i sagledalo ono što je bitno. Dobra metodologija značajna je za ceo proces rada grupe — od izučavanja potreba, uslova i mogućnosti ljudi itd. — a naročito u toku određivanja programskih zahteva; pomoću nje se lakše usklađuju mišljenja »za i protiv«, podređuje posebno opštem, a stavljanjem akcenta na najbitnije, integracijom i globalizacijom zahtevi se grupišu u osnovne celine. Najbolji rezultati postižu se kad su sastavljači nastavnih planova i programa oslobođeni neopravdanih uticaja sa strane u određivanju mesta pojedinim zadacima i sadržajima i kad im je omogućena puna sloboda odlučivanja, zasnovana na podacima objektivnih istraživanja.

Pre nego što se konačno usvoje korisno je da se nastavni planovi i programi, zajedno sa celokupnim elaboratom, dostave na uvid zainteresovanim

komandama, upravama, starešinama, nastavnicima i sl., da bi se dobila i njihova mišljenja o sadržajima i načinu njihovog postavljanja. Također je dobro da se u tom periodu nastavni planovi i programi daju i nekolicini neposrednih izvođača nastave da bi se čula mišljenja, posebno da bi se proverilo da li su dovoljno jasno formulisani, tako da bi se konačnom redakcijom isključilo dvoumljenje o tome šta su sastavljači pojedinim formulacijama želeli da kažu. Inače, kad god postoje mogućnosti i kad drugi uvjeti to ne sprečavaju, nastavne planove i programe valja dati (makar izvodno) i onima koji će ih izučavati. U prilog tome mogu se navesti mnogi didaktički i psihološki razlozi.

U davanju oblika i u tehničkim rešenjima pri umnožavanju nastavnog plana i programa (bilo da se daju zajedno ili svaki posebno) ne samo didaktička već i praktička i estetska strana su vrlo značajne.

VERIFIKACIJA NASTAVNIH PLANOVA I PROGRAMA

Rad na izradi nastavnih planova i programa ne završava se njihovim formuliranjem. Za vreme realizovanja, takođe je neophodno pratiti, kontrolisati, analizirati i ocenjivati koliko su oni u skladu sa zahtevima i koliko su primereni uslovima i onima koji ih izučavaju. Rad na nastavnim planovima i programima nastavlja se, dakle, sve dok se po njima organizuje nastava. Razumljivo, unošenje izmena i korek-

cije biće utoliko manje potrebni ukoliko su nastavni planovi i programi bolje i adekvatnije uslovima sastavljeni. Ali, zbog stalnog menjanja i razvoja faktora koji uslovljavaju nastavne potrebe, zatim uslova i mogućnosti, i dijalektičke prirode same nastave, potrebno je s vremena na vreme vršiti manje izmene u programima, kako bi se doveli u sklad sa novonastalim potrebama, uslovima i mogućnostima.

Najbolja verifikacija nastavnih planova i programa postiže se njihovim realizovanjem i izučavanjima koliko oni odgovaraju vaspitno-obrazovnim potrebama. Pri realizovanju nastavnih planova i programa potrebno je planski pratiti sve njihove bitne elemente sadržinskog i organizaciono-metodičkog karaktera, značajne za ostvarivanje obrazovno-vaspitnih ciljeva nastave. Nemoguće je usavršavati nastavni plan i programe ako se ne prate moralni, idejno-vaspitni, vojnostručni, opšte-obrazovni i drugi aspekti nastavnih planova i programa, njihova primerenost ljudima i uslovima realizovanja.

Praćenje realizovanja nastavnih planova i programa, zbog veće verodostojnosti podataka, treba, u principu, ostvarivati na svim nivoima. Na tome, sem sastavljača nastavnih planova i programa, treba angažovati sve organizatore (komande, uprave, neposredne starešine) i izvođače nastave, pa i one sa kojima se izvodi nastava. Svi oni treba da rade po uputstvima tvoraca nastavnih planova i programa.

Verifikacija nastavnih planova i programa ne bi se smela svesti samo na povremeno prikupljanje podataka putem izveštaja i raznih vrsta sastanaka, seminara i sl. o rezultatima nastave i novim vaspitno-obrazovnim potrebama, već je valja organizacijski i metodološki široko postaviti, uz obimno korišćenje svih izvora i svih metoda saznanja. Na višim nivoima izučavanje trebalo bi da bude sistematskije i zasnovano i na sociološkim metodama istraživanja, koje je na nižim nivoima, zbog opterećenosti starešina praktičnim zadacima, teže primenjivati (test, anketa i sl.). Međutim, i na višim nivoima ne bi smele, zbog njihove velike saznajne vrednosti, da se zanemare metode neposrednog posmatranja, razgovora i dr. Učesnici nastavnog procesa mogu davati mišljenja o nastavnim planovima i programima, i o tome koliko isti odgovaraju potrebama, kroz razne oblike sprovođenja nastavnog plana i programa, kao i na posebno organizovanim diskusijama, sastancima, seminarima, kroz ankete i sl. Mišljenja učesnika su činilac koji nijedna ozbiljna analiza ne bi smela mimoći.

Na osnovu svestrano prikupljenih podataka mogući su solidne analize i donošenje pravilnih zaključaka. Novonastale potrebe, izmenjeni uslovi, postignuti rezultati i dr. ponovo se kompariraju i na osnovu toga sagledavaju i određuju novi obrazovno-vaspitni zadaci, odnosno daju preporuke ili donose odluke za prilagođavanje nastavnih planova i programa novonastaloj situaciji, odnosno za izradu novih, ako su potrebne veće izmene. Razumljivo, sve ispravke moraju biti plod svestrano razmotrenih iskustava i solidno izvedenih zaključaka.

Iz ovog razmatranja metodologije izrade nastavnih planova i programa očigledno je da njen kvalitet uveliko opredeljuje kvalitet nastavnih planova i programa. Otuda i težnje za unapređenjem metodologije planiranja i programiranja zaslužuju da budu na čelu nastojanja u rešavanju nastavnih pitanja. Od stepena naučnog zasnivanja ove metodologije (i zalaganja svih odgovarajućih činilaca) zavisice brzina usavršavanja planiranja i programiranja i dalji hod nastavne prakse.

АРТИЉЕРИЈА

У НАПАДНОЈ ОПЕРАЦИЈИ

ПРИ НЕПОВОЉНОМ ОДНОСУ СНАГА

На употребу артиљерије у нападној операцији, поред осталих елемената, нарочито утичу: тактичко-оперативни положај и међусобни однос снага, степен ангажовања атомских борбених средстава, земљиште, циљ, обим и време трајања операције.

Ако се нападна операција изводи када је однос снага у живој сили и борбеним средствима повољан за нападача, на пролазном земљишту и у погодним временским условима, онда ће могућности употребе артиљерије бити повољније. Међутим, ако је однос снага у живој сили приближно једнак, а бранилац надмоћан у средствима подршке нарочито у атомским борбеним средствима и авијацији, потребе за артиљеријском подршком нападачевих јединица биће веће, а могућности за дејство артиљерије могу бити знатно ограничене. Тада ће се начелно у напад прелазити изненадно, после краћих припрема, и дејствоваће се главним снагама преко теже пролазног земљишта, да би се тако умањила надмоћност браниоца у техници. То ће још више отежати употребу артиљерије. Такав напад је могућан у евентуалном будућем рату; то је онај најтежи случај са којим ваља рачунати за време мира у припреми и раду трупе, школа и команди. Зато је по нашем мишљењу од посебног интереса разматрање проблема употребе артиљерије у нападној операцији када се она изводи при неповољном односу снага.

ГРУПИСАЊЕ И ПРИПРЕМЕ АРТИЉЕРИЈЕ ЗА ДЕЈСТВО

Највећи део припрема артиљерије за напад при неповољном односу снага врло често ће се изводити још у току одбрамбених дејстава, када ће већина артиљерије бити ангажована у борби, то ће могућности за њено прегруписавање и маневар по фронту бити врло ограничене, нарочито артиљерије у саставу јединица које су у непосредном борбеном додиру. Зато ће бранилац још у току извођења одбране и маневра по дубини, имајући у виду, разумљиво, развој борбене ситуације, померати артиљерију тако да се њен распоред постепено усклађује са идејом маневра у предстојећем нападу, како би у датом тренутку могла да се благовремено оријентише на нове задатке. Но, и даље ће главни задатак како свих снага које изводе одбрану тако и артиљерије у њиховом саставу бити: да зауставе даље продирање нападача и чврсто држе одређене положаје. Уколико је продор противника заустављен, артиљерија јединица које су у непосредном бор-

беном додиру, остаће управо с тога највећим делом и даље, све до почетка напада, на истим ватреним положајима и обезбеђивати припрему осталих јединица које су одређене за напад. То се у првом реду односи на противоклопну артиљерију, распоређену у погодним рејонима на пролазним правцима. Она не само што ће да остане у пуној готовости већ ће, можда, и да дејствује да би зауставила оклопне снаге противника, које ће и у таквим ситуацијама непрекидно представљати опасност. И, управо од могућности снага у непосредном додиру да уз артиљеријску подршку на одређеном делу фронта зауставе нападача, зависиће и припреме осталих снага за прелазак у напад. Зато ће артиљерија која подржава те снаге, по њиховом преласку у напад остати мање-више у саставу тих истих јединица и на истим правцима, или ће се незнатно померити премештањем ватрених положаја по фронту.

Већи утицај да се постигне одговарајуће груписање артиљерије за предстојећи напад може се испољити маневром артиљеријских јединица из дубине. Наиме, уколико веће здружене јединице, односно групације, располажу подручном артиљеријом, или артиљеријском резервом, или ако су ојачане артиљеријом, њихове команде имају више могућности да одговарајућом поделом и груписањем употребу артиљерије прилагоде потребама предстојеће нападне операције.

При подели и груписању артиљерије у оквиру борбеног поретка већих јединица и групација полази се од идеје маневра, задатака потчињених јединица, карактера земљишта и других услова у којима се изводи нападна операција. У складу с тим, артиљерија се дели и групише у оквиру нападних праваца, према њиховој важности. Првенствено се обезбеђују снаге које дејствују најважнијим правцем, а у оквиру једног правца, онај борбени ешелон који извршава главни задатак. На основу тих начела о подели и груписању артиљерије, команда која припрема нападну операцију придаје највећи део артиљерије потчињеним јединицама ради њиховог осамостаљења и што успешније подршке у борби. Део противоклопне и друге артиљерије, зависно од ситуације, може се задржати у рукама више команде, ради формирања противоклопних одреда и артиљеријских група за подршку.

Кад се очекује да ће бранилац у току операције изводити противударе оклопним снагама, погодна противмера биће, првенствено, да се формирају један или више противоклопних одреда у оквиру борбеног поретка веће оперативне групације која изводи нападну операцију.

Иначе, артиљерија ће се у таквим случајевима ређе држати под непосредном командом ради формирања артиљеријских група за подршку. Одлуке о томе зависиће од ширине нападне зоне, броја и међусобне удаљености нападних праваца, дубине задатка и домета артиљеријских оруђа којима се располаже. Но, уколико се располаже са артиљеријом већег домета, а дубина задатка није велика, може се оформити подручна артиљеријска група за подршку јединица на тежишном правцу.

Пошто се подела и груписање артиљерије усклађују с обликом маневра и тежиштем дејстава у нападној операцији, а пошто ће тежиште дејстава често бити усмерено преко теже пролазног земљишта, уз редовно убацивање јединица, поставља се питање: како у тим условима поделом и почетним груписањем артиљерије обезбедити подршку јединица?

У нападу на теже пролазном земљишту, носиоци маневра ће најчешће бити ниже тактичке јединице чије дејство подржава претежно артиљерија из њиховог састава. Уколико постоји могућност да се на тим правцима привуче и артиљерија већих калибара, ове снаге могу бити подржане и дејством теже артиљерије али, због тешкоћа у премештању, само у границама домета оруђа.

Уколико на појединим правцима није могуће кретање органске артиљерије са моторном вучом, она се може привремено одузети из састава јединица које дејствују на том земљишту и употребити на погоднијим правцима за подршку других јединица. При томе је најповољније решење да се сачува њена формацијска целина и да се врати у састав матичне јединице чим се створе за то потребни услови.

Ако се због слабије пролазности земљишта предвиђа преоријентација средстава вуче и транспорта у току извођења операције, онда је неопходно да се све припреме у том погледу изврше благовремено, до почетка напада, јер их у току борбених дејстава није могућно обавити. Кад једном отпочне борба могућности преоријентације моторизоване артиљерије на коњску вучу или товарни транспорт су врло ограничене. То се тада може учинити углавном са пратећим оруђима из састава нижих јединица.

Из ових разматрања произлази да у нападној операцији, кад се она изводи у неповољним условима, неће увек бити могућно груписање артиљерије ускладити са груписањем главних снага и тежиштем дејстава. Наиме, по некад ће се при почетном распореду већи део моторизоване артиљерије наћи на помоћним правцима, а мањи ће подржавати снаге на тежишту дејстава. Овај се несклад отклања у току операције маневром артиљерије или се умањује друкчијом расподелом муниције, тј. артиљерији на тежишном правцу, иако је тамо мањи број оруђа, даје се више муниције и тако обезбеђује да она буду максимално искоришћена. Другим речима, недостатак артиљеријских оруђа на таквом правцу надокнађује се, кад год је то могуће, повећаним утрошком муниције.

На поделу и груписање артиљерије у оквиру већих јединица и оперативних групација значајно ће утицати и то како ће бити употребљена расположива атомска средства. Ако се, на пример, атомским средствима претежно подржава напад снага првог ешелона, онда се снагама у другом ешелону, односно резервама, може придати више артиљерије за подршку и обрадно. Остатак расположиве артиљерије придаје се у одговарајућој мери првом, односно другом ешелону и јединицама на помоћним правцима, за образовање подручних артиљеријских група итд. Ако се, пак, атомским средствима претежно подржавају снаге на тежишном правцу, онда се снагама на помоћним правцима могу дати већа ојачања у артиљерији.

Уколико нападач располаже ракетном артиљеријом и другим средствима за лансирање атомских борбених средстава, због њихове малобројности, употреба ових средстава биће централизована у рукама више команде. Но, зависно од количине и домета лансирних уређаја, као и од броја и снаге расположивих атомских пројектила, виша команда може придати део атомских средстава подчињеним командама уз потребна ограничења. То би у првом реду били лансирни уређаји мањег домета и ограничен број атомских пројектила који би се за одређено време придавали снагама на тежишту дејстава. Употреба атомских средстава може се регулисати и тако да виша команда задржи сва средства на непосредном располагању, да одређене ниже команде, на бази планиране атомске подршке, у току извођења операције, постављају захтеве за дејство по циљевима за чије су неутралисање предвиђена атомска средства.

Припрема артиљерије за напад из непосредног додира, значи, најчешће се изводи кад се највећи део артиљерија налази на ватреним положајима и учествује у обезбеђењу одбрамбених дејстава. Зато се, у ствари, за предстојећу нападну операцију развија артиљерија која се добија као ојачање и, евентуално, дотадашња артиљеријска резерва. Те артиљеријске јединице, зависно од њихове удаљености, стања путева и средства вуче, долазе углавном у току ноћи у рејоне употребе и благовремено поседају ватрене положаје.

Начелно, рејоне ватрених положаја одређују старешине јединица у чијем се саставу артиљерија налази. При томе се у првом реду води рачуна да њен распоред задовољи захтев растреситости (да се не би стварали рентабилни атомски циљеви), и услове за успешно управљање и руковање ватром. Кад се напад изводи у захвату каналисаних земљишних праваца, где је пролазност ван комуникација зграничена, у избору и поседању ватрених положаја појављиваће се озбиљне тешкоће. Да би се у оваквим случајевима постигло што растреситије груписање, корисно је да се ватрени положаји лаке артиљерије одређују и у рејонима суседних јединица, ближе предњем крају, у границама даљина које тим оруђима омогућавају да што дуже подржавају одређене јединице. Тежа артиљерија, зависно од њеног домета, може бити распоређена и на нешто већој даљини од предњег краја.

Процес припремања артиљерије за напад може се знатно убрзати узимањем и коришћењем података од артиљерије која обезбеђује одбрамбена дејства јединица у непосредном додиру.

Да се не би откриле припреме за напад, поред осталих мера, добро је да артиљеријска припрема, кад год је могућно отпочне без претходне коректуре. У том случају подаци добијени од артиљерије која је дејствовала до почетка напада представљају врло значајан елемент у припреми гађања. Ако је коректура неизбежна, могу је изводити само јединице на одређеним правцима и у најнужнијем обиму. Уколико се та гађања изводе у склопу дејстава артиљерије у непосредном додиру, старешине и тада могу рачунати с тим да ће ипак сачувати тајност припрема и постићи изненађење у нападу.

Познато је да целисходност артиљеријске припреме напада, њено планирање, начин извођења, трајање и структура, зависе од карактера одбране, облика маневра јединица у нападу, ватрених могућности артиљерије и учешћа осталих родова и видова, нарочито атомских борбених средстава. Како ти фактори делују у нападу код неповољног односа снага?

Борбени поредак снага које су у току напада изненадно присиљене да пређу у одбрану не може бити потпуно развијен, а тешко је постићи и то да систем његове одбране, како у погледу распореда снага, тако и поседања и фортификационог уређења одбрамбених положаја, буде јединствен. Положаји се најчешће поседају групно, са већим међупросторима, а степен њихове утврђености зависи првенствено од брзине којом би супротна страна извршила припреме и прешла у напад. Оклопне снаге браниоца у тој ситуацији могу бити делом у непосредном додиру, а делом распоређене по дубини. Дејство артиљерије и авијације, нарочито ако бранилац открије припреме за напад, било би појачано.

Те и друге карактеристике одбране захтевају да се при преласку у напад из непосредног додира организовање артиљеријске припреме изведе брзо и у највећој тајности, а њена структура и начин извођења тако ускладе да се дејствује само по одабраним циљевима.

У напад ће се прелазити обично из непосредног додира, а делом и из покрета, без дужег задржавања у полазним рејонима и на положајима, као и без претходног смењивања јединица које се налазе у непосредном додиру. Да би се постигло изненађење и смањила опасност од удара браниоачеве авијације и атомских борбених средстава, напад ће отпочињати најчешће ноћу, на теже пролазном земљишту и по лошим метеоролошким условима. С обзиром на њихову различиту удаљеност од објеката напада, све снаге неће прећи у напад једновремено. Сем тога, често ће се примењивати и убацивање што већег броја нижих јединица на ширем делу фронта, уз максимално ангажовање снага у позадини браниоца, како би и те снаге једновремено са нападом с фронта удариле по изабраним објектима на што већој дубини његовог одбрамбеног распореда. И у таквим случајевима тежиће се да се почетним груписањем обезбеди што већа сила удара, како би се постављени задаци извршили за што краће време.

Ватрене могућности артиљерије у припреми напада зависе у првом реду од величине оног дела артиљерије која, с обзиром на целокупне задатке у артиљеријској подршци, може учествовати, и количине муниције која се може издвојити за њено дејство у артиљеријској припреми. Пошто у напад не прелазе све снаге, део артиљерије и даље ће бити у одбрани, а део ће остати у другим ешелонима јединица већих групација; сем тога, део противоклопне артиљерије такође неће моћи да се ангажује у артиљеријској припреми, а на теже пролазним правцима неће моћи да се привуче ни сва тежа и моторизована артиљерија. Због свега тога део артиљерије не може учествовати у артиљеријској припреми. Тај део може да се креће

од 1/3 па и више од укупно расположиве артиљерије, чиме се њене ватрене могућности у артиљеријској припреми знатно смањују.

Учешће авијације и атомских борбених средстава у ватреној припреми напада такође утиче на начин извођења и структуру артиљеријске припреме, јер се тиме смањује број циљева по којима би иначе требало да дејствује артиљерија.

Разматрања наведених фактора, у вези са артиљеријском припремом, указују: да ће се дејства артиљерије у артиљеријској припреми напада усмерити првенствено по живој сили и ватреним средствима браниоца распоређеним ближе предњем крају одбране, као и да је боље да се ватра не развлачи по ширини фронта, него да се усмери по правцима напада, по отпорним тачкама стрељачких одељења и водова; да се резерве браниоца и други дубље распоређени циљеви неутралишу постепено у току продирања кроз дубину одбране; да је за дејство по ближим и најопаснијим батеријама браниоца могућно издвојити само део артиљерије, у складу са дејствима авијације и евентуално атомских борбених средстава; зависно од јачине оклопних снага браниоца, њиховог распореда и активности, део противоклопне артиљерије такође се ангажује у артиљеријској припреми; да се при располагању ракетним и другим уређајима за лансирање атомских борбених средстава, њихово дејство усмерава по циљевима у дубини одбране, првенствено по ближе распоређеним уређајима за лансирање атомских борбених средстава, ватреним положајима артиљерије и оклопним снагама браниоца; но, зависно од могућности експлоатације атомских удара и обезбеђења сопствених снага, атомска борбена средства је могуће употребити и по циљевима распоређеним ближе предњем крају одбране; да се зависно од степена фортификацијског уређења одбрамбених положаја и захтева у погледу изненађења, артиљеријска припрема изводи за што краће време; с обзиром да почетак напада у оквиру већих групација, а понекад и код нижих

јединица, није једновремен, није могућно остварити ни јединствену артиљеријску припрему, у погледу како циљева, тако и њеног почетка, трајања и структуре; да се, не искључује увек потреба артиљеријске припреме ноћних напада, зато што они у савременим условима постају редован и нормалан вид дејства; дејство артиљерије ноћу може бити ефикасно, нарочито ако се у току дана изврше потребне припреме; артиљерија јединица које се убацују и оних које иду у обухват или обилазак, не изводи артиљеријску припрему, али мора бити припремљена да сваког момента може отворити ватру.

Артиљеријска припрема планираће се најчешће у командама нижих јединица, а само изузетно и виших. Ако у ватреној припреми напада учествују и атомска борбена средства, основна питања (подела циљева, почетак, трајање и структура припреме) решава команда која припрема операцију и руководи њеним извођењем. И кад се не располаже са атомским борбеним средствима, виша команда ће понекад регулисати важна питања целисходности извођења и дужине трајања артиљеријске припреме, утрошка муниције и указати на важне објекте на које треба усмерити артиљеријску ватру. Исто тако, кад у захвату једног правца нападају две или више јединица, артиљеријску припрему планира претпостављена команда, одређујући њен почетак, трајање, структуру и начин извођења.

Почетак артиљеријске припреме, с обзиром на различиту удаљеност јединица од предвиђених објеката напада и на неуједначеност почетка напада уопште, биће најчешће различит, чак и код нижих јединица. Кад се атомским борбеним средствима изводе удари по објектима у дубини, артиљеријска припрема може да отпочне једновремено са почетком атомских експлозија. Међутим, кад се ти удари наносе по објектима ближим предњем крају, чиме се омета осматрање циљева, са артиљеријском припремом може се отпочети пре или после атомских експлозија. Но, због могућности дужег задржавања дима и прашине које стварају атомски удари, као и због утицаја ветра с артиљеријском припремом боље је отпочети пре почетка атомских експлозија. На међусобно довољно удаљеним правцима и при повољним метеоролошким условима, могућно је истовремено дејство артиљерије и атомских борбених средстава по предњем крају одбране.

Артиљеријска припрема напада из непосредног додира начелно ће трајати краће, а само ће у изузетним случајевима бити дужа. Кратку артиљеријску припрему омогућавају недовољно утврђени одбрамбени положаји браниоца, облици маневра и начин дејства напада. Напад ће се најчешће изводити на слабије брањене делове фронта, на бокове и друга осетљива места у борбеном распореду браниоца, док ће се напад на јаче брањене и добро утврђене положаје начелно избегавати. Јединице ће се само изузетно кретати до јуришног положаја онако методично и поступно, као што је то било у два минула рата. У савременим условима напад ће се најчешће изводити снагама из непосредног додира, из покрета без задржавања, са блиских одстојања и изненадно, што такође смањује потребу за дужом артиљеријском припремом. Поред тога, дужа артиљеријска припрема смањује могућност изненађења и омогућава противнику да предузме мере којима може да отежа или осујети извођење напада. Ефекат

дејства у краткој артиљеријској припреми може се делимично надокнадити повећаном густином ватре, тј. већим утрошком муниције.

Начин извођења артиљеријске припреме зависиће добрим делом од количине и квалитета расположиве артиљерије и муниције и услова за гађање. Артиљеријска припрема може да се изводи посредним и непосредним гађањем. Непосредно гађање има ту предност што се истим бројем оруђа и граната може за краће време постићи већи ефекат, нарочито по циљевима мањих површина. Зато се може очекивати да ће се у припреми напада при неповољном односу снага непосредно гађање редовно примењивати и са оруђима већих калибра.

Структура артиљеријске припреме зависиће од фортификацијског уређења одбрамбених положаја, степена неутралисања који се дејством артиљерије жели постићи, учешћа других родова и видова у ватреној припреми и погодности општих услова за гађање. Она се може састојати из неколико ватрених удара и систематског гађања. На пример, ако се у непотпуно уређеним заклонима налази жива сила браниоца којој гађањем у трајању 5—10 минута желимо нанети 20—30% губитака, структура артиљеријске припреме може се састојати од 2 до 4 ватрена удара и систематског гађања између њих. Неутралисање браниоца у потпуно уређеним заклонима у тој истој мери захтевало би више ватрених удара, тј. дужу артиљеријску припрему.

Оруђа за непосредно гађање могу да дејствују истовремено кад артиљерија са заклоњених ватрених положаја дејствује посредним гађањем или између ватрених удара, што зависи од положаја циљева, могућности осматрања погодака и дужине артиљеријске припреме.

На појединим правцима, нарочито у ноћном нападу, тежиште артиљеријске припреме може бити на оруђима за непосредно гађање. Тако ће бити и у свим другим случајевима кад се жели да артиљеријска припрема буде што краћа и кад су услови за посредно гађање неповољни.

МОГУЋНОСТИ И НАЧИН АРТИЉЕРИЈСКЕ ПОДРШКЕ НАПАДА

Преласком пешадије и оклопних снага у напад, оруђа за непосредно гађање дејствују по оживелим и новопојављеним циљевима на предњем крају одбране. Истовремено артиљерија са заклоњених ватрених положаја преноси ватру по наредним циљевима у дубини одбране и тиме отпочиње артиљеријска подршка напада. Док се она изводи у границама домета оруђа, неће бити нарочитих тешкоћа у погледу могућности да се брзо отвори прецизна ватра, поготово ако су благовремено извршене припреме, а услови за осматрање су повољни. Могућности подршке по дубини, ван домета оруђа са основних ватрених положаја добрим делом зависе од способности артиљерије да покретом прати борбени поредак јединица које подржава. За пратећу артиљерију која се креће у борбеном поретку јединица неће у том погледу бити тежих проблема. То важи и за дејство теже и моторизоване артиљерије при нападу на пролазном и маневарском земљишту. Међутим, при нападу на теже пролазном, испресецаном и покривеном

земљишту, за кретање артиљерије могу да наступе озбиљни проблеми, изазвани првенствено ограниченим бројем комуникација. То ће стварати тешкоће при премештању артиљерије, у благовременом дотуру муниције, осматрању и откривању циљева, одржавању везе и садејства, као и код управљања и руковођења ватром.

Ноћ, зима и други непогодни метеоролошки услови у којима ће се врло често изводити нападна дејства, још више потенцирају те проблеме.

Ефикасност артиљерије у подршци напада такође ће зависити од ситуације у ваздуху и односа снага у артиљерији и атомским борбеним средствима.

Зависно од услова за осматрање и активности браниоца, прве артиљеријске ватре у подршци могу бити аутоматске, тј. да се остварују на сигнал дат пешадији за јуриш. Подршка јединица у нападу на теже пролазном земљишту оствариваће се најчешће ватрама на захтев пешадије, јер су оне довољно ефикасне, а троши се мање муниције.

Да би употреба артиљерије била рационална а подршка довољно ефикасна, претежно се остварују осматране ватре, тј. гађају се они циљеви који се истовремено могу осматрати. На заклоњене циљеве дејствује се само изузетно, што зависи од њихове активности и могућности нападачеве артиљерије.

Највећи број задатака у току подршке извршаваће се батеријским ватрама. Тако ће, на пример, сасређивање ватре неколико батерија по истом циљу бити неопходно при одбијању јачих противнапада, обезбеђењу достигнутих линија и слично.

Значај пратећих и оруђа за непосредно гађање расте при нападу на теже пролазном земљишту, ноћу и у другим неповољним условима. Та оруђа ће бити и једино средство непосредне подршке јединица у нападу, кад год је знатније отежана или немогућна употреба теже и моторизоване артиљерије.

Основни задатак артиљерије у нападу при неповољном односу снага је да што непосредније подржавају јединице. Али, ако се располаже ракетним и другим средствима за лансирање атомских борбених средстава већег домета, може се дејствовати и по циљевима распоређеним у дубини одбране: резервама (нарочито оклопним), уређајима за лансирање атомских борбених средстава, ватреним положајима артиљерије и, евентуално, ближим аеродромима.

Подршка јединица које нападају с фронта у захвату појединих праваца зависиће од вредности тих праваца и могућности артиљерије.

Снаге у нападу на важним али теже пролазним правцима, које одређено време могу имати тежишну улогу у оквиру операције, често ће подржавати само лака артиљерија, а тежа у ограниченом обиму

који је условљен њеним дометом и могућношћу кретања оруђа по том терену. Док артиљерија дејствује са основних ватрених положаја неће бити неких већих проблема, јер то дејство је ипак благовремено припремљено. Међутим, почетком њеног премештања на наредне ватрене положаје, услови за дејство и подршку јединица често постају све тежи и сложенији. Поред тешкоћа у премештању артиљерије и избору нових ватрених положаја, могу се појавити и проблеми у одржавању везе, садејству с пешадијом, осматрању и избору циљева, као и разне друге тешкоће које ће неповољно утицати на могућности артиљеријске подршке.

Подршка јединица које се убацују с фронта и оних које иду у обухват или обилазак може бити различита и зависи од њихове јачине, пролазности праваца и дубине убацивања. Мање јединице подржаваће претежно артиљерија мањих калибара и то непосредним гађањем као пратећа артиљерија. Ако те задатке извршавају јаче снаге, оне могу бити било ојачане одговарајућом артиљеријом, или да их подржава подручна артиљерија претпостављене команде. Ако је кретање теже артиљерије на правцима дејства тих јединица отежано, подржаће их артиљерија већих калибара са основних ватрених положаја у границама домета оруђа. Међутим, код овакве подршке јединица које после убацивања нападају обрнутим фронтом, појављују се озбиљне тешкоће у погледу садејства, пошто се убацивање изводи ноћу и обично на слабије пролазном, покривеном земљишту. Зато се с јединицама које се убацују шаљу и артиљерци са потребним средствима везе који ће управљати артиљеријском ватром. Слично се може регулисати и подршка партизанских снага које дејствују у ближој позадини браниоца.

У току извођења операције бранилац ће покушати да дејством својих резерви (нарочито оклопних), атомским ударима и авијацијом, заустави напад и преузме иницијативу. Ударом оклопних снага на бокове и с фронта он ће тежити да одсече најистуреније делове нападача, да угрози и доведе у неповољан положај његове снаге у целини. Ради одбијања противнапада, нападач је присиљен да ангажује целокупну артиљерију како би ватреним ударима по резервама и запречним ватрама по развијеним снагама наносио противнику губитке и слабио његов противнапад. Разумљиво, у таквим случајевима успех ће бити утолико већи уколико се благовремено обезбеди могућност сасређивања ватре већег броја батерија по истом циљу.

Други борбени ешелони и резерве обично су знатно мањи од првих ешелона. Ипак, њихово дејство често игра значајну улогу у извршавању борбеног задатка јединице, те је неопходно да се, поред

осталог, увођење тих снага у борбу солидно припреми ватром артиљерије. Зато ће у припреми напада и подршци ових снага учествовати артиљерија из састава другог ешелона (резерве) више јединице, артиљерија јединица на чијем се правцу оне уводе па и артиљерија суседних јединица. Сем тога, пре увођења у борбу јединицама другог ешелона обично ће се препотчинити артиљерија придата јединицама првог ешелона а могу бити ојачане и делом подручне артиљерије претпостављене команде.

УЧЕШЋЕ АРТИЉЕРИЈЕ У ПРОТИВОКЛОПНИМ ДЕЈСТВИМА

Нападач ће у току дејства често бити угрожен интервенцијом браниоцевих оклопних снага. Ангажовање тих снага, зависно од њихове јачине и могућности употребе, може да уследи у почетку или у току операције, да би се њиховим развојем на погодној линији, или ударом у бок, угрозио борбени поредак нападача и спречило његово даље продирање. Зато се при организовању напада, у свим јединицама које располажу противоклопном артиљеријом, формирају противоклопни одреди, као важан елеменат противоклопне борбе.

Противоклопни одреди нижих јединица крећу се у току напада ближе предњим деловима прате борбени поредак и обезбеђују га од противнапада оклопних јединица браниоца. Међутим, противоклопни одреди већих јединица обично се налазе на нешто већим одстојањима од предњих делова. По мери наступања јединица, они се премештају и распоређују у рејоне из којих могу благовремено интервенисати било ка фронту, било ка угроженим боковима. У случају противнапада оклопних снага противника, противоклопни одреди се развијају у погодним противоклопним рејонима и са осталим снагама и средствима учествују у одбијању њихових напада.

У противоклопним дејствима, поред противоклопних одреда различите јачине и састава, учествују артиљерија, авијација, евентуално атомска борбена средства и друга противоклопна средства. Да би се она што боље и потпуније искористила, општим планом противоклопне борбе благовремено ваља регулисати како начин њиховог ангажовања, тако и разна питања међусобног садејства у складу са земљиштем и другим условима.

Ако не постоји опасност од интервенције браниоцевих оклопних снага, део противоклопне артиљерије може се привремено ангажовати за подршку јединица, било као пратећа оруђа, било за дејство са заклоњених ватрених положаја. Но, чим се предвиди или укаже опасност од дејства оклопних снага, целокупна противоклопна артиљерија ангажује се за противоклопну борбу.

У случају противнапада јачих оклопних снага, у противоклопним дејствима учествује и артиљерија за подршку која сасређеним ударима по оклопним снагама браниоца у рејонима прикупљања спречава њихов развој за борбу. Уколико оклопне снаге продру дубље у борбени распоред нападача, артиљерија за подршку непосредним гађањем одбија њихов напад.

Пошто ће нападачеве снаге бити непрекидно изложене интензивној артиљеријској ватри, било би оправдано да се његова артиљерија што више ангажује у борби с браниоцевом артиљеријом. Међутим, при одређивању основних задатака и избору циљева за дејство артиљерије у подршци напада, није лако ускладити ограничене могућности артиљерије и многобројне захтеве за њено дејство, па ће учешће нападачеве артиљерије у борби с браниоцевом најчешће бити ограничено и минимално. Јер, прво, највећи део артиљерије мораће се ангажовати у непосредној подршци јединица, тј. за дејство по ближим циљевима који непосредно ометају наступање и, друго, пошто је домет оруђа ограничен, а услови за осматрање и откривање циљева отежани, дејство по артиљерији и другим дубље распоређеним циљевима не би дало добре резултате.

Зато ће се за борбу с артиљеријом браниоца издвајати само део артиљерије већих калибара из састава подручних група већих јединица. Неутралисање ће се изводити повремено и претежно по најближим и најопаснијим батеријама, првенствено онима које се могу осматрати са земље. За тучење дубље распоређених и заклоњених батерија и других важних циљева артиљерија најчешће неће имати довољно снага па ће дејствовати само изузетно; за њихово неутралисање ангажоваће се првенствено авијација и атомска борбена средства, уколико њима нападач буде располагао. Сем тога, за овакве задатке могу се употребити и нападачеве јединице које дејствују у позадини браниоца.

Разматрање само неколико изнетих питања показује да ће употреба артиљерије у нападној операцији која се изводи при неповољном односу снага бити доста сложена и тешка. То намеће потребу даљег проучавања карактеристика савремених борбених дејстава ради изналажења најбољих решења за што ефикаснију употребу артиљерије у нападној операцији.

ORGANI VOJNOG PRAVOSUĐA U PREDNACRTU USTAVA

Odražavajući našu društvenu stvarnost i ukazujući na perspektive daljeg razvoja, Prednacrt ustava FSRJ polazi od radnog čoveka, građanina, kao stvaraoca i nosioca celokupnog života zajednice i njenog daljeg razvoja. On zahteva poštovanje prava radnih ljudi što je osnovni preduslov izgradnje socijalizma i naglašava da su ona neotuđivi deo i izraz socijalističkih i demokratskih odnosa.

Propisi Prednacrt ustava ne samo što proglašavaju protivustavnim svaki oblik samovolje već i daju niz konkretnih mogućnosti radnom čoveku FSRJ da se protiv toga bori. To mu omogućava čitav naš sistem samoupravljanja i socijalistička zakonitost. No, Prednacrt polazi i od toga da se slobode i prava čoveka ostvaruju u međusobnoj solidarnosti ljudi »ispunjavanjem dužnosti svakog prema svima i svih prema svakome«. To znači da građani, uživajući prava, imaju istovremeno i obaveze koje proizilaze iz ustavnih i zakonskih propisa, kao što su: poštovanje prava drugih, savesno vršenje svih obaveza prema društvenoj zajednici itd. To sve treba imati u vidu kada se tretiraju prava radnog čoveka i pripadnika Armije kao građanina FSRJ, kada se razmatra pravni život u JNA, a posebno uloga i mesto organa vojnog pravosuđa.

Prednacrt ustava FSRJ polazi od toga da je pravni život odnosno zakonitost u JNA sastavni dio socijalističke zakonitosti FNRJ i da se u osnovi zasniva na istim principima na kojima je izgrađena zakonitost u čitavoj zemlji. To je i logično kada se ima u vidu kako se stvarala i razvijala JNA, kako se izgrađivao njen pravni život i da je njena namena i uloga — da štiti miran i nesmetan razvoj našeg društvenog poretka i da ga brani od svakog nasrtaja spolja. Otuda su pripadnicima JNA obezbeđena sva osnovna prava kao i ostalim građanima zemlje. Ako pripadnik Armije, na primer, smatra da mu je upravnim aktom vojnog organa povređeno neko lično pravo ili pravni interes zasnovan na zakonu, on može voditi upravni spor pred Vrhovnim vojnim sudom. Ako je nezadovoljan njegovom odlukom, može tražiti da o ovome konačno reši savezni vrhovni sud. Ali od pripadnika Armije se i traži da, pored specifičnih vojnih propisa, poštuju i izvršavaju obaveze kao i ostali građani. Ako se ogreše o interese zajednice, odnosno drugih građana, povlače reperkusije po odgovarajućim zakonskim propisima. U pogledu odgovornosti njihov položaj je isto kao i položaj ostalih građana u takvim i sličnim situacijama. Znači, i sa ovog stanovišta vojni pravosudni organi su uključeni u jedinstveni pravosudni sistem FNRJ uz neke specifičnosti s obzirom na karakter vojne organizacije.

Ako se sve to ima u vidu i poveže sa osnovnim intencijama i principima Prednacrt ustava, onda je jasno zašto se u stavu 3 člana 122 Prednacrt

pošlo od toga — da su vojni sudovi redovni i da pripadaju jedinstvenom pravosudnom sistemu FSRJ. Ovo se može reći i za organe vojnog tužilaštva čija se nadležnost zasniva na istim principima kao i rad javnih tužilaca.

Kroz rat i izgradnju. Da bi se to jedinstvo sveobuhvatnije sagledalo i kroz to videla opravdanost ovakvih postavki, nužno je makar letimično nešto reći o istorijskom razvoju organa vojnog pravosuđa tokom narodno-oslobodilačkog rata i posleratne izgradnje zemlje.

Sa stvaranjem narodne vlasti, sudstva i nove, narodne armije, od prvog dana ustanka stvarani su i vojni sudovi. Oni su izrastali tokom narodnooslobodilačkog rata kao revolucionarni pravosudni organi u borbi protiv svih onih koji su sabotirali oružanu borbu i borili se protiv naših jedinica, štiteći tako naše oružane snage i od neprijateljskog uticaja. Po svojoj nadležnosti vojni pravosudni organi su uvek odgovarali potrebama i zadacima narodnooslobodilačkog pokreta i njegovih oružanih snaga, a njihova organizaciona forma uvek je, iz godine u godinu, odražavala nove, kvalitativne skokove naših oružanih formacija u njihovom prerastanju iz odreda u brigade, divizije, korpuse i armije.

Vojni sudovi koji su formirali 1941. godine terenske partizanske komande i vojni komiteti bili su sastavljeni isključivo od vojnih, a negde od vojnih i civilnih lica. Sudili su većinom javno, na skupovima, ponekad uz sudelovanje čitavog naroda dotičnog kraja. Ciljevi i zadaci narodnooslobodilačke borbe bili su linija vodilja kako organima koji su formirali ovo sudstvo tako i sudovima u njihovom radu. Materijalno-pravne propise zamenjivala je jasno određena linija narodnooslobodilačkog pokreta — borba protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Uredbom o vojnim sudovima 1944. godine pri svakom sudskom veću uvodi se istražitelj i daju uputstva za njegov rad. Ovde se prvi put u dokumentima Vrhovnog štaba propisuje da istražitelj podiže i zastupa optužbe, kada okrivljenog predaje sudu. On sastavlja pismenu optužnicu i sa predmetom predaje nadležnom sudskom veću.

Osnovne karakteristike naših ratnih vojnopravosudnih organa bile su revolucionarnost i socijalistički humanizam koje se kao dve osnovne niti provlače kroz čitav njihov rad. Tu dolazi i objektivnost u ispitivanju i odlučivanju o konkretnim slučajevima, uz dosledno i životvorno primenjivanje linije NOP-a kao osnovnog pokazatelja kako se i sa ovog staništa treba boriti protiv okupatora i domaćih izdajnika. To je prvi faktor koji se mora imati u vidu i danas kada se razmatra položaj vojnih pravosudnih organa u mirnodopskim uslovima.

Posleratni razvoj organa vojnog pravosuđa nosi pečat izgradnje našeg pravosudnog sistema i razvoja JNA kao savremene oružane snage. To se vidi po propisima koji su doneseni u ovom periodu, a koji su i danas na snazi. Na njima se i sada zasniva rad organa vojnog pravosuđa.

Zakonom o uređenju i nadležnosti vojnih sudova, koji je donela privremena Narodna skupština DFJ, avgusta 1945,¹ uvedeno je Vojno veće u Vrhovnom sudu DFJ i određena njegova nadležnost. Po jedinicama ranga divizije i višim uvedeni su prvostepeni i drugostepeni vojni sudovi.

¹ Službeni list FNRJ 65/45.

Izmenom ovog zakona u junu 1946. godine² formiran je Vrhovni sud JA, kao najviši sudski organ u Armiji. Time se vojno sudstvo i organizaciono odvojilo od redovnog. Već u decembru 1947. godine formirani su vojni sudovi sa teritorijalnom mesnom nadležnošću.

Što se tiče vojnog tužilaštva, ono je formirano odlukom Predsedništva AVNOJ-a 3. februara 1954. godine. Tada je u sklopu javnog tužilaštva DFJ uspostavljeno Odeljenje javnog tužilaštva za JA, kojim je rukovodilo vojno lice kao pomoćnik javnog tužioca. Odeljenje je neposredno rukovodilo svim vojnim tužilaštvima formiranim po divizionima i višim komandama. U decembru 1946. godine³ ono se izdvaja iz sastava javnog tužilaštva i formira kao samostalan organ — Vojno tužilaštvo JA.

Navedeni propisi o vojnim sudovima i vojnom tužilaštvu su zamenjeni novim Zakonom o vojnim sudovima⁴ i Zakonom o vojnom tužilaštvu⁵ koji počivaju na istim osnovnim principima kao i zakoni o sudovima i javnom tužilaštvu FNRJ.

Što se tiče krivičnih propisa, sem Uredbe o vojnim sudovima od 1944. godine i Zakona o vojnim krivičnim delima iz 1948. godine, vojni sudovi i tužilaštva su primenjivali iste propise kao i civilni pravosudni organi. Donošenjem Zakonika o krivičnom postupku⁶ i Krivičnog zakonika⁷ prednja uredba i zakonik su prestali da važe a ovi su jedinstveno primenjivani od svih pravosudnih organa FNRJ, podrazumevajući tu i vojne pravosudne organe.

Kao što se vidi, posleratni razvoj našeg vojnog pravosuđa pokazuje stalnu tendenciju izgradnje u duhu jedinstvenog pravosudnog zakonodavstva FNRJ. Na vojne pravosudne organe ovo se odražava samo u organizacionom pogledu, što je i logično s obzirom na karakter vojne organizacije. To je drugi faktor od koga se mora poći u sagledavanju i oceni postavki Prednacrtu ustava u odnosu na pravosudne organe naše armije.

Da bi se konkretno sagledao njihov položaj u Prednacrtu ustava FSRJ, neophodno je istaći nekoliko principa i osnovnih pitanja koja Prednacrt postavlja za rad pravosudnih organa uopšte, a koji važe i za rad vojnih pravosudnih organa.

Kao prvo se postavlja: da se nadležnost sudova može ustanovljavati i menjati samo zakonom; da su sudovi nezavisni i da sude na osnovu ustava i zakona; da u suđenju učestvuju sudije i sudije porotnici, koji su ravnopravni u suđenju i koji se biraju na određeno vreme. Oni mogu biti ponovo izabrani. Kao principi se još ističu da se sudija i sudija porotnik ne mogu pozivati na odgovornost za mišljenje dato o pitanjima u čijem su odlučivanju učestvovali, a za krivična dela učinjena u vršenju sudijske dužnosti ne mogu biti pritvoreni bez odobrenja nadležne skupštine. O žalbi i drugim zakonom predviđenim pravnim sredstvima protiv sudskih presuda odlučuje viši sud. Samo nadležni sud može izmeniti, poništiti ili ukinuti sudsku odluku. Još se ističe da sud sudi u veću, a da se zakonom može odrediti da u određenim stvarima sudi veće sastavljeno samo od

² Zakon o potvrđi, izmenama i dopunama Zakona o vojnim sudovima — Službeni list FNRJ br. 58/46.

³ Zakon o vojnom tužilaštvu, Sl. list FNRJ br. 101/46.

⁴ Službeni list FNRJ br. 52/54.

⁵ Službeni list FNRJ br. 11/55.

⁶ Službeni list FNRJ br. 97/48; br. 40/53; br. 5/60.

⁷ Službeni list FNRJ br. 13/51; i 30/59.

sudija, kao i da u prvom stepenu sudi sudija pojedinac. Raspravljanje pred sudom je javno. Zakon određuje u kojim se slučajevima, u cilju zaštite opštih ili ličnih interesa, isključuje javnost u sudskom raspravljanju. Navedeni ustavni principi i danas postoje u radu sudova i važe za rad svih vojnih sudija i sudija porotnika. No, treba istaći da sudije i sudije porotnike vojnih sudova postavlja i razrešava vrhovni komandant. Bez odobrenja oni ne mogu biti pritvoreni niti stavljeni u istražni zatvor za krivično delo koje su učinili u vršenju sudijske dužnosti. Pored ovog, Prednacrt propisuje da vrhovni komandant, pored sudija i sudija porotnika, postavlja i razrešava i sve predsednike vojnih sudova.

U KORAK SA RAZVOJEM DRUŠTVA

Važno je istaći da Prednacrt postavlja da sudovi »prate i proučavaju društvene odnose i pojave od interesa za ostvarivanje svoje funkcije i daju predloge za sprečavanje društveno opasnih i štetnih pojava i za učvršćivanje zakonitosti«.

Kao što se vidi, ovde se radi o dva osnovna pitanja vezana za rad suda. Jedno je praćenje i proučavanje društvenih odnosa i pojava koje su za njega značajne jer mu pomažu da pravilno ostvari svoju funkciju. Uzmimo, na primer, pitanje krivične odgovornosti. Jasno je da sudsko veće ne može pravilno ceniti društvenu opasnost pojedinih dela i učinioca, a time ni izreći pravilnu kaznu, ako ne poznaje našu stvarnost, ako je ne prati i ne proučava i u sklopu svega toga ne traži najbolja i najcelishodnija rešenja. To se uočljivo vidi kod suđenja kriminala (privrednik, saobraćajni, imovinski itd.). Drugo je obaveza suda da deluje ne samo kao represivni i pravosudni organ uopšte već i kao društveno-politički faktor. On mora da sagleda uzroke što pogoduju negativnim i štetnim pojavama koje sud rešava, i da daje predloge nadležnim faktorima za uklanjanje i rešavanje svega ovoga, kao i predloge za jačanje i učvršćenje zakonitosti. To su sasvim novi zadaci koji daju kvalitativno novu fizionomiju našem sudstvu i još snažnije dižu njegov renome u društvu. Ali oni postavljaju nove obaveze i od sudova traže nove napore da bi ih dosledno sprovedli u život. I ovde, u Prednacrtu ustava, tako snažno dolazi do izražaja briga za zaštitu interesa zajednice, kao i pre svega briga da bi se čovek sačuvao i blagovremeno otklonilo sve što može da ga odvede na rđav put.

U tome su vojni sudovi postigli dobre rezultate iako, s obzirom na armijske uslove i kvalitet kadrova nisu iskorišćene sve mogućnosti da bi taj rad bio još sveobuhvatniji i životvorniji. Jasno je da se ne može pravilno ceniti društvena opasnost povrede stražarske službe, samovoljnog udaljavanja iz jedinice, saobraćajnih delikata i sl. ako se ne poznaje stanje u svojim jedinicama i ne shvati njihov značaj za vojnu organizaciju. S druge strane, borba protiv raznih nepravilnosti u jedinicama i ustanovama mora se posmatrati i u sklopu opšte politike i linije koja se sprovodi u čitavoj zemlji u borbi za izgradnju socijalizma i protiv slabosti koje prate naš buran razvoj i svakidašnji život. Jedino tako posmatran i postavljen, rad organa vojnog pravosuđa donosi željene rezultate i punu

društvenu afirmaciju. Naše armijsko pravosuđe ima uslova za takav rad. Oni su u mogućnosti da svojim komandama i nadležnim organima predočavaju pozitivna iskustva i slabosti i da im tako pomognu u preduzimanju mera koje će najviše koristiti.

I za javno tužilaštvo — a što važi i za rad vojnog tužilaštva — Prednacrt ustava postavlja osnovne principe.

»Javno tužilaštvo je samostalan organ kome se poverava krivično gonjenje, preduzimanje mera i korišćenje pravnih sredstava u cilju jedinstvene primene zakona i ostvarivanja zakonitosti«. Dalje se navodi da u ostvarivanju ovih funkcija javno tužilaštvo pokreće krivični postupak i u njemu učestvuje. Ono učestvuje pred sudovima i drugim organima, podiže zahtev za zaštitu zakonitosti i ulaže pravna sredstva protiv nezakonitih akata sudova i ostalih organa. Javno tužilaštvo je samostalno u svom radu, a svoja ovlašćenja »vrši na osnovu zakona u interesu zakonitosti i zaštite prava građana i opštih interesa«. Poslove iz svoje nadležnosti vrši »saglasno smernicama nadležnost izvršnog veća«.

Ovde treba istaći i propis Prednacrtu po kome viši javni tužilac »ima pravo i dužnost da nižem javnom tužiocu daje obavezna uputstva za njegov rad« i da »može preduzeti vršenje pojedinih poslova za čije vršenje ovlašćen niži javni tužilac« itd. Iz prednjih postavki Prednacrtu se vidi da je prihvaćena dosadašnja nadležnost javnog odnosno vojnog tužilaštva.

Zaštita zakonitosti. Normalno je što su sva ova pitanja istaknuta s obzirom da su ona vrlo značajna za život zajednice i pojedinaca. Na primer, putem zahteva za zaštitu zakonitosti omogućuje se ispravljanje rešenja po kojima je već doneta pravosnažna sudska odluka i odluka državnog organa, naravno ako je njom nezakonito oštećen pojedinac ili zajednica. Znači, ovim putem se omogućava donošenje zakonitog rešenja od strane nadležnih organa — a sve opet — u interesu naše socijalističke zakonitosti i čoveka u prvom redu.

Vojni tužilac JNA ima pravo da podigne zahtev za zaštitu zakonitosti protiv svih pravosnažnih odluka prvostepenih vojnih sudova, i Vrhovnog vojnog suda kojima je povređen zakon, kao i protiv sudskog postupka koji je prethodio tim odlukama. Protiv pravosnažnih odluka prvostepenih vojnih sudova zahtev se podnosi Vrhovnom vojnom sudu. On se takođe podnosi i protiv sudskog postupka koji je prethodio tim pravosnažnim odlukama. Protiv odluka Vrhovnog vojnog suda kao i protiv sudskog postupka koji im je prethodio, zahtev za zaštitu zakonitosti podnosi se Saveznom vrhovnom sudu.

Kada je upravnim aktom vojnih organa povređen zakon u korist pojedinaca ili pravnog lica, a na štetu društvene zajednice, vojni tužilac JNA može pokrenuti upravni spor u roku od tri meseca od dana dostave upravnog akta stranci u čiju je korist akt donet. Spor se pokreće pred Vrhovnim vojnim sudom, jasno, s pravom žalbe Saveznom vrhovnom sudu, ukoliko vojni tužilac JNA nije zadovoljan donetom odlukom. Ovde treba istaći i pravo vojnog tužioca JNA da može tražiti odlaganje ili obustavu izvršenja odluka vojnih sudova i rešenja vojnoupravnih organa. To svoje pravo on koristi u slučajevima kada smatra da je njima povre-

đen zakon, i ako se protiv takve odluke ili rešenja može upotrebiti redovno ili vanredno pravno sredstvo, odnosno pokrenuti upravni spor, te ako bi usled izvršenja, »nastala teško otklonjiva šteta«. Odlaganje ili obustava traje sve dok u redovnom postupku vojni sud odnosno vojno-upravni organ ne donese konačnu odluku da li je povređen zakon. Ako se ustanovi da nema povrede zakona, izvršenje odluke se sprovodi u redovnom izvršnom postupku. Zakonski propisi određuju i postupak u ovakvim slučajevima i propisuju da se od ovog prava izuzimaju obustava izvršenja kazni, mera bezbednosti i vaspitno-popravnih mera itd.

Da Prednacrt ustava u pogledu nadležnosti izjednačava vojno i javno tužilaštvo, vidi se i po propisu stava 3 člana 132, gde se kaže da »funkciju javnog tužilaštva u Jugoslovenskoj narodnoj armiji vrši vojno javno tužilaštvo«. (Da li je potrebno menjati sadašnji naziv »vojno tužilaštvo« u »vojno javno tužilaštvo« je pitanje koje je merodavnim faktorima postavljeno, iako se tu radi o tehničkoj, a ne suštinskoj stvari.) I, na kraju, treba istaći još i to da po propisu stava 3 čl. 244 Prednacrtu sve vojne tužioce postavlja i razrešava vrhovni komandant, dok po sadašnjim propisima, vrhovni komandant postavlja i razrešava samo vojnog tužioca JNA, a svi ostali tužioci i njihovi zamenici postavljaju se i razrešavaju po propisima o postavljenju vojnih lica u JNA.

Kada se sumira sve napred navedeno, posebno kada se ovo sve posmatra u sklopu stava 3 čl. 122 Prednacrtu ustava po kome »za suđenje vojnim licima za krivična dela, kao i za odlučivanje o drugim pravnim stvarima, saveznim zakonom ustanovljavaju se vojni sudovi«, onda se moraju istaći još neka pitanja vezana za nadležnost vojnih sudova. Naime, u Prednacrtu se prihvata sadašnja praksa da su vojni sudovi nadležni da sude vojnim licima i za krivična dela, ali se isključuje njihova sadašnja nadležnost za neka krivična dela civilnih lica. Ovo je sa stanovišta interesa narodne odbrane vrlo značajno pitanje, pa mu treba i pokloniti potrebnu pažnju. U citiranom propisu Prednacrtu se govori i o nadležnosti vojnih sudova da odlučuju »o drugim pravnim stvarima« gde se, uglavnom, misli na rešavanje šteta i vođenje upravnih sporova kod Vrhovnog vojnog suda. Smatramo da je tu važno istaći i nešto detaljnije obraditi dva pitanja. Prvo, da li vojni sudovi treba u svojoj nadležnosti da imaju i suđenje nevojnim licima za određena krivična dela protiv oružanih snaga i narodne odbrane. Drugo, treba istaći značaj vođenja upravnog spora u JNA baš sa stanovišta sudske nadležnosti za ocenu zakonitosti pojedinačnih akata državnih organa.

Da bi odgovorili na prvo pitanje, tj. da li treba neka krivična dela iz domena narodne odbrane izuzeti iz nadležnosti vojnih, a dati u nadležnost redovnih sudova, mora se još nešto konkretnije reći o položaju vojnih sudova u Jugoslovenskoj narodnoj armiji. I dalje, mora se poći od karaktera ovih dela i njihovog značaja sa stanovišta ocene društvene opasnosti i poverljivosti vojnih podataka za narodnu odbranu uopšte i JNA posebno.

Napred navedeni podaci jasno govore o tome da su vojnopravosudni organi uključeni u jedinstveni pravosudni sistem FNRJ. Njihov rad se zasniva na istim ustavnim principima kao i ostalih pravosudnih organa u zemlji i primenjuju jedinstvene zakonske propise (Krivičnog zakonika,

Zakonika o krivičnom postupku, Zakona o parničnom postupku, Zakona o upravnim sporovima itd.) No, s obzirom da se vojnopravosudni organi formiraju pri određenim vojnim komandama, ostaje da se vidi kakav je odnos vojnih sudova i komandi, kakve su ovde obaveze i prava vojnih starešina, postoje li neke specifičnosti u radu vojnih pravosudnih organa i u čemu se one sastoje. Dalje, kako to sve utiče na zakonitost njihovog rada, njihovu samostalnost u duhu navedenih postavki Prednacrta ustava itd.

Odnos sudova i komandi. Što se tiče odnosa vojnih sudova i komandi za čiju se teritoriju formiraju, potrebno je istaći da komande nemaju nikakvog prava uplitanja u rad suda pri rešavanju konkretnih slučajeva. Njihova je dužnost da se pobrinu za smeštaj i obezbeđenje sudova raznim tehničkim i drugim sredstvima. Praksa pokazuje da naše komande tu vode svestranu i stvarnu brigu. One se trude da stvore sve materijalne i druge uslove za dobar i zakonit rad vojnih sudova. Pored ovog, uspešno rešavanje porote, pomoću da niže komande i starešine shvate značaj urednog izvršavanja svojih obaveza prema sudu i davanje informacija o raznim pitanjima, pomažu sudu da bolje sagleda život u jedinicama itd. Time naše komande stvaraju sve potrebne preduslove da sudovi mogu pravilno, u duhu ustavnih i zakonskih principa i propisa, rešavati konkretne slučajeve.

Što se tiče sudske uprave koja se stara da se poslovi u sudu vrše uredno i na vreme, rešava kadrovska pitanja, organizuje poslovanje itd., iz Prednacrta se vidi da njom rukovodi Državni sekretarijat za poslove narodne odbrane i predsednici sudova. Nadzor nad poslovima sudske uprave vrši Državni sekretarijat za poslove narodne odbrane, s tim što državni sekretar može ovlastiti predsednika Vrhovnog vojnog suda da, u granicama njegovih uputstava, izvrši pregled poslovanja u prvostepenim vojnim sudovima.

Pri svemu ovome posebno treba istaći mesto i ulogu vojnog starešine u odnosu na potčinjene kada učine krivično delo. Valja označiti koja su tu njegova prava i obaveze i kako je to za sada rešeno. Poznato je da povreda discipline i armijske službe, sem krivičnog dela, može da bude disciplinska greška i disciplinski prestup. Disciplinske greške raspravljaju nadležne starešine shodno propisu Pravilnika o vojnoj disciplini, a disciplinske prestupe rešavaju vojnodisciplinski sudovi, pošto nadležni starešina donese odluku o stavljanju pod vojnodisciplinski sud. Za rešavanje krivičnih dela nadležan je vojni sud. No, pošto se u glavi XXV Krivičnog zakonika (krivična dela protiv oružanih snaga) radi o nizu krivičnih dela kojima se štiti disciplina i služba u Armiji, to je u čl. 360 V.KZ propisano da »za krivična dela protiv oružanih snaga, za koja je propisana kazna zatvora, može se vojnim licima izreći disciplinska kazna, ako je delo dobilo osobito lak vid i ako to zahtevaju interesi službe i discipline«. Za ovo je nadležan ovlašćeni vojni starešina koji, u granicama navedenog zakonskog propisa, ceni da li interesi službe i discipline zahtevaju da se umesto krivičnim putem krivična dela reše disciplinski (na primer, povreda stražarske, patrolne ili druge slične službe; nepreduzimanje mera za zaštitu vojne jedinice (bez teških posledica); samovoljno

udaljavanje iz vojske itd.). Drugih prava u odnosu na krivičnu odgovornost svojih potčinjenih nema vojni starešina. Jedino, ako je na položaju komandanta divizije, njemu ravnom ili višem, može pod određenim zakonskim uslovima narediti pritvor vojnog ili građanskog lica na službi u JNA. No i tada je obavezan da o svom rešenju odmah obavesti vojnog tužioca ili vojnog istražnog sudiju. Dalje, po čl. 61 Zakona o vojnim sudovima, obaveza je svakog vojnog starešine da preduzme mere da se učinilac krivičnog dela, koje se goni po službenoj dužnosti, ne sakrije ili ne pobegne, da se sačuvaju tragovi tog dela i predmeti koji mogu poslužiti kao dokaz. Pored toga starešina je dužan da prikuplja potrebna obaveštenja, a o svemu učinjenom da obavesti vojnog tužioca neposredno ili preko višeg starešine.

Znači, karakter vojne organizacije posmatran kroz ulogu komandi i vojnih starešina, kako po postojećim propisima tako i po našoj praksi, ne samo što ne sputava samostalnost vojnih sudova u radu i odlučivanju, već upravo — kao snažna politička i disciplinovana organizacija — vrlo pozitivno utiče na stvaranje uslova za dobar i zakonit rad. Mi s punim pravom i sa velikim ponosom ovo možemo i moramo konstatovati, jer je i to odraz postojećih socijalističkih odnosa unutar naših oružanih snaga, dokaz više o njihovoj neraskidivoj vezi i stapanju sa našom socijalističkom stvarnošću i praksom.

Najzad, u odnosu na ovo pitanje treba istaći i neke specifičnosti u radu organa vojnog pravosuđa. Naime, dok se propisi Krivičnog zakonika primenjuju od strane organa Vojnog pravosuđa bez izuzetka, u primeni propisa Zakonika o krivičnom postupku, tj. u proceduri, moralo je doći do izvesnih manjih odstupanja koja propisuje Zakon o vojnim sudovima. Do ovog je došlo zbog karaktera vojne organizacije na čije se pripadnike uglavnom proteže nadležnost vojnih sudova. O čemu se upravo ovde radi? Pre svega o tome da kod vojnih sudova postoji dvostепенost — prvostepeni vojni sudovi, sa nadležnošću za određenu vojnu teritoriju i Vrhovni vojni sud, kao drugostepeni. Znači da prvostepeni vojni sudovi vrše poslove i ovlašćenja sreskih i okružnih sudova kao prvostepenih. Dalje, da veća prvostepenih vojnih sudova uvek sude u većima od trojice odnosno od petorice sudija. Sudska veća prvostepenih vojnih sudova sastavljene su od jednog sudije i dvojice sudija porotnika. Ali u slučajevima kada sude za krivična dela za koja je u zakonu predviđena smrtna kazna ili kazna srogog zatvora od petnaest godina, ona su sastavljena od dvojice sudija i trojice sudija porotnika. U Vrhovnom vojnom sudu krivična veća su sastavljena od dvojice stalnih sudija i trojice sudija porotnika, a građansko i upravno veće od dvojice stalnih sudija i jednog sudije porotnika. Znači, kod vojnih sudova nema kao na terenu sudije pojedinca a porota je uvedena u Vrhovnom vojnom sudu kao drugostepenom, što je takođe naša, armijska specifičnost. Mi smatramo da je i jedno i drugo korak napred u borbi za kvalitet sudstva. U ovom pogledu naša su iskustva vrlo pozitivna.

Princip materijalne istine. Isleđenje, kroz izviđaj i istragu, sprovede ovlašćeni vojnoistražni organi i vojni istražni sudija. Ovde se ne radi o odstupanju od osnovnih načela krivičnog postupka u isleđenju, vođenju

izviđaja i istrage, već, a obzirom na karakter Armije, o specijalizovanim vojnim organima isleđenja — vojnim islednicima i ovlašćenim organima bezbednosti za isleđivanje. Za sve vojno-pravosudne organe koji učestvuju u krivičnom postupku važe osnovni principi koje propisuje Zakonik o krivičnom postupku, pa jasno i za organe isleđenja. Tu na prvo mesto dolazi princip materijalne istine. Sud i državni organi koji učestvuju u krivičnom postupku dužni su da istinito i potpuno utvrde činjenice koje su od važnosti za donošenje zakonite odluke i da sa jednakom pažnjom ispituju i utvrde kako činjenice koje terete okrivljenog tako i one koje mu idu u korist. Tu dolazi i princip materijalne odbrane. Okrivljeni već na prvom ispitivanju mora biti obavešten o delu za koje se tereti i o osnovama optužbe. Njemu se mora omogućiti da se izjasni o svemu što ga tereti kao i da iznese sve činjenice i dokaze koji mu idu u korist. Iznuđivanje priznanja ili kakve druge izjave od okrivljenog u toku krivičnog postupka su zabranjeni i kažnjivi itd. Ovo su ključna pitanja koja obezbeđuju da isleđenje bude objektivno i zakonito.

U vezi sa radom pravosudnih organa FNRJ u krivičnom postupku, uključujući, naravno, tu i vojne pravosudne organe, treba istaći i propise čl. 49 i 51 Prednacrta ustava. Naime, po čl. 49, protivpravno je i kažnjivo svako nezakonito lišenje slobode. Naglašava se i to da se okrivljeni može pritvoriti i zadržati u pritvoru samo kad je to zakonom predviđeno u interesu krivičnog postupka ili radi bezbednosti građana. Pritvor određuje sud, a samo izuzetno i u zakonu određenim slučajevima, mogu ga odrediti i ovlašćeni organi uprave, ali ne u dužem trajanju od tri dana. Zatim se propisuje da po odluci prvostepenog suda pritvor može trajati i do tri meseca, a izuzetno odlukom Vrhovnog suda može se produžiti još šest meseci. Ako se do isteka ovog roka ne podigne optužnica okrivljeni se pušta na slobodu. Sve to i kroz ove postavke označava brigu za čoveka i njegovu bezbednost.

Po čl. 51 Prednacrta zajamčuje se poštovanje ljudske ličnosti i ljudskog dostojanstva, kako u krivičnom postupku tako i prilikom izvršenja kazne. Propisuje se da niko, ko je dostižan sudu ili drugom organu nadležnom za vođenje postupka, ne može biti osuđen za krivično delo ako nije po zakonu saslušan ili ako mu nije data mogućnost da se brani. Ova prava okrivljenih i sada su u osnovi propisana zakonom, ali se zbog njihovog značaja daju u Prednacrta ustava zajedno sa principima ustavnih propisa koji regulišu slobode, prava i dužnosti čoveka i građanina. To je od velikog značaja za pravilan i zakonit rad pravosudnih organa.

Što se tiče odbrane, ovde treba ukazati i na propis stava 4 čl. 51 Prednacrta ustava koji, u vezi s pravom čoveka i građanina, kao jednu od ustavnih garancija, daje okrivljenom pravo da u toku krivičnog postupka uzme sebi branioca. Braniocu se, saglasno zakonu, omogućava odbrana i zaštita prava okrivljenog. Odbrana pred vojnim sudovima ima svojih specifičnosti. Po čl. 56 Zakona o vojnim sudovima branilac okrivljenog može biti advokat, oficir ili vojni službenik oficirskog ranga. Vojna lica kao branioci treba, po mogućstvu, da imaju pravnu spremu. Pred vojnim sudom advokat se može i isključiti iz odbrane. To može da bude ako se krivično delo odnosi na povredu unutrašnjeg poretka JNA i ako bi u toku postupka moglo doći do otkrivanja vojne tajne. Odluku u tom

slučaju donosi u prethodnom postupku sudija istražitelj, u pripremanju pretresa predsednik veća, a sudsko veće na glavnom pretresu. Stalo se na stanovište da se samo u navedenim slučajevima iz odbrane isključe advokati kao civilna lica, te da se kao branioci mogu javiti samo vojna lica. Iako je ovo vrlo ograničen broj slučajeva, Armija taj nedostatak otklanja uspostavljanjem stalnih vonih branilaca. Pri prvostepenim vonim sudovima kao stalni branioci već se postavljaju oficiri pravne službe čija je to isključiva dužnost. Oni pružaju okrivljenima, prvenstveno vojnicima, pravnu pomoć čak i u slučajevima kada odbrana nije obavezna. Ovi branioci proučavaju i prate pitanje odbrane pred vojnim sudom u celini i rade na njenom stalnom unapređivanju. Praksa već ide i tim putem da se, uz pravnika, kao pomoćni branioci javljaju i oficiri — opštevojni rukovodioci, kao stručnjaci po pojedinim pitanjima iz života i rada jedinica. Naravno da se oni uzimaju u slučajevima gde nisu neposredno i posredno zainteresovani odnosno angažovani. Oni mogu mnogo da pomognu kad je predmet vezan, na primer, za izvođenje gađanja, organizaciju marša, izvođenje raznih vežbi, vojna prevoženja, materijalno poslovanje itd. Naime, vodi se uporna borba da se kroz ovakve forme odbrana što bolje i što sveobuhvatnije organizuje. U tom je dosad bilo vidnog uspeha.

Jedinstveni pravosudni organi. To sve znači da ni po kakvom osnovu nema razloga da se vojni pravosudni organi ne tretiraju kao i ostali pravosudni organi u FNRJ i da se vojni sudovi ne smatraju redovnim sudovima. Prema tome nema razloga ne dati im u nadležnost, u odnosu na krivična dela nevojnih lica, sve ono što posebno zahtevaju interesi narodne odbrane, odnosno JNA. A kada ovo ističemo polazimo jedino od toga da karakter pojedinih dela — obavezno traži da ih rešava vojni sud. S obzirom na položaj u Armiji, on ima sve mogućnosti da najbolje oceni društvenu opasnost dela i pravilno reši konkretan slučaj. Da bi nam to bilo još jasnije nabrojaćemo samo nekoliko ovih dela: podrivanje vojne i odbrambene moći države; predavanje poverljivih vojnih podataka ili dokumenata stranoj državi, organizaciji ili licu (vojna špijunaža); neodazivanje pozivu za regrutovanje, odsluženje obaveznog vojnog roka, vojnu vežbu ili drugu vojnu službu; odavanje vojne tajne itd. Zbog svega toga je i dat predlog nadležnim organima da se odredba stava 3 čl. 122 Prednacrtu ustava nadopuni, odnosno preformuliše, i da se stavi u nadležnost vojnih sudova i suđenje nevojnim licima za krivična dela kojima se podriiva odbrambena moć države odnosno napada Jugoslovenska narodna armija.

Pošto je u čl. 234 Prednacrtu ustava regulisano da postupak za ocenjivanje ustavnosti i zakonitosti mogu pokrenuti Vrhovni sud Jugoslavije i republički vrhovni sudovi »ako pitanje saglasnosti propisa ili drugog opšteg akta sa Ustavom Jugoslavije ili saveznim zakonom nastane u postupku pred sudovima«, to je, s obzirom na mesto i ulogu Vrhovnog vojnog suda u našem pravosudnom sistemu, predloženo da se ovo pravo da i njemu.

I kod vođenja upravnog spora u JNA treba početi od postavki Prednacrtu ustava, gde se u čl. 124 kaže da sud »konačno ocenjuje u upravnom sporu zakonitost pojedinačnih akata državnih organa, radnih i dru-

gih samoupravnih organizacija«. U suštini tu se radi o nadležnosti sudova koju oni i sada imaju. Uvođenje upravnog spora u FNRJ 1952. godine, tj. zavođenje sudske kontrole nad onim aktima upravnih organa kojima su povređena neka prava građana ili neposredni lični interesi zasnovani na zakonu, imalo je već do sada ogroman značaj za dalji razvoj i podizanje na viši nivo rada organa državne uprave i obezbeđivanja demokratskih prava građana propisanih i zagwarantovanih ustavom i drugim zakonskim propisima.

»U našoj zemlji sudska kontrola akata upravo je posledica i izraz opšteg procesa demokratizacije političkog i državnog sistema, uspostavljanje uzajamnih prava i dužnosti između državnih organa, organizacija i građana i niza drugih specifičnih okolnosti. Iz toga proizilazi da je uspostavljanje upravnog spora uslovljeno konkretnim okolnostima našeg savremenog društvenog i političkog razvitka...« kaže se u predgovoru Zakona o upravnim sporovima. Upravni spor se može voditi po svakoj upravnoj materiji, sem u stvarima gde je to zakonski izuzeto (kao, na primer, po Zakonu o partizanskoj spomenici 1941, zatim po oceni komisije i oceni drugopretpostavljenog starešine itd.). Upravni spor se ne može voditi ni po stvarima o kojima je rešavala Narodna skupština FNRJ, narodna skupština narodne republike, o disciplinskim stvarima državnih službenika i radnika, ukoliko zakonom nije drukčije određeno i ukoliko državni organ pri donošenju upravnog akta nije prekoračio granice svojih ovlašćenja itd. Ovo daje pravo građanima da po svim slučajevima, kada smatraju da je pravosnažnim upravnim aktom državnih organa povređeno neko njihovo pravo ili pravni interes zasnovan na zakonu, traže zaštitu putem suda. To im pravo niko ne može oduzeti sem ako je po konkretnom slučaju zakonom isključeno vođenje upravnog spora. Sada oštećeni ima pravo da vodi upravni spor i zbog ćutanja administracije. To je dobra garancija u borbi protiv svake samovolje i birokratizma, bez obzira na činjenicu što se ponekad zbog velikog broja sporova, i bez kri-vice sudova predmeti rešavaju sa zakašnjavanjem.

Zaštita zakonitosti. Sve ove postavke su ušle u glavu VII Prednacrta ustava koja reguliše zaštitu ustavnosti i zakonitosti. Naime, čl. 148 Prednacrta propisuju da »o zakonitosti konačnih pojedinačnih akata kojima državni organi, kao i ustanove i organizacije koje vrše javna ovlašćenja, rešavaju o pravu ili obavezi građana, ustanova ili organizacija, rešava sud u upravnom sporu ako za određenu stvar nije zakonom propisana druga sudska zaštita«. Pored toga je istaknuto da se samo saveznim zakonom i izuzetno može isključiti upravni spor.

Upravni spor u JNA je uveden po propisima Zakona o vojnim sudovima od novembra 1954. godine. Po čl. 77 ovog Zakona dato je pravo vojnom licu »koje smatra da mu je upravnim aktom vojnog organa povređeno kakvo pravo ili neposredni lični interes zasnovan na zakonu, može pokrenuti upravni spor samo pred Vrhovnim vojnim sudom«. Ovo pravo ima i lice koje u času podnošenja tužbe nema više svojstvo vojnog lica — naravno ukoliko su vojni organi još ranije o tome rešavali. Ko se još sve može pojaviti kao tužilac u upravnom sporu pred Vrhovnim vojnim sudom propisuju čl. 12 Zakona o upravnim sporovima. U njemu se navodi

da to mogu biti sindikalne podružnice, ustanove itd. Ovdje takođe treba istaći propis čl. 78 Zakona o vojnim sudovima, po kome vojni tužilac JNA ima pravo da pokreće upravni spor pred Vrhovnim vojnim sudom, ako smatra da je upravnim aktom vojnog organa povređen zakon u korist vojnog lica. Protiv odluka Vrhovnog vojnog suda — donetih u upravnom sporu — može se izjaviti žalba Saveznom vrhovnom sudu.

Upravni spor u JNA je uveden pre nešto više od sedam godina, a praksa je već davno potvrdila svu njegovu opravdanost i svrsishodnost. Proučavajući presude Vrhovnog vojnog suda i Saveznog vrhovnog suda po upravnim sporovima vidi se da vojna lica znaju svoja prava koja im zakon daje i da se njima koriste. S druge strane, presude oba ova suda su snažan oslonac vojnim organima u pogledu pravilnog shvatanja i primene propisa iz pojedinih upravnih materija koje rešavaju o pravima vojnih lica. Zbog toga ih vojne starešine prihvataju kao takve i koriste u svom svakodnevnom radu, ne samo kada su u pitanju upravni akti koje sud poništava u upravnom sporu zbog povrede zakona, nego i kada se tužba u upravnom sporu odbija. To učvršćuje pravilno shvatanje o primeni pojedinih zakonskih i podzakonskih propisa. Upravni spor u JNA se najčešće vodi o pitanjima iz primene propisa Uredbe o dodacima na decu, Pravilnika o putnim i selidbenim troškovima za JNA, u vezi s propisima koji regulišu razne dodatke itd.

Ono što ovdje treba posebno podvući jeste da Savezni vrhovni sud, svojim drugostepenim odlukama u postupku po žalbi na upravni spor, ceni zakonitost upravnih akata i vojnih organa. Time je stvorena mogućnost jedinstvene sudske kontrole zakonitosti u radu svih državnih organa FNRJ na jednom od najosetljivijih sektora prava, odnosno ličnih interesa građana zasnovanih na zakonu, uključujući tu i vojne organe. Ovdje se dosledno sprovodi princip da zakonitost upravnih akata svih saveznih a time i vojnih organa, u poslednjem stepenu ocenjuje Savezni vrhovni sud. Sve ovo snažno potvrđuje već iznetu konstataciju da zakonitost i život u JNA karakteriše primena jedinstvenih principa naših ustavnih i zakonskih propisa koji važe i za sve ostale građane FNRJ.

Sve navedeno rečito potvrđuje zašto se u propisima Prednacrta ustava FSRJ tako smelo tretiraju ne samo uloga i zadaci naših vojnih pravosudnih organa već i sva druga pitanja koja se odnose na Jugoslovensku narodnu armiju i narodnu odbranu, a o kojima je ovdje samo uzgred bilo reći.

U svim ovim pitanjima Prednacrt ustava polazi od osnovne linije naše politike, od stanja, života i rada u našim jedinicama, komandama, vojnim ustanovama i Armiji kao celini. On polazi od naše dosadašnje pozitivne prakse i naše životne stvarnosti na koju čitava zajednica može biti duboko ponosna, a posebno mi, pripadnici Armije. No, da bismo shvatili suštinu obrađenih i svih ostalih pitanja iz Prednacrta našeg ustava, da bismo kroz sve to što bolje i svestranije sagledali u ovom svetlu, našu armijsku praksu i život, moramo shvatiti i u praksi spovesti misao druga Tita, da kakav god savršen ustav budemo doneli »on ne bi mogao sam po sebi dejstvovati u svim porama društvenog života i ne bi mogao imati potreban efekat, ako ne bi bio u svijesti svakog našeg čovjeka«. Sve ovo treba imati u vidu pri izučavanju Prednacrta i sagledavanju pitanja koja se odnose na Armiju, mesto i ulogu organa vojnog pravosuđa.

КАКО УБРЗАТИ ПЛАНИРАЊЕ БОРБЕНИХ ДЕЈСТАВА

Основни проблем планирања савремених борбених дејстава лежи у решењу супротности између брзине планирања и неопходности да планови буду доброг квалитета и потпуни. Постизање брзине на рачун квалитета и потпуности не би дало жељене резултате, јер се успех у савременим борбеним дејствима, поред осталог, може постићи и тиме ако се планирањем обухвате сви битни елементи који се односе како на оперативне задатке јединица, тако и на најразноврсније мере за обезбеђење самих дејстава.

Ако се због тежње за великом прецизношћу не оствари потребна брзина планирања, може се десити, на пример, да јединице остану без потребних заповести, наређења, директива итд. баш у тренутку кад непријатељ отпочне с дејствима, односно да он измени распоред или промени положај својих снага у време отпочињања наших дејстава, па да снаге које нападају ударе у празно или да наиђу на јачи отпор него што су очекивале. Потреба за солидношћу и потпуношћу произилази из сложености савремених борбених дејстава и, нарочито, великог броја потчињених и садејствујућих јединица разних видова, родова и служби. Данас се тешко може рачунати на успех у борби ако није планирано садејство између потчињених и подржавајућих јединица, ако није организовано извиђање, осигурање, инжињеријско обезбеђење итд. Кретање јединица и снабдевање може да буде потпуно

паралисано па, чак, у динамици борбе може доћи у питање и могућност увођења у борбу резерви или промена положаја артиљеријских група, противоклопних одреда итд. ако се благовремено не планира саобраћај и не организује његово регулисање.

Први услов за успешно планирање је правилан и усклађен рад команде. Међутим, ма колико тај рад био усклађен и припадници једне команде били добро увежбани, за успех у савременом рату то неће бити довољно ако се буде радило застарелим методама. Већ је, наиме, и у другом светском рату долазило до тога да су неке команде свој рад тешко прилагођавале брзини извођења операције.

Данас армије ради повећања брзине планирања уводе у своје команде електронске апарате и другу технику помоћу којих за врло кратко време добијају сређене податке о својим снагама, анализу ситуације, могућност концентрације ватре итд. Постоје, међутим, мишљења по којима се, не негирајући значај техничких средстава, истиче да ипак ваља водити рачуна да се команде сувише не оптерећују гломазним апаратурама које су иначе осетљиве. Укратко, проблемом механизовања извесних послова у штабу баве се све армије, а техничка средства се уводе у употребу негде више негде мање, у складу са схватањима о начину вођења евентуалног будућег рата, материјалним могућностима итд., али се не запоставља улога човека,

односно штаба. У рату се таква техничка средства нарочито препоручују. Тако је, на пример, веома корисно да се у командама ранга корпуса и вишим користе лака техничка средства малих димензија, као што су мали (новинарски) магнетофони, за снимање командантових наређења, уместо да се она записују, затим апарати за брзо умножавање и копирање скица и сл.

Најисправније је, неоспорно, да сваки решава питање потпуности и брзине планирања на свој специфичан начин, користећи у пуној мери искуства из рата, а модернизујући штабну технику у складу са властитим потребама и могућностима. Међутим, на брзину планирања утичу неке опште мере међу које спадају: припрема елемената за планирање, изналагање и коришћење властитих норми и организовање рада у команди. При томе имам у виду првенствено команде оперативних јединица мада се нека разматрања донекле могу односити и на остале команде.

ПРИПРЕМА ЕЛЕМЕНАТА ЗА ПЛАНИРАЊЕ

Потреба за брзином планирања не дозвољава да се тек од момента добијања задатка отпочне са прикупљањем података потребних за планирање. Они се припремају што је могуће раније. При томе се посебна пажња мора посветити подацима о непријатељу, јер његове снаге и поступци највише утичу на наше планирање и дејства.

Несумњиво да ће у командама бити довољно материјала који ће представљати студију о непријатељу и који ће давати низ веома тачних података. Међутим, командант неће имати времена да од момента пријема задатка проучава те студије. Значи, студирање непријатеља ваља почети

много раније, кад се располаже са више времена, а доцније се само допуњује новим подацима. С обзиром на то да команде и штабови ипак највише времена имају у миру, а да је веома важно да се непријатељ познаје баш на почетку рата, проучавање будућег непријатеља треба најпотпуније организовати још у миру.

При проучавању непријатеља није довољно оријентисати се само на познавање формације његових јединица него и тактике, стратегије, морала, обичаја, навика итд. Тек такво познавање може служити као добра основа за даље проучавање у току рата.

Од почетка ратних дејстава подаци о непријатељу допуњују се обавештавањем о новим поступцима којима је желео да постигне изненађење и свему осталом што може бити значајно за рад команди и јединица. На основу тих обавештења, која се добијају различитим путевима, као и података добијених од претпостављених, прати се дејство и распоред непријатељевих јединица и проучава могућност и вероватноћа судара са њима. Ти прорачуни врше се непрекидно и могу трајати неколико дана или недеља, а уколико се јединица више приближава непријатељу или он њој, података ће бити све више и они ће бити све детаљнији. Према томе, у овом периоду рад команде сасређује се на прикупљање података о непријатељу и на обавештавање потчињених и суседа о ономе што је сазнала. Тежи се да обавештавање између разних јединица и између војних команди и органа цивилног сектора буде веома интензивно, јер је то један од путева и начина да се спрече изненађења. Кад прими задатак, команда ће добити само последње податке о непријатељу који ће, у ствари, представљати допуну раније добијених или властитим мерама

обавештавања прибављених података.

Рад на проучавању непријатеља тиме се не завршава. Он се и даље одвија у току и припреме и извођења борбених дејстава, да би се на основу свежих података предузимале и нове мере. Узевши у целини, за сваки нови задатак тај рад представља само фазу једног континуираног процеса.

Земљиште много утиче на поступке сваке армије, а највише армија технички недовољно развијених земаља. Због тога је проучавање земљишта један од основних услова за успех операције.

Познавање и коришћење земљишта, нарочито теже пролазног и покривеног, поред осталог, омогућило нам је да у народноослободилачком рату побеђујемо далеко надмоћнијег и боље опремљеног непријатеља и да се извлачимо из окружења правцима које је непријатељ сматрао непролазним. И раније се у нашој ратној историји поклањала велика пажња познавању земљишта. Војвода Путник, на пример, као начелник Генералштаба, на командантским путовањима, у току припрема за рат, кад би са официрима стигао на неку стајну тачку, тражио би да изврше топографску оријентацију не користећи топографске карте, а инсистирао је да се познаје свака важнија тачка. Тако је постигао да су команданти добро упознали сваку стопу своје земље, те су у току рата и без извиђања знали шта земљиште пружа непријатељу а шта властитим снагама. Или, Немци су у припреми похода за освајање света предузимали опсежне мере за упознавање земљишта. Они су пред рат слали многе „туристе“, скауте и друге омладинце да пропешаче земље које су биле у плану да буду нападнуте. Ти људи су доцније служили као одлични водичи на одређеном терену и прибав-

или својим јединицама драгоцене користи.

Изнети примери показују да и поред постојања добрих карата команде морају познавати земљиште и све што је с њим повезано (клима, становништво, атмосферски и материјални услови итд.). Ово у толико пре што у евентуалном будућем рату услед оскудице времена најчешће неће бити могућно спровести командантско извиђање, па ће детаљно познавање бити командантима веома драгоцено за доношење правилне одлуке. Зато је неопходно да свака команда још у време мира проучава земљиште на којем је вероватна употреба њених јединица (командантским путовањима, ратним играма на карти са преласком на земљиште, извиђање појединих праваца и просторија итд.). При томе је нарочито важно да старешине свих чинова упознају оне објекте који се иначе не уносе у карту или који још нису унети, јер су касније изграђени. Код објеката, пак, који се виде на карти добро је, на пример, уочити и упамтити ширину и носивост мостова, места на путевима погодна за запречавање, дебљину стабала у шумама, карактеристике дна и обале река и слично. Оваква припрема омогућује да се добије добра основа за даље детаљније упознавање земљишта на којем ће се извршавати задатак. У току рата команде ће радити најцелисходније ако сваку оперативну паузу искористе за веома интензивно извиђање земљишта, како би пре добијања новог задатка проучиле све положаје и правце који могу доћи у обзир за евентуално дејство. У томе им могу много помоћи органи цивилног сектора и територијалних формација који, иначе, најдетаљније познају тај терен. Веома је корисно ако се при извиђању ради упознавања земљишта за водиче узимају људи из редова планинара,

спелеолога, шумара и сл., који знају за мање познате објекте важне за борбу и живот јединица. На тај начин, користећи раније познавање земљишта и допуњујући то новим подацима пре добијања задатка, команда може без велике штете да елиминише командантско извиђање, чије извршење захтева највише времена. Тиме она стиче значајну предност над непријатељем који, ма колико да се припрема за агресију, ипак долази на мање-више непознат терен, нарочито кад је у питању земљиште ван основних комуникација.

У одбрани земље учествује велик број јединица и установа војног и цивилног сектора. Да би команда могла да их правилно употреби, односно искористи, неопходно је да располаже добро сређеним подацима о свим тим јединицама и установама. Подаци се могу средити на различите начине. На пример, може се израдити карта свих сталних складишта, војних и цивилних ремонтних радионица, болница, одмаралишта и осталих објеката, који у појединим приликама могу бити корисни. У легенди би се могли назначити капацитети, погодност прилаза, могућност заклањања итд. Такође је корисно да команда има преглед свих јединица у органском саставу и ван њега, које се могу на било који начин употребити, како се при планирању не би нека од њих изоставила. Корисно је да се располаже и прегледом ванармијских оружаних формација (милиције, омладинских и радних јединица и др.) да би се у одређеним плановима (на пример, за противдесантну одбрану) и оне узеле у обзир.

Код сређивања података корисно је поједине путеве нумерисати и означити их на карти-шеми бројевима, а важнија места кроз која пут пролази словима. То пружа двоструке користи: прво, при писању заповести,

наређења итд. не мора се набрајати неколико тачака, већ се само назначи број пута (на пример, пут бр. 1 или 17), а уз заповест се прилаже шема на којој су означени путеви са одговарајућим бројевима или словима; друго, бројеви се могу мењати у одређеним периодима (на пример, сваких 7 дана) тако да шема у ствари, представља кодирани податке које непријатељ може одмах да дешифрује. Шема ће бити још кориснија ако се на путевима ознаке одстојања од по 5 км, полазећи од једне линије. То олакшава рад при планирању, јер није потребно мерити цео пут, већ само од полазног места, односно циља, до најближег броја. Изнетим мерама олакшава се рад и потчињеним командама, јер поред кодних назива путева и места на њима добијају већ измерена одстојања па је и то гаранција једнаких и тачних прорачуна.

Код аутомобилских путева је километража већ означена на аутомобилским картама па се са њих може пренети на шеме. Но, у савременом рату ће се користити сви путеви, па и стазе, а баш код њих је тешко тачно утврдити стварна одстојања. Зато и те путеве треба нумерисати и означити километражу, а после је и проверити на терену.

Тешко је набројати све мере које се могу извести у току припремања елемената за планирање јер их има много. Свака команда ће стога предузимати оне за које предвиђа да ће јој бити најкорисније у припреми и извођењу операције. Многи се подаци неће увек и искористити, али је боље да су припремљени па макар остали неискоришћени, него да их нема кад затребају.

КОРИШЋЕЊЕ НОРМИ

Правилно коришћење норми у току штапског рада значајан је услов

за реално планирање борбених дејстава. При том ваља увек имати у виду да су нормe, дате правилима, само оријентирне и да њихова примена зависи од низа услова. Међутим, команде јединица треба да израде властите нормe које ће бити много конкретније и које ће им директно служити за планирање. Тако, веома је корисно да свака команда има израчунате: дубине колоне за све потчињене јединице без ојачања и са њима; испробане брзине кретања на маршу дању и ноћу; капацитете резервоара и акциони радијус сваке јединице с обзиром на количину горива које може да понесе; количину муниције коју при одређеном режиму ватре троше поједине јединице, итд. и сл.

То су све нормe које се већином налазе у правилима или које је доста лако испитати и прописати за конкретне јединице. Међутим, неке нормe се не налазе у правилима а такође су важне за планирање. Тако, на пример, команди је тешко да успешно руководи ако не зна колико је времена свакој јединици потребно да се спреми за покрет у овим или оним условима или да се развије у борбени поредак итд., јер управо у томе могу постојати знатне разлике.

При прорачунавању треба узимати у обзир све елементе који су повезани са нормама. На пример, ако је команда пука прорачунала да једна чета, с обзиром на наоружање, може успешно да брани рејон одређене величине на маневарском земљишту, онда тој истој чети може доделити много већи рејон на тешко пролазном земљишту, ако су услови повољни. Чему тада служи норма? Норма служи, прво, да се зна колики фронт чета може покрити на пролазном земљишту, с тим да има одговарајућу дубину, што се узима у обзир при прорачуну колики ће јој се фронт доделити на тешко пролазном зем-

љишту. Друго, ова норма је оријентација да су средства за командовање, везу, материјално обезбеђење и збрињавање прорачуната за предвиђени рејон. Према томе, ако чета треба да се распореди на знатно већем рејону, она се мора ојачати средствима везе, транспортним и другим средствима, јер њена формацијска неће бити довољна за командовање, снабдевање, збрињавање итд.

При коришћењу норми за кретање, у ратовима се често грешило па је било доста случајева да јединице нису стигле на циљ или нису могле да на време заузму одређене рејоне за одбрану или полазне положаје за напад. Ово зато што су нормe, које су се налазиле у правилима, биле израчунате за кретање по друмовима, без утицаја непријатеља са земље и из ваздуха, без икаквих незгода на путу. Зато при коришћењу ових норми ваља строго водити рачуна по каквим се путевима јединица креће. Ако је, на пример, норма кретања неке јединице по друму, ноћу, 12 км/час, онда при скретању са друма и војњи лошим сеоским путевима та норма може сићи на 3 км/час, а при кретању кроз шуму и на 1 км/час. Зато ће добар планер приликом прорачуна посебно рачунати деонице пута по друмовима, посебно по лошим путевима, а посебно кроз шуму. За наше ратне кадрове корисно је да приликом мирнодопских припрема упоређују маршеве које су извршавали у току рата, нарочито ноћу, на планинском земљишту и кроз шуму, са одстојањима мереним по карти. У већини случајева доћи ће до закључка да су у рату прелазили већа одстојања за краће време него што би по норми требало да се пређе, док су непријатељске јединице та иста одстојања прелазиле за дуже време него што предвиђају нормe, пошто су наше јединице у НОР-у имале такву покретљивост у кретању пешке, коју

непријатељ никад није могао да до-
стигне.

Највећа грешка при планирању је тзв. „растежање норми“. Жеља команде да јединицом покрије већи фронт него што она може да брани, обично доводи до тога да се тај фронт ослаби, а жеља да нека јединица стигне брже него што јој њена брзина омогућује углавном ће довести до тога да не стигне на време. То не значи да ће јединице, као по неком шаблону, увек поседати фронт исте ширине или да ће се кретати увек истом брзином. Ако је, на пример, потребно да јединица на пролазном земљишту заузме шири фронт него што је нормално, онда је нужно да се предузму одговарајуће мере. Те мере могу бити: да се јединица ојача, да јој се омогући боље утврђивање доделом инжињеријских машина или радних бригада, да се јаче подржава артиљеријом и авијацијом, итд. Исто тако, ако је потребно да јединица

брже стигне на одређени циљ треба планирати и мере које ће то омогућити. На пример: растерећење војника, превожење слабих и изнурених, додела већег броја водича итд. Значи, водећи рачуна о норми за нормалне услове треба добро проценити у чему стварни услови одступају и прорачунати колико ће бити смањење или повећање, па у складу с тим планирати одговарајуће мере.

ОРГАНИЗОВАЊЕ РАДА У КОМАНДИ

На планирању борбених дејстава по правилу се ангажују командант и сви органи команде. То је гаранција да ће планирање бити потпуно и високог квалитета и да ће потчињени команданти добити комплексне запознати, наређења или директиве. Најбоље је ако се колективан рад примењује у току целог планирања, што не значи да сви органи морају бити у једној просторији.

Ефикасност планирања у командама оперативних јединица постиже се правилним избором начина заповедања и упрошћавањем рада у команди, а нарочито при изради докумената.

Избор начина заповедања зависи од предвиђеног начина дејства. Ако јединице треба да дејствују на широком фронту, по правцима, дуже времена, онда се наређује више директивно. Потчињеним командама дају се задаци у директиви чије извршење је условљено првенствено њиховом пуном иницијативом. Команда оперативне јединице планира оперативно садејство између јединица на појединим правцима, као и између тих и јединица у позадини непријатеља. Нешто детаљније планира се употреба родовских јединица које су под непосредном командом оперативне јединице, а најдетаљније подршка авијацијом, ракетама и, евентуално, атомским средствима. Код оваквог начина заповедања прецизно се планира само саобраћај и то на оним путевима који су у надлежности оперативне јединице, док се за путеве дате у надлежност потчињеним јединицама само постављају поједини захтеви.

Такав начин планирања заснива се на претпоставци да команда не утиче често на потчињене јединице, већ да оне у духу задатка планирају и извршавају задатке са додељеним средствима и планираном подршком. Стога је у овом случају и саобраћај на техничким средствима везе веома малог интензитета, чиме се смањује могућност откривања и уништења командних места, а и ометања рада средстава везе.

Ако јединице треба да дејствују на ужем фронту за извршење задатка који траје краће (на пример, напад на непријатеља у одређеном рејону, противудар и сл.), онда је неопходно да се планира прецизније и да ко-

манда предвиди држање у руци снага одређених за извршење задатка. У том случају предузимају се све мере да се планирање убрза, а заповеда се преко заповести и наређења. Израда докумената отпочиње од самог пријема задатка. Сваки документ се ради чим се добије довољно података за његову израду. Тако се, на пример, претходна наређења шаљу потчињенима одмах по пријему задатка и преко њих се они упознају са задатком јединице, те могу одмах предузети извесне мере а и сами учествовати у планирању борбених дејстава; план обавештајне делатности израђује се такође одмах по пријему задатка и ранији план допуњује се предвиђањем мера и органа који ће да расветле неке елементе ситуације, важне за извршење новог задатка; планови кретања, регулисања и контроле саобраћаја и наређења за почетак кретања, раде се и шаљу јединицама у току доношења одлуке. Значи, командант може и треба да донесе одлуку о појединим питањима пре доношења одлуке о дефинитивном распореду јединица, тј. одлука се може донети по деловима, односно, о појединим питањима која захтевају хитно решење и раније извршење.

План борбених дејстава такође се ради у току доношења одлуке. У току планирања борбених дејстава, при решавању појединих питања бележе се усвојена решења и то онда чини саставни део плана борбених дејстава. Код графичког планирања, кад се, рецимо, нека јединица на полазном положају нацрта на карту, повуче стрелица којом јој се одређује правац напада и обележи линија (објекат) којом има да овлада, то такође представља део плана борбених дејстава.

Са израдом родовских планова отпочиње се чим је командант или начелник штаба прихватио предлог начелника рода, јер је такав, прихва-

ћени предлог елеменат командантове одлуке. У даљем раду неопходно је да основни елементи планова које састављају органи родова (план инжињеријског обезбеђења, план везе, ПВО итд.) буду готови до часа предвиђеног за издавање заповести (ако се предвиђа да уђу у њу), а онда се детаљи могу доцније регулисати накнадно послатим наређењима.

На основу командантове одлуке и плана борбених дејстава, официри команде могу брзо израдити заповест и друга документа која шаљу потчињеним јединицама.

У начелу, имајући у виду, пре свега, циљ издавања неког документа, питање заповести и других докумената ваља схватити веома еластично и ни у ком их случају не радити по неком шаблону. Стога се обично и у правилима подвлачи да је садржај заповести (документа), који се у њима даје, начелан и да командант може у одређеном документу додати све што сматра за потребно или изоставити све што је непотребно. Најбоље је, дакле, заповест која садржи само оно што је потребно за конкретан задатак, а све што је већ раније на неки начин регулисано не уноси се у њу.

Разни обрасци докумената, које обично свака команда има припремљене, могу бити корисни ако се правилно схвате. Обрасци обично садрже максимум онога што се у тај документ може унети и било би штетно ако би се увек тако и примењивали, али ће од њих бити користи ако послуже као подсетник да се нешто важно у брзини не заборави и као приручник да се при писању документа не мора измишљати стилизација (уколико је у обрасцу добро дата). Иначе, у погледу садржаја, ваља добро одабрати што ће се у документ унети, водећи рачуна да обимност захтева много времена не само за писање већ и за

читање и преношење преко средстава везе. Тако и код писања неких заповести није нужно уносити све потчињене јединице (ако све не учествују у извршавању задатка), већ само оне којима се одређује нека конкретна улога. Команде и јединице, које у заповести нису поменуте, раде по ранијем задатку прилагођавајући самоницијативно своја дејства новој ситуацији. Ради тога се заповест, ако је могућно, доставља и оним јединицама на које се непосредно не односи и она је тада за њих докуменат за обавештавање.

Посебну тешкоћу представља планирање у току извођења операције. Она се састоји у томе што се све људство команде не налази на једном месту. На командном месту налази се командант са начелником штаба и најнеопходнијим бројем људи, најчешће само оперативни и обавештајни орган, док од осталих органа команде могу присуствовати само поједини представници и то онда кад су потребни.

Има команданата који се у овом случају веома лако лишавају помоћи својих помоћника и других органа, не ангажују их и не користе огромне снаге штаба, већ сами доносе одлуку и издају наређења. Последице њиховог погрешног рада могу бити веома тешке. На пример, може се десити да не стигну или испусте из вида да организују родовску подршку, снабдевање, систем веза, контролу саобраћаја, санитарско збрињавање итд. Командант може у извесним ситуацијама и сам донети одлуку ако му је ситуација потпуно јасна а брзина дејстава то захтева, али у сваком случају ту одлуку преноси на потчињене органе команде како би се у наређењима или заповести предвиделе све потребне мере за њено спровођење. Са тако донетом одлуком командант треба да упозна начелника штаба, који предузима мере по опе-

ративном сектору, и своје помоћнике који у складу с њом регулишу позадинско обезбеђење, сарадњу цивилног сектора и др.

За планирање наредне операције ангажује се посебна екипа која ради по интенцијама команданта, док остатак људства руководи борбеним дејствима. Општевојне мере у наредној операцији одређена екипа може да планира на командном месту, где добија најновије податке о ситуацији и где у планирању учествује и командант. Но, постоји могућност да командант повери планирање ових мера делу команде на резервном командном месту који може радити на миру, јер тренутно не учествује у спровођењу командантових одлука. У том случају, на бази основне замисли команданта, органи команде на резервном командном месту, који такођер треба да су непрекидно у току догађаја, припремају предлог за одлуку. На основу предлога, који заменик подноси на командном месту, командант доноси одлуку. Начелници родова могу предлоге подносити било команданту, било његовом заменику који их онда обједињава и подноси у име свих органа команде. По усвајању предлога део команде на резервном командном месту планира преостале општевојне мере.

Употреба родовских јединица и остале мере из надлежности органа родова и позадинског обезбеђења планирају се у другом делу команде на основу одлуке команданта (коју преносе представници родова и служби ако су били на командном месту ради подношења предлога).

При планирању наредне операције, у току извођења операције, као почетна основа служе стање и распоред снага и мере обезбеђења борбених дејстава из операције која је у току. При подношењу предлога и доношењу одлуке ваља избегавати велика прегруписавања и дуга кретања, нарочито она која захтевају укрштање јединица, јер то усложњава дејства и често доводи до тога да се не постигне изненађење. Према томе, планирање наредне операције, у ствари, треба да буде прилагођавање ранијих мера новој замисли и одлуци команданта. Кад год је могућно, то прилагођавање се спроводи са што мање потреса, а што већом брзином.

У новој операцији командант, начелно, командује помоћу екипе која ју је планирала, појачане делом осталих снага команде. Официри који су највише били оптерећени у претходној операцији, одлазе на резервно командно место те се на тај начин врши смена и обезбеђује њихов одмор.

ПРИХВАТАЊЕ МЛАДИХ НАСТАВНИКА

Већина младих наставника¹, кад се први пут нађе пред слушаоцима у учионици, кабинету, на полигону или вежбаљашту, доживљава пре часа извесну нелагодност и сумњу у своје могућности и знање, а после завршеног часа или занимања оштру проверу успеха одржаног занимања. То преживљавају и они који су пре него што су постали наставници били већ делом увежбани (уиграни) у раду штаба неке јединице, те поседују извесно искуство штабног официра (где су се већ, можда, појављивали и у улози сличној наставничкој). Међутим, и док раде сами или са друговима у установи, у условима који их не стављају у улогу наставника, они ипак преживљавају те нелагодности и испитивања својих наставничких способности. То је осећање још теже тамо где је аудиторијум тек нешто нижег или истог војничког знања, тј. у војним школама за усавршавање, курсевима и академијама. Иако се временом то сећање отупљује и постепено губи и, као свака појава која се чешће упражњава, омогућује сти-

¹ Млади наставник је условни појам за све оне старешине које одмах после завршеног школовања или после извесног броја година проведених у трупи долазе у школе и академије да предају наставно градиво питомцима или слушаоцима.

цање рутине, сигурности у оно што се износи, анализира и уопште прорађује, ипак је тај почетни моменат веома значајан за даљу изградњу општег лика младог наставника. Ради преброђавања те почетне кризе битно је да колектив правилно прихвати и упути младе наставнике на систематско улажење у припрему и извођење наставе. У том циљу значајни су *прихватање младих наставника и њихова припрема.*

Прихватање младих наставника. Општи педагошки принципи, а и живот армије, захтевају да се сваке године део искусних наставника искључи из даљег процеса наставе у школама и пошаље на нове дужности. На њихово место долазе други. Пошто је то за њих нова дужност, оправдано се могу назвати младим наставницима. Циклус наставе у школама и академијама је најчешће такав да одмах, или после веома кратког времена, захтева пуно учешће свих наставника па и нових, у процесу наставе. Међутим, да би се млади наставник успешно уклопио у наставу неопходно му је обезбедити да што брже, организовано и систематски уђе у склоп наставних проблема, тј. омогућити му да се упозна са основним проблемима и методом

рада наставника у припреми и извођењу наставе. Такво, организовано и систематско уклапање у наставу је могућно правилним прихватањем младог наставника. Истина, то није процес који се може решити за месец или два. Он траје дуже и најчешће се у најглобалнијим оквирима завршава тек после самосталног учешћа у целовитом периоду, у већини случајева после прве године наставе. Ово због тога што млади наставник стиче тек после прве наставне године утисак о томе: шта обухвата наставни план и програм, упознаје већину метода за извођење наставе, стиче лична искуства у погледу обима и начина личних припрема, на пример, за тактичке задатке са јединицама одређених степена, обогаћује свој речник у дискусијама с наставницима и слушаоцима, стиче увид у оцењивање људи, прикупља искуства из анализе задатака и доноси свој суд о правилности, потпуности и методолошкој страни иступања у анализи градива и, уопште, добија низ других личних, интимних и општих слика о раду у настави.

Пошто се захтева да наставник у школи буде и педагог и психолог, то младом наставнику треба, пре свега, прићи баш с те стране. Најпозванији за то је колектив старијих наставника (а поготово старешина тог колектива). Прићи му педагошки и прихватити младог наставника, значи утицати васпитно, личним примером, на све манифестације рада при извођењу наставе које га чекају у раду са слушаоцима, значи постепено, очигледно и са разумевањем га упућивати у финесе припрема и извођења наставе. Лични пример, који несумњиво највише утиче на рад људи, може у овом случају да обухвати поступке старијих наставника у припреми за наставу (метод индивидуалног проучавања теорије и задатака, рад на карти, израда извода, скица и

других илустративних материјала, руковање дијаскопима и шемама, коришћење филма итд.), а у односу на слушаоце — упознавање њихових потреба, интересовања и тешкоћа у раду и на који начин наставник треба да учествује у пружању помоћи и т.сл. Лични пример не сме бити упадљив тј. такав да се младом наставнику нешто натура, као да му се говори: „Ето, ја тако радим, а ви ме у свему копирајте“. Такав лични пример може да изазове и негативне последице и извесну реакцију. Пример је добар кад се спроводи ненаметљиво, природно, без надмености, али и без претеривања и сувише великог угађања младом наставнику. Лични пример треба да се стално манифестује, да не престаје, јер тек тада може бити васпитан и тек тада стварно утиче на човека. Прићи психолошки и прихватити младог наставника значи код једних осетити унутрашње расположење према извођењу наставе, унети више самопоуздања код других, решити или се бар заинтересовати за решавање личних проблема код трећих, указати на штетност претеране самоуверености код четвртих итд. и т.сл.

Осетити унутрашње расположење младог наставника је значајна ствар у његовом прихватању. Свака нова дужност има специфичности, а наставничка обилује њима. Већ сама та чињеница да се млади наставник већ првог часа суочава, на пример, са двадесетак пари очију које га на разне начине посматрају, суде о њему и очекују од њега, ствара одређену психозу. А наставним часом треба руководити тј. неосетно али енергично потчинити себе и све присутне циљу који је наставним часом постављен. Међутим, колосек којим млади наставник иде још је неуходан. Искакање с колосека је могућно и дешава се. Све то утиче на расположење и психу и, зависно од при-

роде, гони младог наставника на размишљање, најчешће о томе да ли је уопште за наставника. Дакле, поставља се питање несигурности у самог себе, питање расположења према настави, питање воље за тај позив. Ако се тај моменат не осети, па се младом наставнику не пружи помоћ док време не учини своје па га процес наставе ухода тако да стекне одређене навике и рутину, онда ће се према њему учинити грешка, непажња. Кризу коју доживљава млади наставник треба колектив да уочи и да му помогне не само да би је што брже пребродио већ и да би савладао прве тешкоће и био потпуно сигуран у себе.

Колектив од 5, 10 или више наставника који су и сами оптерећени различитим проблемима из припрема извођења наставе, често може да пропусти баш тај период у развоју младог друга, може га препустити њему самом и тиме омогућити формирање равнодушног, незаинтересованог човека који покушава само да копира неког наставника, а са слушаоцима губи везу, уопште не ослушкује њихове жеље, захтеве, могућности и потребе. Од тога трпе само слушаоци тј. баш они који у школи треба највише да стекну. А такав наставник делује негативно на слушаоце, ствара равнодушност према учењу и изазива атмосферу безбрижности — „да прође време“.

Зато, баш на колективу и његовом старешини, посебно на искуснијим наставницима, лежи обавеза да систематски упућују младог наставника и да му са пуно такта и разумевања разложно и без нервозе указују у току неколико месеци шта и како ваља радити. Неки ће млади наставници, и не улазећи довољно у проблеме, бити склони да критикују већ усвојена решења (на пример, тактичких задатака, методе извођења наставе) и личне манире појединих на-

ставника при извођењу наставе. Баш код таквих другова треба наступати са пуно разумевања и такта, анализирати њихове примедбе и уносити (или не) корекције у оно што се до тада сматрало добрим. Наравно, треба имати меру и знати докле и на који начин у дискусијама бити педагог, васпитач и схватити да млад наставник не може одмах усвојити оно што је рађено без њега и мимо њега док је био на некој другој дужности. Наиме, критички став младог наставника доказује да он жели ствари разјаснити за себе и приближити своје знање колективу, да би, евентуално, утицао на корекцију овог или оног питања и тиме стекао сигурност и поверење најпре у самог себе а затим и читавог колектива према себи. Изузетак ће бити они који критикују само зато што сматрају да треба критиковати из формалних разлога. Таква критика веома брзо нестаје ако им се укаже на суштину проблема и нестварност њиховог прилажења раду.

Међутим, треба указати и на чињенице да су у прихватању младог наставника не мање значајна његова улога и делатност. Он не сме да буде пасиван посматрач који скупља, упија у себе све што му се каже, и да само региструје примедбе односно упутства која добије од старешине колектива или искуснијих наставника. Његова делатност треба да се активно и систематично уклапа у рад колектива. Више проблема и питања ће му већ бити познато. То ће му олакшати да свој рад постави на планску основу тј. да у одређеном временском размаку сагледа редослед задатака који га очекују и да их савлада постепено, упорним и самосталним радом. Посебно пажњу у свему томе захтевају метод припреме наставника и метод извођења наставе.

Припрема младих наставника обухвата два уско повезана, али ипак засебна, дела. Први део је индивидуално савлађивање теоретског материјала за неки задатак, а други је колективна прорада нејасних питања и усвајање метода рада са слушаоцима. Млади наставник ће се често наћи у ситуацији да се одмах укључи у наставу тј. да одмах почне са извођењем наставе. Ређе ће му се пружити прилика да најпре буде само посматрач (краће или дуже време) тј. да присуствује припремама и извођењу наставе од стране старијих наставника, на пример, у току прораде једног, два или више тактичких задатака. Међутим, у овом разматрању није толико битно да ли ће млади наставник одмах „ускочити“ у наставу или ће проћи кроз извештајни период „увођења“ у њу. Припрема има потпуно исту методологију, само је степен „загревања“ наставника различит. У првом случају он се одмах кали, одмах стиче лична иако помало горка искуства, док у другом то иде спорије, дозвољено му је психичко и педагошко припремање, стицање искуства упоређивањем „шта би он урадио, а шта је урадио други наставник“, дакле, постепено улажење у процес наставе.

Према томе, и у првом и у другом случају чека га пре свега рад на савлађивању теорног материјала. Принцип постепениости захтева да се најпре користи метод личног упознавања с темом. Ако је колектив правилно прихватио новог наставника, онда је упознавање с планом и програмом наставне групе (у којој ће млади наставник изводити наставу) морало бити већ претходно савладано. Приликом тог упознавања наставник је морао прочитати сва приложена теоретска објашњења правилнике о раду и други материјал који му помаже да глобално схвати: циљ предмета, наставну тематику, вре-

менске оквири, повезаност предмета који предаје са осталим елементима плана и програма, материјално обезбеђење наставе и т.сл. Прелазећи на проучавање теорног дела теме наставник мора да уочи њен тачан назив, време и на који начин треба да је изведе са слушаоцима. Ако се теорни део теме са слушаоцима изводи у виду семинара, то значи да се треба припремати за метод дискусије. Ако се држи предавања, значи да се треба припремати за метод лекције. Зависно од једног или другог метода, у проучавању теорног дела тактичког задатка остварује се и припрема наставника. Међутим, и за један и за други метод треба пре свега савладати теорне материјале у вези с темом, што значи, прочитати их, разумети и усвојити. Према томе, стварна припрема за неки конкретан задатак почиње најчешће од читања материјала који теоретски објашњава следећу разраду тактичког задатка. У већини случајева десиће се да је наставник већ проучавао теорију (било као слушалац било као штабни официр, било да се припремао за неки испит итд.). Међутим, разлике између онога што он као наставник треба да пружи слушаоцима и ранијег проучавања теорије су знатне. Раније је он учио махом за себе, требало је да глобално познаје материју. Сада, међутим, он треба да сваку реченицу теорије уме да објасни, односно да изнесе слушаоцима као наглашену мисао оно што је суштина неке теорне теме, да упоређује низ теоретских поставки, да наведе и анализира примере, да примерима потврђује теоретске поставке, да не дозволи удаљавање од основне тематике (себи у предавању, слушаоцима у семинару), да илуструје мисли из теорије тако да га схвате сви који слушају лекцију или дискутују, да буде јасан и убедљив у дискусији, тј. да теоретским разлозима потврђује

оно што је правилно или оповргава оно што је неправилно итд. Према томе, читање материјала треба да је критичко, да се разуме, сагледа и повеже све што треба знати да би наставник био изнад просека укупног теоретског разматрања слушаолаца. Често ће се из сасвим разумљивих разлога при читању, као првом начину (методу) припреме наставника, појавити нека нејасна питања. Наставник их мора прибележити, јер ће му баш та питања бити потребна за следећи начин, односно други део његове припреме, тј. припрему у колективу где се најчешће примењује метод дискусије. У току самосталне припреме читањем материјала треба правити кратке прибелешке и претварати текст у скице или шеме (које цртати тако да се могу искористити за показивање слушаоцима помоћу разнихaparata — дијаскопа, као и у виду подсетника за цртање на табли).

Пошто на тај начин индивидуално савлада материјал, наставнику се пружа прилика да на састанку колектива, који се припрема, на пример за неки тактички задатак, продискутује о нејасним теоретским проблемима. Дакле, после метода читања прелази се на метод дискусије. Треба рећи да је том приликом најбоље да старији, искуснији наставник иступи тако да одмах изнесе и метод извођења теорног дела наставе са слушаоцима, тј. да се усвајањем метода наставе теорног дела задатка искристалишу, продискутују и реше сва нејасна питања која су се појавила у току припрема наставника. Погрешно би било убрзавати тај део припреме, скраћивати рад, зато што је већина питања јасна искуснијим наставницима пошто су их, можда, већ решавали у једној од претходних година. Колективна припрема треба да је толико темељна да сваки наставник потпуно рашчисти са нејасним питањима из теорије, методом извођења

наставе са слушаоцима и начином коришћења материјалног обезбеђења часа. Може се поставити питање да ли би било добро да на колективној припреми за теорни део баш млади наставник приказује метод и даје објашњење на нејасна питања? За неке наставнике можда би то било боље, али из педагошких разлога такав метод у већини случајева треба ипак применити нешто касније, у припремама за трећи, четврти задатак. Оно што често представља тешкоћу у таквим припремама су разноврсност материје и извори које треба користити. Зато је неопходна тачна оријентација о томе шта проучавати и где се извор налази. Том питању, које понегде остаје у домену одлучивања младог наставника, треба посветити много више пажње. Библиотека школе је често сувише мала да би обезбедила све оно што у конкретном случају ваља проучити. Војна наука и техника се развијају, а праћење тог развоја захтева време и доследно ангажовање људи. Млад наставник, пред којим се појаве проблеми наставе, слушаоци, тактички задаци и др., практично нема времена да сам претражује, проналази, сређује и најзад учи теорни материјал. Њему треба у том смислу далеко више помоћи него старијем, искуснијем наставнику који, ипак, може (иако мало) да тражи и сам прати војну литературу, да је донекле проучава, уопштава и користи у настави. Зато је много погодније да се младом наставнику назначе тачни називи материјала, где се налази и како да га користи. Све то спада у бригу колектива и представља његов другарски однос према новом члану, ради постизања јединствених гледишта и ради лакшег међусобног садејства у самом процесу наставе.

Колективна припрема за извођење теорног дела задатка, према томе,

обухвата три повезане фазе: решавање нејасних теорних питања, приказивање метода извођења теорног дела наставе и примену материјалног обезбеђења на часу. У току објашњавања нејасних питања неопходно је да се објасне и повежу у целину питања из свих родова и служби. Разноврсност и сложеност тих питања налаже да се у току прве колективне припреме, по могућству, разјасне баш она, јер ће даље, при наиласку на нове проблеме, бити веома тешко радити и стално ће се осећати пропуст, уколико се тако не поступи. Ако се слушаоцима држи предавање по одређеној теми, онда ће на колективној припреми бити увек боље, баш ради младих наставника, одржати предавање тачно онако како ће се одржати и слушаоцима. Пошто се најчешће после предавања одржава и семинар са слушаоцима, то се опет јавља задатак да се на колективној припреми наставници припреме и за тај рад. У пракси, суштина колективне припреме наставника, у највећем броју случајева, јесте баш разјашњавање нејасних питања. Међутим, и поред формалног разјашњавања нејасних питања, потребно је и важно да се младом наставнику покаже како да методски спроведе дискусију на семинару. Практично, тај метод је веома близак оном који се примењује и у самом колективу наставника. Наиме, пошто је наставник изнео питање, одговор дају они који сматрају да су га разумели. При томе треба тежити да разматрање буде кратко, да се материја јасно изложи и да онај који је питање поставио каже да ли је и како објашњавање схватио. Корисно је да се притом помогне цртањем, пројекторима и другим средствима материјалног обезбеђења. Најчешће старешина колектива треба да усмено уобличи одговор и да га интерпретира онако како ће га наставник дати слушаоцима. При ко-

лективном раду најчешће ће се јавити група сродних питања па је зато још боље да се изнесу сва питања која се мисле поставити, да се одмах групишу по сродности и да се тако продискутују и оформе.

Може се десити и то да, што се тиче самог теорног градива неке теме, не буде нејасних питања јер је читавом колективу она позната. Међутим, прелазећи на припреме у погледу метода рада наставника, таква се питања морају пронаћи. У том случају постоје различите могућности, али су карактеристичне две. Прва, да сами наставници одаберу основна питања за дискусију па да се о њима изнесу ставови и евентуално развије дискусија, или да се питања траже од слушалаца, тј. да их они писмено оформе и доставе наставничком колективу. Ова се друга могућност, иако је знатно боља (јер олакшава наставничком колективу и оријентисхе га на директне одговоре на нејасна питања), често не може правремено припремити зато што слушаоци немају довољно времена да би проучили писане материјале и извукли питања која су им спорна.

Постоји још једна веома битна чињеница коју треба предочити сваком младом наставнику, а та је да без обзира на солидност и свестраност припреме наставничког колектива, без обзира на предвиђање свих могућних варијанти рада са слушаоцима, гро терета, тј. оног што се не може предвидети, решава сам наставник. Тежиште је, дакле, ипак на његовој умешности, сналажљивости, ширини и солидности, такту и јасноћи изражавања, тј. ономе што чини његов лични метод рада или, правилније речено, манир у раду са слушаоцима. Тај лични манир се стиче лагано, талози се данима, често уз велика лична напрезања и искушења, а основна полука која га дотерује је-

сте самокритика свих поступака у току сваког протеклог часа наставе. Та самоанализа која се може свести на мисао „како сам извео час и шта сам осетио да није било добро, а шта је било добро“, доприноси побољшању личног манира рада и често баш она доприноси томе да ли је неко добар или лош наставник, добар или лош методичар па и педагог. Самоанализа захтева пре свега критику поступака у односу на постављање питања, затим, да ли је слушаоцима омогућена таква дискусија која води разјашњењу постављеног питања, како је одговорио на неко питање (јасно, уопштено, или је заобишао одговор итд.), затим, да ли је поткрепио своје излагање примерима, цртежима, скицама, да ли је неког дискутанта онемогућио да изнесе своју мисао и зашто, да ли је дискусија била жива, интересантна и корисна, или је било натезања, какве примедбе и допуне треба унети за следећу генерацију слушалаца у нови план и програм и т.сл. Код младог наставника, док не стекне рутину, та самоанализа ће бити утолико болнија што је човек осетљивији. Често је неопходна веома солидна објективност да би се уочиле личне грешке, а у томе може много помоћи и старешина који треба да присуствује часовима младих наставника и да им помогне да што пре стекну објективан суд о свом часу, да стекну лични манир у настави. Појава самозадовољства после одржаног часа понекад је знак његовог успешног извођења, али је баш то самозадовољство често пресудно,

јер може да наставника лоше оријентише на самообману и отупљивање анализе властитих поступака, односа према слушаоцима и других манифестација на наставном часу. Настава у војним школама и академијама је врста таквог рада где се интензивност, напор ума, разложност, убедљивост, тактичност, потпуно уношење себе у наставни процес и друге манифестације педагошких и осталих способности и знања увек одвијају у другачијим условима од оних на претходном часу. Зато би и лични манир на сваком часу требало да је у најтананијим варијантама увек друкчији и да не личи ни на један претходни, иако је увек и само лични манир једног одређеног наставника методичара и педагога.

Стварање и развијање личног манира је, дакле, ствар самоанализе, с једне, и помоћи старешине и одређеног колектива наставника, с друге стране.

SUŠTINA VOJNE SILE

Ove jeseni je *Vojno delo* predalo našoj javnosti obimnu knjigu general-pukovnika *Bogdana Oreščanina VOJNI ASPEKTI BORBE ZA SVETSKI MIR, NACIONALNU NEZAVISNOST I SOCIJALIZAM*.

To je vojnoteoretska studija o suštini i uticaju vojne sile u društvu uopšte, a posebno u odnosu na borbu u svetu za mir, nacionalnu nezavisnost i socijalizam. U knjizi se metodom materijalističke dijalektike nastoji dati vojna strana ovih društvenih procesa povezano sa političkim stavovima i ocenama klasika marksizma i Programa SKJ.

Po obimu tematike koju tretira i načinu obrade pojedinih vojnih i političkih pitanja — knjiga će bez sumnje pobuditi širok interes u Armiji i van nje. Za javnog radnika naročito će biti zanimljivo da sazna, na primer, i vojne argumente kojima se dokazuje ograničenost i nesvršishodnost upotrebe vojne sile i osvajačkih ratova, ili misli o negaciji rata uopšte i o preobražajima »mirnim« sredstvima. A čitalac — vojnik će naći, nemalo, na nov način data razjašnjenja raznih pitanja vojne veštine.

Po kompleksnosti tematike, po smelost, britkoj i pronicljivoj misli kojom pisac ponire i u najdelikatnije probleme, po kritičkom duhu koji se ne meri sa poznatim, nego istražuje nove prilaze i strane jedne pojave, po budnoj pažnji za sve što je značajno za predmet — to je neosporno vrlo ozbiljna i značajna studija.

Otuda je i prikazivanje knjige teži zadatak. Ma kako se ograničen cilj postavio, ipak je nužno da se bar delimično ukaže na ono što je *vredno* tj. što istinito razjašnjava pojave u praksi; na ono što je *novo* prema našim dosadašnjim saznanjima; na ono što je *korisno* kao doprinos praktičnoj delatnosti ljudi, kao i na ono što u tom smislu nije uspeo.

U celoj studiji dominiraju, po mome mišljenju, tri esencijalna pitanja. To su: prvo, proširenje suštine i pojma vojne sile i odnosa snaga; drugo — obrada vojnih iskustava jugoslovenske socijalističke revolucije; treće — o vojnoj sili u tzv. mirnim preobražajima i u odnosu na problem eliminisanja rata kao sredstva politike.

PROŠIRENJE POJMA I SUŠTINE VOJNE SILE I ODNOSA SNAGA

Već u uvodnom razmatranju pisac konstatuje zaostajanje vojne misli iza ideološko-političke teorije i prakse i ukazuje na njene krupnije nedostatke, kao što su: izrazito slabo rasvetljavanje strategije i taktike narodnooslobodilačkih pokreta i revolucija, odnosno klasnih i nacionalnih

oružanih borbi, a precenjivanje iskustava međudržavnih ratova i uloge regularnih armija.

Na primeru francusko-ruskog rata 1812. godine Oreščanin ubedljivo pokazuje kako je pored oružanih snaga dejstvovalo i stanovništvo u pozadini (partizani, snabdevanje, obaveštavanje); kako je uloga ogromnog prostora, klimatskih uslova, vremena (kao trajanja) mogla da dođe do izražaja uz ovakvu aktivnost ljudskog faktora. Tek svi ovi međusobno upoređeni faktori, uz vojnu veštinu, daju realnu sliku odnosa snaga protivnika, a bacaju svetlo na pobeđe i poraze u tom ratu. Tako se i može razumeti onaj kuriozitet o kojem govori Oreščanin da je »konačno pobeđeni u ovom ratu izgubio rat ne izgubivši ni jednu jedinu bitku, a pobjednik ga je dobio bez ijedne dobivene bitke« (str. 31).

Na primeru oktobarske revolucije Oreščanin takođe analizira ulogu pojedinih faktora vojne sile. Analizom se pokazuje kako su i revolucija i ratovi imali po suštini slične osnovne faktore, bez obzira na to što, na primer, revolucija u početku i nije imala gotovu armiju koju je tek stvarala u procesu borbe. U vezi s tim pisac naročito naglašava:

»Pod uslovom da se obezbedi odgovarajuća subjektivna delatnost potencijalno revolucionarnih snaga, revolucija je bila u stanju da ostvari ogromnu i nesrazmernu brojčanu nadmoćnost u živoj sili nad snagama kontrarevolucije i da ovu potencijalnu premoć pretvori u realnost« (str. 47).

U tom smislu autor dalje analizira tzv. dvovlašće boljševičke partije nad carskom armijom i uspehe u stvaranju »svojih« oružanih snaga, u aktiviranju masa i borbi za materijalne izvore i opremu, u borbi za teritoriju i vreme, te o uticaju svih tih faktora na pobjedu, a posebno na ulogu u tome političkog i vojnog rukovodstva.

U analizi faktora vojne sile pisac na primerima iz drugog svetskog rata ukazuje na sve one elemente koji su još više proširili suštinu i ulogu svakog pojedinog faktora, kao što su ljudski i materijalni faktor, faktor prostor i vreme i uticaj svega toga na vojnu veštinu, kao i povratni uticaj ove na osnovne faktore. Tako se u tim odeljcima knjige mogu reljefnije sagledati, na primer, prednosti i osnovne slabosti nemačke sile u odnosu na njene protivnike, zatim uzroci neuspeha i uspeha, kao i konačna pobjeda saveznika. U tom pogledu su zanimljive ove konstatacije o britanskoj i sovjetskoj vojnoj snazi:

»Ova spremnost na otpor ukupne britanske žive sile i njena organizacija za taj otpor svakako su bili osnovni činioći i to dovoljno očigledni da bi se nemački stratezi zamislili nad njima i uočili razliku između ovih uslova u Britaniji i onih u većini drugih evropskih zemalja« (str. 65).

Ili, ističući ogroman doprinos SSSR-a pobjedi nad fašističkim silama, autor pokazuje kako su Sovjeti već početkom rata imali prednost i u živoj sili i u tehnici, da su prostranstvo zemlje pa i neki drugi uslovi bili na njihovoj strani, ali da uzroke početnih neuspeha treba tražiti u zaostajanju ratne veštine i slabostima političkog vođstva koje nije blagovremeno ostvarilo adekvatne pripreme za rat. Pisac s pravom ovde ceni i negativan uticaj politike reakcionarnih vlada i krugova u svetu koji su gurali Nemačku na Istok, jačali je i prepuštali joj pojedine zemlje u

Evropi. Posebno, zatim, ukazuje na činioce koji su objektivno doveli do stvaranja antifašističke koalicije, bez obzira na različite sisteme i ideologije. Na kraju, o sovjetskoj vojnoj veštini pisac ističe da je ona, učeći se na greškama,

»iskovana u ognju borbi postala (je) faktor pobjede u ratu pronalazanjem svrsishodnih oblika korišćenja brojno nadmoćne i borbeno kvalitetne žive sile i stvaranjem i korišćenjem nadmoćne mase ratne tehnike, zatim korišćenjem i drugih sovjetskih prednosti i slabosti fašističkih agresora« (str. 76).

Teoretska obrada proširene uloge vojne sile i kompleksno sagledavanje njene suštine — dati su u šestom i sedmom delu knjige. Oreščanin tu polazi od Engelsovih postavki o sili uopšte i vojnoj sili posebno, ali daje nove razrade o materijalnom faktoru (ne samo tehnici i komunikacijama) a posebno šire o prostoru i vremenu i o odnosu snaga u ratovima i revolucijama, pa i takvim preobražajima kad je vojna sila bila samo potencijalno prisutna, tj. apsorbovana u političkoj sili. Ovo su i najbolje stranice knjige po jasnoći misli i logičnosti. Iz ranije publikovanih članaka na tu temu poznato je autorovo prilaženje ovim pitanjima. Ukazujemo nešto više na te interesantne misli:

»Ekonomski jači ljudski faktor ne mora u isto vreme biti i vojnički jači«, jer »porast kako političke, tako i vojne moći klasnih i nacionalnih subjektivnih snaga izrasta ne samo direktno na užoj klasnoj odnosno materijalnoj bazi... nego više ili manje posredno i na opštoj materijalnoj bazi ljudskog društva« (str. 284).

Polemišući sa mišljenjima onih koji daju odlučujuću ulogu ili jednom ili drugom faktoru vojne sile ili oružanoj snazi tj. armiji — autor znački protivstavlja argumente iz prakse društvenih procesa. Tako, na osnovu događaja u Jugoslaviji, ističe:

»Može se desiti da neke oružane snage čak i propadnu, izgube rat, a da time ne bude uništena vojna sila naroda« (str. 329).

Nešto slabije, odnosno manje dorađeno i manje spretno je data na tu temu kritika nekih Staljinovih teza o činiocima koji deluju u ratu, kao i deo o političkim, ekonomskim i vojnim činiocima rata. To se, na primer, odnosi na takve primedbe kao što su da li je Staljin poznavao ili nije poznavao karakter revolucije kod nas; da li je uneo sve elemente o stalno dejstvujućim faktorima u ratu, govoreći o tome u jednoj naredbi. (Ovde je polemika u stvari više usmerena na one u SSSR — koji su od toga napravili teoriju.)

No, Oreščanin je sasvim u pravu kad i na ovom mestu, a i u drugim poglavljima knjige, analizira slabosti sovjetske vojne veštine u početnom periodu drugog svetskog rata, kad govori o propustima i greškama državne politike koju je vodio Staljin u pripremi zemlje, kad opovrgava pogrešne ocene o našoj revoluciji, Staljinovo nesagledavanje uloge unutrašnjih snaga jedne zemlje u nacionalnim i revolucionarnim preobražajima, a pridavanje »odlučujuće« uloge oružanoj intervenciji Sovjetske armije izvana, itd.

Kad raspravlja o »političkim, ekonomskim i vojnim faktorima« Oreščanin ubedljivo kritikuje gledanja onih koji te činioce mehanički podvaljuju ili ih jednostrano tretiraju, a ne sagledavaju njihov dijalektički odnos uzajamnog prožimanja.

Možda je pisac, zaokupljen kritikom navedenih gledanja, ostao i sam nedovoljno jasan, te se ne zna da li su po njegovom mišljenju ta tri faktora dovoljna ili ne za objašnjavanje pojma rata kao društvene pojave. Sem toga, u ovim delovima knjige, kad je reč o međusobnom odnosu i ulozi tih faktora, ne vidi se jasno dominantna uloga političkog i ekonomskog faktora prema vojnom — kako se to inače pravilno postavlja u ostalim delovima knjige.

Po mome mišljenju, ako se politički, ekonomski i vojni faktori rata razmatraju u najproširenijem smislu i povezano, međusobno i sa drugim elementima, onda je moguće objasniti ratove i revolucije. Jer, politika — politički faktor — ako se »prošireno« tretira, može da bude koncentrisani izraz za oblast nadgradnje, a posebno za subjektivne snage, za ulogu »organizovane svesti« u pokretu, u društvu i državi. Slično je i za ekonomski faktor, gde se tretira tehnika, materijalna baza u celini, prirodni uslovi, a posebno uloga ljudi u tome. A vojni faktor — onako kako ga i sam Oreščanin tretira — je kompleksan i vezan sa ostalima. Faktori prostor i vreme mogu se uključiti i u razmatranja ova tri dominantna »koncentrisana« činioća. Upravo, oni se moraju konkretno tretirati, to jest u konkretnom prostoru i vremenu; a u odnosu na borbu — to će specifičnije biti dato u sklopu vojnog faktora itd. Prema tome, svestrana obrada i ova tri činioća može biti dovoljna za objašnjavanje osnovnih karakteristika rata kao društvene pojave.

U marksističkoj teoriji i praksi je sasvim određeno postavljena uloga, pre svega, politike i ekonomike, a vojna sila je tretirana kao njihov instrument. Polazeći od toga, u odnosu na razne političke i ekonomske činioce unutar vojne sile — pisac je u zaključku izrazio bitna obeležja njihovog međusobnog prožimanja i promenljivosti.

Mislim da je više aktuelno to što neki preusko i mehanički tretiraju ove faktore, a drugi (na primer, neki na Zapadu) u njima ravnopravne faktore vojne sile i rata ubrajaju i takve kao što je »psihološki faktor«, tehnički faktor, dok su neki (na primer, u SSSR) precenjivali ulogu vodećeg foruma, »kulta ličnosti«, tj. najuže shvaćenog subjektivnog činioća, i tako dalje. U tom pogledu je izgleda mi važnije usmeriti našu pažnju i kritike.

Oreščanin, inače, daje krupan doprinos razjašnjavanju suštine najšire shvaćene vojne sile, razmatranjima o odnosu pojedinih elemenata u njoj i o pogrešnosti teorija koje apsolutiziraju odlučujuću ulogu pojedinog faktora. Njegovi zaključci na kraju pojedinog analitičkog dela imaju snagu naučnih istina i ubedljivosti, pa čak i kad u prethodnom tekstu ima nedorečenosti i nepreciznosti. A tih manjkavosti ima. Tako, čitalac se oseti pobuđenim da reaguje, na primer, na tvrdnju autora o ograničenosti subjektivnih činilaca tzv. »apsolutno nepremostivim okvirima« ekonomike — da bi se ubrzo zatim oduševio njegovim uspešnim tretiranjem bilo zaostajanja subjektivnih snaga iza proizvodnih, bilo njihove odlučujuće uloge u razvitku društva. Zapravo, dosledno marksističkom učenju,

Oreščanin sagledava, ne u viziji nego u stvarnosti, takve pojave gde su subjektivne snage — »organizovana svest«, politički pokret — usmerile društvene tokove nadvladavajući čak i ekonomske okvire i stihiju. Na primerima uloge boljševičke partije i Lenjina u oktobarskoj revoluciji i KPJ i Tita u našoj revoluciji Oreščanin ukazuje na osobene pojave kad subjektivne snage po svesti i aktivnosti

»daleko prevazilaze materijalne uslove same Jugoslavije i kreću se i deluju na gornjoj ivici istorijskih mogućnosti i potreba čitavog savremenog čovečanstva« (st. 363. i 364).

Time samo potvrđuje ono što su Marks i Engels pisali:

»Ekonomska stanje je osnovica, ali na tok istorijskih borbi vrše svoj uticaj i u mnogim slučajevima pretežno određuju njihov oblik razni momenti nadgradnje — politički oblici klasne borbe i njeni rezultati.«¹

Ovakvo, pravilno, rasvetljavanje uloge pojedinih činilaca u društvenom razvoju, u ratu i u odnosu na vojnu silu je bitno u knjizi Oreščanina i ostavlja iza sebe kao epizodne i nebitne one delove gde ima slabije datih mesta.

VAŽNIJA OPŠTA I VOJNA ISKUSTVA NAŠE REVOLUCIJE

Najzamašniji i najanalitičniji deo cele knjige Oreščanina jeste obrada jugoslovenske socijalističke revolucije. U ovom delu autor zapravo i razrađuje i potvrđuje one postavke o proširenoj suštini vojne sile i odnosa snaga, o ulozi subjektivnih snaga i politike i ekonomike u ratu, o ulozi jugoslovenskog prostora, vremena i ratne veštine u narodno-oslobodilačkom ratu i revoluciji. Tu ima vanredno uspešnih analiza, saveznog udubljanja u naše iskustvo i stvaralačkog nemira da se učini što više u kompleksnom osvetljavanju pojava i činjenica.

Posle kraćeg osvrt na opšte uslove za našu revoluciju, pisac analizira našu strategijsku nadmoć u živoj sili i njene potencijalne i stvarne izražaje. Tu se zapravo i najreljefnije daje stvarna uloga »nenaoružane žive sile« u neposrednoj vojnoj funkciji kao subjekta i objekta u borbi. Evo kako to pisac obrađuje — pošto je prethodno opisao ulogu »naoružanog naroda« u armiji:

»Prikupljanje podataka o neprijatelju... — koje je vršilo naše nenaoružano stanovništvo — i neposredno dostavljanje ovakvih podataka našim vojnim jedinicama i komandama — predstavljaju u suštini *funkciju vojno-obaveštajne odnosno vojnoizviđačke službe*... Ishrana naših vojnih jedinica i boraca neposredno od stanovništva, pružanje smeštaja i konaka našim oružanim formacijama, dobivanje na terenu predmeta odeće i obuće, pranje rublja, kao i razno slično neposredno korišćenje mesnih sredstava — sve to u suštini predstavlja *funkciju vojnointendantske službe*. Rušenje i zaprečavanje komunikacija kojima se služio neprijatelj, a koje je moglo vršiti i vršilo naše nenaoružano stanovništvo opremljeno najobičnijim poljskim i drugim sličnim alatom, kao i izrada skloništa, bolnica, skladišta, rovova, razne vrste maskiranja i slično — sve je to u stvari vršenje *uloge vojne inžinjerije i vojnograđevinske službe*. Neposredni smeštaj ranjenika i bolesnika po seoskim i drugim kućama, nega i briga o njima, evakuacija ranjenika neposredno iz borbe od strane nenaoružanog stanovništva — nadoknađivalo je i dopunjavalo *ulogu trupnog vojnog saniteta*... Čuvanje u tajnosti mesta boravka i pokreta naših vojnih

¹ Marks-Engels, *Izabrana dela I, II tom*, str. 47, izdanje Kulture, Beograd.

jedinica, otkrivanje raznih izdajnika i špijuna i sl. predstavljalo je službu bezbednosti, odnosno kontraobaveštajnu službu koju je mogao vršiti svaki naš nenaoružani pojedinac. Davanje stoke i vozila za prevoz naših jedinica i njihovih materijalnih sredstava jednako je uložiti vojne saobraćajne službe, opravljanje oružja i nošenje municije na borbene položaje u uložiti vojnotehničke odnosno transportne službe. Davanje vodiča moglo je u nedostatku vojnih karata, i pored njih, da dopuni ulogu vojnogeografske, odnosno topografske službe, davanje kurira ulogu vojne službe veze, evakuacija ratnog plena od strane nenaoružanog stanovništva predstavljalo je vršenje uloge vojnotrofejne službe. Učešće nenaoružanog stanovništva u zajednici sa vojnim jedinicama ili samostalno u tzv. demonstrativnim (fiktivnim, fingiranim) napadima vezivalo je i dezorganizovalo neprijateljske snage, dovodeći ih u zabludu o jačini napadača i otežavajući razlikovanje stvarnih od lažnih napada, povećavajući na taj način naše mogućnosti za iznenađenje...

Sve ove i slične po svojim rezultatima direktne vojne funkcije nenaoružanog stanovništva predstavljaju u stvari neke vrste »proširenih funkcija« koje ogromno proširuju, dopunjuju i pojačavaju moć i mogućnost samih oružanih snaga. (Str. 103—105).

Također su vrlo uspešno obrađeni oni delovi u kojima se daju vojne konsekvence političke akcije subjektivnih snaga, kao što su politika bratstva i jedinstva, tj. rešenje nacionalnog pitanja, uloga radničke klase i socijalistički sadržaji borbe i dr. S posebnom pažnjom autor razrađuje, na primer, značaj borbe za ravnopravnost žena, omladine, za pravilne odnose među ljudima i poštovanje ličnosti čoveka i uticaj svega toga na veće aktiviranje i pridobijanje masa u našoj revoluciji. Sem toga, on analitički tretira odnos kvantiteta i kvaliteta naše žive sile, materijalnog faktora, naše teritorije i vremena i kod nas i kod neprijatelja. Na osnovu toga se pokazuje kako treba i elastično i svestrano ceniti, na primer, i odnos našeg borbenog morala prema borbenoj vrednosti raznih neprijateljskih grupacija, kako treba ceniti i one momente kad je kod nas i frontalna borba morala da se primeni zbog politički opravdanih razloga zaštitite stanovništva; kako su i fizička svojstva terena igrala različitu ulogu zavisno od opšteg stanja i prilika.

Možda je najbolje da ukažemo na neka mesta iz knjige, gde autor donekle na nov način izvlači zaključke iz nekih naših iskustava:

»Prednost u borbenom moralu javljala se kao element prevage nad protivnikom tada kad je zaista u konkretnoj borbi u našu korist izrazito postojala bitna razlika u borbenom moralu između nas i neprijatelja, što je bio čest slučaj, ali što nije važno za dobar broj borbenih sukoba« (str. 152).

Ili:

»Aktivni odnos stanovništva prema ratu odnosno revoluciji iz osnova je izmenio strategijsku ulogu prostora i »objektivni« i »neutralni« prostor pretvarao u saveznike one strane koja je uživala podršku naroda« (str. 159). Dalje: »Neprijatelj je, dakle, robovao teritoriji i morao se žrtvovati za nju. Mi smo, naprotiv, po pravilu bili »slobodni i od naše sopstvene slobodne teritorije« (str. 170).

Ili dalje:

»Čak s obzirom na svoju vezanost za garnizone i uopšte za razne stacionirane objekte i za potrebu da ih pozicijski brani — a s obzirom na našu nevezanost u odnosu na teritoriju i objekte i uopšte s obzirom na našu veću slobodu pokreta i manevra — više je i češće neprijatelj bio u okruženju nego što smo to bili mi« (str. 171).

Posebno u odnosu na faktor vreme i karakter ofanzive i defanzive:

»Ako bi se sumirala sva neprijateljska i sva naša po svome karakteru ofanzivna dejstva u toku četvorogodišnje borbe (uključujući tu i poznatih tzv. sedam neprijateljskih ofanziva), onda bi se sva neprijateljska ofanzivna dejstva mogla sažeti u vremenski period po svoj prilici ne veći od nekoliko meseci. Čitavo ostalo vreme pripada nama...« (str. 189—190).

Na iskustvima narodnooslobodilačke borbe autor razrađuje tzv. fenomen neizbežnih slabosti agresora što posle i teoretski uopštava. Isto tako, on detaljno sagledava opšti odnos snaga na našem ratištu, naše i neprijateljeve slabosti i prednosti kao i uticaj nekih političkih i vojnih grešaka na uspeh borbe u pojedinim krajevima.

Iz opravdane težnje da ne upadne u jednostranost onih kod nas koji su dramatizovali ili potcenili slične greške u pojedinim krajevima, Oreščanin im možda ipak pridaje i manji značaj nego što su u stvari imale. Tu dolaze greške tzv. levog skretanja, kao i objektivni i subjektivni razlozi zaostajanja ustanka u pojedinim krajevima. Zapravo, i cela studija naših iskustava bila bi kompleksnija da je pisac, pored pozitivnih, razradio i negativna iskustva iz našeg rata sticana u prebrođavanju raznih kriza i teškoća.

U vezi s tim pisac je nešto manje jasan kad raspravlja o nacionalnoj svesti naših naroda, tvrdeći da su svi naši narodi imali dovoljno visok stepen svesti potreban za borbu, s jedne, i da je neravnomernost ustanka nastala zbog različno usmerene svesti i divergentnih stremljenja, s druge strane. Pisac hoće, s pravom, da ukaže na činjenicu da su se svi naši narodi angažovali u borbi onda kad su stvoreni uslovi za to i da ni jednom narodu ne može da se iskaže neka prednost nad drugim.

Radi toga, međutim, nije bilo neophodno govoriti toliko opširno o nekom »akumuliranom« stepenu već gotove nacionalne svesti dovoljne za borbu, tim pre što je ona tek onda vrednost kad se ispolji u praksi, to jest kad se materijalizuje. A u praksi se vidi da u početku našeg rata nije bilo jedinstvene nacionalne svesti ni kod svih slojeva srpskog ni kod hrvatskog ni drugih naroda,² nego da su se pojedini slojevi buržoazije, na primer, orijentisali ili na službu okupatoru ili na pasivno držanje i paktiranje s reakcionarnim zapadnim krugovima, a tek najnapredniji delovi na oslobodilačku borbu sa većinom seljaštva i radničke klase. Kako i sam pisac ističe, određeni politički momenti, na primer, u Hrvatskoj i Makedoniji, delovali su u početku da se deo masa teže oslobodi iluzije o nekim slobodama posle propasti stare države; dok su kasnije u Srbiji, Crnoj Gori i Bosni drugi momenti delovali da se deo masa pod četničkim uticajem pasivizira ili okrene protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Sam autor ističe kako je Komunističkoj partiji bilo potrebno puno napora da se nacionalna svest pravilno usmeri i ovaploti i borbom za socijalistički sadržaj, zbog čega je to i postalo strategijsko-političko težište u borbi za sopsstvene mase.

Sve ovo napominjem i zato što se u ostalim delovima knjige, na izvesnim mestima — valjda zbog potrebnog uopštavanja — uzima nacio-

² Uz malo napora, ukoliko dođe do narednih izdanja, mogu se nejasna mesta i neke protivrečne pa i netačne konstatacije ili omaške ispraviti kao, na primer, ona o tretiranju Srba u Hrvatskoj i slične.

nalna svest kao data (gotova) vrednost za sve slojeve pojedinih naroda. To se ponajviše ispoljava kad je reč o antikolonijalnim pokretima. Ali, pošto su i svi ti procesi povezani sa socijalističkim sadržajem, potrebno je imati i određene rezerve prema pojedinim društvenim snagama (krupnijim slojevima domaće buržoazije, na primer) koje mogu (ili već čine to) da zadržavaju ostvarenje radikalnih preobražaja u zemlji ili da pogrešno usmeravaju njene nacionalne snage.

U ovim odeljcima knjige ističe se po svom značaju kritički osvrt pisca na neke nazive o našoj borbi po kojima se ona različito imenuje ili kao oslobodilački rat, narodna revolucija, narodni rat, partizanski rat, teritorijalni rat, manevarski i kombinovani rat i drugi. Pisac s pravom ističe jednostranost tih naziva i pledira da se i nazivom izrazi društvena suština borbe — a to je socijalistička revolucija. Iako on nije isključiv ni kod ovog naziva, po mom mišljenju je najkorisnije da se u našoj terminologiji ostane konačno na nazivu koji smo, zvanično i nezvanično, najviše upotrebljavali u ratu i posle njega, odnosno da se uz naziv revolucije upotrebi i narodnooslobodilačka borba, te tako i označe njena puna forma i sadržina.

Kod čisto vojnih pitanja Oreščanin unosi jasnoće i u vojnoteorijske pojmove o tzv. strategijskom težištu u našem ratu, o strategijskoj ofanzivi i defanzivi i njenom odnosu prema ofanzivnoj i defanzivnoj taktici, o čemu je i kod nas bilo različitih gledanja.

U celini — obrada naše borbe na stranicama Oreščaninove knjige je još jedan prilog bogaćenju i teorije i naših praktičnih iskustava. Pravilno polazeći od prošle prakse na teoretsko uopštavanje i vraćajući se aktuelnoj praksi savremene borbe u svetu — ovaj deo knjige zaslužuje puno priznanje.

O VOJNOJ SILI U »MIRNIM« PREOBRAŽAJIMA I U PROCESU BORBE ZA ELIMINISANJE RATA KAO SREDSTVA POLITIKE

Ove probleme Oreščanin smelo razmatra, ma kako oni izgledali i u stvarnosti bili delikatni i protivrečni. To je i najteža materija koja je od autora zahtevala puno napora i stavljala na probu mnoge njegove ranije zaključke. Tu su mogle da se ispostave i prave opasnosti da se ne sklizne u domen apstrakcije i nerazumljivih nagađanja, te da se obezvređi naučnost cele studije.

Kao misao-vodilju, koje se dosledno držao, Oreščanin je uzeo Engelsevu postavku da vojna sila i sila uopšte nije pokretač razvitka društva, da ona, prema tome, nije trajno vezana za društveni progres, da je vojna sila samo sredstvo politike koju ova može i da ne koristi, ukoliko se ciljevi mogu ostvariti mimo rata i revolucije, odnosno ukoliko se njenom upotrebom ne bi mogle postići nikakve ekonomske i druge koristi.

Kao primer gde je došlo do nacionalnog oslobođenja mirnim putem Oreščanin obrađuje oslobođenje Indije, a ukazuje i na niz drugih zemalja koje su raznim pregovorima i aranžmanima došle do nacionalne nezavisnosti od kolonijalne sile. U svim ovim procesima nacionalnog oslobođenja pisac ukazuje na latentno, potencijalno postojanje vojne sile naroda (stanovništvo i premoć u odnosu na vojsku kolonijalne sile; pose-

dovanje ekonomske moći, pa delom i mogućnosti da se, ako uredba, snabde i borbenom tehnikom; ogromno prostranstvo; uslove iz drugog svetskog rata i posle njega, opšte istorijsko buđenje naroda itd). Ova potencijalna vojna sila počivala je, u stvari, integrirana u sili političkog pokreta i aktivnosti masa u borbi za oslobođenje od kolonijalne vlasti. Pošto su subjektivne snage, na primer, u Velikoj Britaniji, na osnovu promene odnosa snaga izvele zaključke nepovoljne po sebe, došlo je do toga da se mirnim putem više ili manje radikalno oslobodi niz zemalja. Tamo gde subjektivne snage nisu pravilno odmerile sve konzekvence ovakvih istorijski neminovnih procesa dolazilo je i dolaziće do upotrebe sile i s jedne i s druge strane, kao što je slučaj s Francuskom i Alžirom.

Kad je reč o prisustvu vojne sile u odnosu na društvene, socijalističke preobražaje i smenu društvenih klasa (smenu feudalne klase i buržoazije), Oreščanin pristupa sličnoj argumentaciji. Pri tome on sagledava promene u socijalnoj strukturi (porast radničke klase, slabljenje buržoazije kao klase i situaciju tzv. dvovlašća u nekim zemljama između buržoazije i radničke klase) pa izvodi zaključke, uz mogućenom klasnom socijalističkom preobražaju mirnim putem, da potencijalno prisustvo vojne sile stopljene u političku organizaciju radničke klase i radnih masa.

Pošto se vojna sila može relativno osamostaliti od ekonomske, moguće je da, iako buržoazija poseduje ekonomsku moć, čvrsto organizovana radnička klasa i u njoj zastupljena vojna sila naroda savladaju buržoaziju, kako se to pokazuje u revolucijama, ili, pak, da je »mirnim« sredstvima potisnu i smene. Istina, u praksi nema sasvim čistih primera socijalističkog preobražaja mirnim putem, nego je ovaj većinom isprepleten sa borbom za nacionalno oslobođenje, ili se posle užih vojnih i sličnih prevrata kasnije ispolje radikalnije promene na opštoj platformi borbe za socijalizam.

Polazeći od onakve perspektive borbe za socijalizam u svetu o kojoj se govori u Programu SKJ, Oreščanin se upušta i u takva nešto dalja predviđanja po kojima će klasna borba i socijalistički preobražaj mirnim sredstvima preovladati u budućem razvoju nad revolucionarnim nasilnim putevima.

Možda je i u vezi s tim došlo do nepravilnog objašnjenja u odnosu na diktaturu proletarijata kojoj se kao antipod stavlja demokratija, iako je poznato da je naša vlast takođe jedan od oblika diktature proletarijata sa izraženim samoupravljanjem i učešćem radnih ljudi u vlasti, tj. sa specifičnim oblicima socijalističke demokratije. Pa i Lenjin je govorio da je diktatura proletarijata ne samo nasilna i krvava nego i mirna, ekonomska, pedagoška i administrativna borba protiv starog društva.

Što se tiče suštine promena kod socijalističkih preobražaja, iskustvo pokazuje da se subjektivne socijalističke snage moraju, i kod manje-više mirnih preobražaja, orijentisati na radikalne izmene u nosiocima ekonomskih pozicija, na izmene u vlasti, u oružanoj sili i na pun uticaj u društvu organizacija političke avangarde radničke klase. Jer, sama brojna nadmoć radničke klase i radnih masa nad buržoazijom ne rešava klasne sukobe ukoliko ove snage nisu aktivirane i organizovane u političkom pokretu za opšti i radikalni preobražaj i za učvršćenje svojih pozicija. To su ona mesta u knjizi gde Oreščanin raspravlja o socijalnoj

strukturi razvijenih zemalja na Zapadu, gde analizira pojave oportunističke socijaldemokratskih partija i njihovu krizu prikazuje kao odsustvo sposobnosti u traženju novih puteva u borbi za socijalizam.

Pri tome se nedovoljno svestrano sagledavaju sve konsekvence suštine svake revolucionarne promene koja se sastoji u obaranju s vlasti buržoazije od strane radničke klase. Ta promena mora biti ostvarena ako ne vojnom silom odnosno oružanom borbom, a ono uz takav pritisak i političku silu koja će ubrzo morati da stvori i svoju vojnu silu da bi učvrstila vlast radničke klase od pokušaja restauracije. I to će biti diktatura proletarijata više demokratska, ali opet oslonjena na političko nasilje. Kako savremeni razvoj pokazuje, ne bi se moglo reći to što tvrdi Oreščanin da su »proleterske diktature . . . više odraz još uvek postojeće nedovoljne zrelosti proletarijata nego li njegove snage« (str. 248). Čim je proletarijat uspeo da svrgne buržoaziju on je morao biti zreo, bar njegove osnovne snage i avangarda su to morali biti. Njegova snaga se pre može oceniti kao nedovoljna za prevlast nad buržoazijom kad je radnička klasa brojno veća i razvijenija, ali nema borbene i dobro organizovane političke snage koja bi je jedinstveno usmerila, nego u slučaju kad je radnička klasa brojno manja, ali kad uspe da sruši buržoaziju i posle toga, oslonjena na radne mase, učvršćuje i razvija svoju vlast i snagom političke i ekonomske organizacije, ali i oslonom, ukoliko treba, i na oružanu silu.

Ovde pisac donekle nejasno postavlja pitanje sile, nasilja uopšte i vojne sile za razliku od nekih svojih inače pravilnih postavki. Jer i u našem poretku samoupravljanja i socijalističke demokratije postoji politička i vojna sila u licu državne vlasti, policije, bezbednosti, sudstva i u licu armije. Naša vlast je i dalje svojevrsna diktatura proletarijata koja nastoji da se koliko je moguće manje ispoljava sa svoje nasilne strane, ali se toga ne odriče i ne razoružava se, jer mora biti spremna i na reakciju socijalizmu neprijateljskih snaga unutar i van zemlje. U izgradnji našeg društva mi ne odbacujemo, znači, instrumente vlasti, već samo više koristimo jedne nego druge, nastojimo, kako kaže Lenjin, da naša vlast bude više »organizacija rada« nego organizacija nasilja. Instrument nasilja i sile uopšte će slabiti delom i slabljenjem i odumiranjem pojedinih funkcija države. Međutim, i posle toga će ostati jedan kvantum sile, makar izražen samo kao atribut politike, »organizacije rada«, za neophodnu borbu protiv anarhije i stihije. Takva sila, čvrsto uokvirena u službi svesnog političkog subjekta, može da ostane i ostaće kao minimum, pa i posle nestanka državne organizacije, jer, kao što je poznato, jedan određen kvantum sile imaju i mogu imati i razne organizacije koje nisu država.

Iz težnje za odgovarajućim uopštavanjem glavnih tokova i bitnih pojava pisac je radničku klasu kao ljudski faktor tretirao kao jedinstvenu celinu, pa čak i radne mase u vezi s njom i izvodio zaključke o njenom uticaju — po sili objektivnog razvoja — ne ističući, bar koliko je to inače nužno, razloge nejedinstva njenih redova i njenih subjektivnih snaga. Ovo nejedinstvo bez sumnje usporava tok svetskog socijalističkog preobražaja. Sem toga, činjenica je da će se u postojećim odnosima snaga još dugo smenjivati revolucionarna nasilja i mirni putevi, često oni prvi u više slučajeva i zato što je buržoazija još jaka, zbog ovakvog nejedinstva u radničkom pokretu, a i zato što se socijalizam probija u manje razvijenim zemljama koje čine većinu čovečanstva.

Bez obzira na neke od ovih nepreciznosti, Oreščanin daje pravilne ocene i argumente o mogućim preobražajima mirnim putem uz potencijalno postojanje vojne sile integrirane u političku silu. Naročito su ubedljivi argumenti po kojima savremeni razvoj proizvodnih snaga goni na promene u kapitalizmu; po kojima sile i rat nisu više svrsishodni za osvajanje sveta; gde je nuklearno oružje postalo opasnost za egzistenciju čitavog sveta i time postaje negacija rata; gde su proizvodne snage gotovo stvorile mogućnost da narodi žive slobodni jedni pored drugih itd.

Pisac je također na tlu realnosti kad ističe da subjektivne snage mogu i zaostajati iza ovako shvaćenog toka razvitka, pa se i poslužiti ratom. Otuda sve veća potreba za svesnom akcijom svih naprednih i slobodoljubivih snaga u svetu u borbi za mir. Ako bi kao posledica takve akcije došlo do razoružanja, Oreščanin u tome vidi vanredno krupan događaj koji još više otvara lanac relativno mirnih procesa u borbi za nacionalnu nezavisnost i socijalizam, a što doprinosi i onim procesima koji označavaju ujedinjavanje sveta. U borbi protiv eventualne agresije nužno je da se odlučno pripreme slobodoljubivi narodi, da razviju svoju strategiju i taktiku borbe za odbranu nacionalne nezavisnosti i za socijalistički preobražaj, jer je ta borba mogućna i kad postoji atomsko oružje.

U vezi s tim pisac se ponovo osvrće na načine i mogućnosti da jedna, makar i mala, zemlja uspešno organizuje i vodi borbu i u atomskim uslovima — organizujući čitav narod za oslobodilački rat protiv agresora. Tu, u stvari, pisac razrađuje doktrinu opštenarodnog odbrambenog rata, gledajući je šire kao ratnu veštinu, kao strategiju i taktiku onih slobodoljubivih naroda koji bi se našli u situaciji da se brane od agresora.

Na kraju Oreščanin se detaljnije zadržao na nekim pitanjima vojne veštine, kao što su njena podela, odnos političke i vojne strategije, procena situacije, taktičke norme, ofanziva i defanziva, savremenost vojne veštine i druga — dajući šira razjašnjenja ovih pitanja i kritiku nekih gledanja u vezi s njima.

Gledajući sve to kao oružje u rukama naprednih snaga u borbi za mir, nezavisnost i socijalizam, pisac na kraju ove vojne rasprave pledira za razoružanje kao najbolji put da se društvo odrekne vojne sile i da se usmeri samo na ekonomske i političke puteve svog daljeg razvoja. »Time će — kako kaže Oreščanin — ljudsko društvo — po prvi put u svojoj istoriji — zakoračiti u mirnu i zaista ljudsku epohu svog razvitka« (str. 523).

To su, uglavnom, osnovna i bitna pitanja u knjizi Oreščanina. Ako bismo hteli da u rezimeu istaknemo njene vrednosti, onda bi se u najkraćem moralo ponoviti mnogo onog što je već izneto.

Knjiga Oreščanina je osvetlila, u kompleksnoj vezi i dijalektičkom odnosu pojava, mnoge značajne izraze suštine i pojma vojne sile upotrebljavane u ratovima, revolucijama i u tzv. mirnim preobražajima; ona je pokazala i domete njenog uticaja, snagu vojne sile kao instrumenta politike, a i efemernost njenog postojanja. Posebno su uspešno i analitički razrađena iskustva naše oslobodilačke borbe i revolucije. Ta razrada

najbolje izražava punu vrednost koju je knjiga dala u rasvetljavanju stvarnih društvenih pojava i procesa. U osvetljavanju tih životnih istina i iskustava i leži prava vrednost ove studije.

Oreščanin je dao velik doprinos teoriji vojne veštine i time što je kritičkom analizom prakse i teorijskim uopštavanjem uneo nove činjenice u dosadašnja opšta i vojna saznanja. Takva razrada o proširenom sadržaju i ulozi vojne sile i njenih elemenata nije tako kompleksno data do sada u vojnoj publicistici, jer se većina pisaca posle Klauzevica »vojnostručno« orijentisala na obradu međudržavnih ratova i ulogu u njima regularnih armija. A vojni pisci u socijalističkim zemljama nisu takođe šire tretirali povezano vojne i političke aspekte borbi i pokreta, možda i zbog toga što se smatralo da su o tome dovoljno rekli klasici marksizma-lenjinizma.

Čisto metodički — sa Oreščaninovom knjigom dobija se novo u tome što se politička, ekonomska i vojna strana raznih društvenih pojava tretiraju povezano i tako se prekida s praksom jednostrane vojne ili jednostrane političko-ekonomske obrade. Sem toga, u knjizi ima novog i u kritičkim osvrtima na neke uobičajene postavke iz oblasti vojne veštine, u odnosu na ulogu faktora vojna sila, na neka iskustva iz našeg rata itd. U tome je zaista značajan doprinos i novo prema našim dosadašnjim saznanjima.

Korisnost, kao praktičan doprinos ove teorijske studije, proizlazi iz činjenice da će jasniji pogledi i saznanje, te pravilno osvetljene neke pojave u društvu, pa čak i one koje se začinju kao embrion novog — omogućiti ljudima da brže i pravilnije usklađuju praktičan rad kako na izgradnji svoje odbrambene snage tako i svojih političkih i drugih aktivnosti sa savremenim razvitkom.

Nedostataka u knjizi ima i oni mogu poslužiti za različita mišljenja i kritike. Međutim, po mom mišljenju, ti se nedostaci najviše sastoje u nepreciznim formulacijama i nedovoljno prečišćenom tekstu, dok se mestimično radi i o ne sasvim tačnim tvrdnjama. O ponavljanju, razvučenosti i nekim slabostima u sistematici pisac je u predgovoru već sam govorio. To zaista otežava praćenje knjige i zatamljuje onu snagu prođuhovljenih analiza i ocena kojima je ona tako bogata.

Međutim, svi ti nedostaci ne utiču bitno na opšti i pozitivan sud koji bih sažeo u ovoj rečenici: knjiga Oreščanina je vrlo značajno delo naše vojne publicistike koje će zauzeti zapaženo mesto i u vojnoj literaturi van naše zemlje.

IZ STRANIH ARMIJA

Opštepoznata je činjenica da u obema zemljama koje danas jedino raspoložu izvesnim realnim potencijalom u vasijskoj tehnici — Sovjetskom Savezu i Sjedinjenim Američkim Državama — već postoje programi za veštačke zemljine satelite, primenjene za telekomunikacije, navigaciju, meteorologiju, izviđanje, rano upozorenje od eventualnog napada iz vazduha i razne druge vojne ciljeve (uglavnom defanzivnog karaktera), koji su ipak zaštićeni barijerama dobro čuvane vojne tajne.

Većina vasijskih letelica obuhvaćenih ovim programima, a naročito satelita namenjenih za vojne svrhe, još ne raspolože ljudskom posadom. Slanje vojnika, sa određenim zadacima, u vasionu nalazi se još uvek u fazi proučavanja, osobito projekti njihovog odašiljanja na Mesec, planete Sunčevog sistema ili u udaljenije regione vasijskog prostora. Tek kad se dobije više podataka o čovekovom reagovanju na uslove u vasioni, moći će da se utvrdi celishodnost njegovog korišćenja za izvršavanje vojnih zadataka u vasioni.

Svaki veći naučni ili tehnički napredak čovečanstva nalazio je svoj odraz — primenu i u vojsci, pa je dobijao i odgovarajući vojni značaj. Međutim, kao po pravilu, koristi koje su se iz toga mogle izvući nisu uvek i na vreme sagledavane u svom pravom obimu. Tako je, na primer, avion, iako

Korišćenje vasiona u vojne svrhe

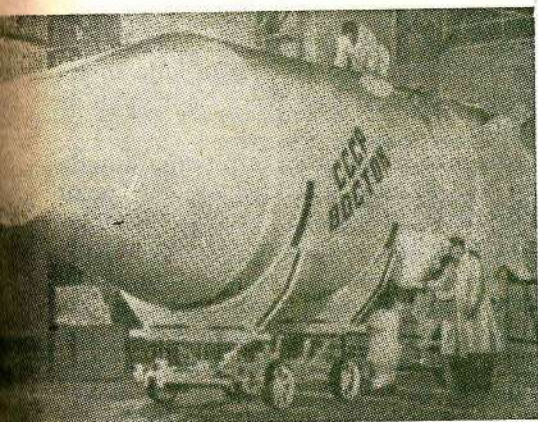
se kasnije razvio u veoma moćno oružje, niz godina posle svoje pojave bio neiskorišćen za vojne svrhe, odnosno bar ne u onolikoj meri u kojoj je to mogao da bude, zahvaljujući otporu konzervativnih shvatanja i nedostatku svake stvaralačke mašte koja bi u punoj meri iskoristila sve prednosti koje je pružao. Stoga treba pretpostaviti da će i vojna vasijska tehnika morati da prođe kroz sličan period porođajnih muka pre no što zauzme odgovarajuće mesto u taktičkim i strateškim razmatranjima, odnosno dobije odgovarajuću vojnu primenu.

Na veće teškoće u tome nailaziće posebno određivanje mesta i uloge čoveka u vasijskim sistemima oružja, tim pre što po ovom pitanju nisu još dovoljno raščišćeni pojmovi čak ni kod astronautičkih stručnjaka angažovanih na rešavanju čisto naučne (u civilne svrhe) primene astronautike. Međutim, sve dok postoji potreba za ma kojom vrstom oružja, pa i najkomplikovanijeg i automatizovanog sistema, biće nužno da u njegovom sklopu čovek donosi odluke, izdaje i sprovodi potrebna naređenja za akciju. Prema tome, sa razvojem novih vasijskih oružja postepeno će se i sve više i pripadnici vojske angažovati u vasijskim operacijama ili u stacioniranju na satelitskim objektima, odnosno u vojnim bazama na drugim planetama.

Problemi na koje će se nailaziti u toku osposobljavanja ljudi i njihovih

vasionskih letelica, radi ostvarivanja različitih vojnih zadataka, biće veoma ozbiljni. Tehnička dostignuća na ovom polju izazivaće, sa svoje strane, odgovarajuće političke reperkusije, sa povremenim krizama možda čak i u međunarodnim odnosima, naročito u pogledu suvereniteta nacija u nad-atmosferskom prostoru i regulisanja međunarodnih propisa i normi u odnosu na vasionu.

Čovek je do sada sa uspehom rešavao teškoće koje su se suprotstavljale svakom njegovom napretku, ma koliko one u početku izgledale velike. Neverovatno i nemoguće vremenom je postajalo sasvim obično, pa se stoga može verovati da će jednog dana doći do

širokog korišćenja tekovina u osvajanju vasiona i da će se naći mesto čoveka u primeni astronautike, odnosno vasionских brodova u vojsci, ili u korišćenju automatske robot-letelice.

Rukovodioci Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Američkih Država, zemalja koje su dosad jedine uspešno ostvarile prve vasionске letove, uzajamno se optužuju da su svoje ciljeve u vasioni potčinile vojnim interesima. Tako se u SAD tvrdi¹ da je sovjetski vasi-

¹ Ovo je izneto na javnoj diskusiji najistaknutijih američkih raketnih stručnjaka, održanoj na Kongresu američkog raketnog društva u Njujorku, oktobra 1961.

onski program, kojim rukovode raketne oružane snage, usmeren u osnovi u vojne svrhe, da su kosmonauti — najbolji vojni piloti — viši vazduhoplovni oficiri, pa da tako reći i nema više, posle *Sputnjika 3*, čisto naučnih satelita, kao i da je svaki sovjetski poduhvat u kosmosu tempiran u spektakularne svrhe i sa određenom političko-propagandnom pozadinom.

U SSSR-u se, opet, navodi da »vojni teoretičari SAD i ne skrivaju planove svojih gospodara koji računaju da će osvajanjem kosmosa povratiti svoju izgublenu nadmoćnost nad Sovjetskim Savezom«. Dalje: »U osvajanju kosmosa militaristički krugovi SAD vide put ka gospodarenju svetom.«

S tim u vezi, u knjizi *Vojna strategija*, koja je ove godine izišla u Moskvi², iznosi se: »Danas se u SAD sprovode krupna naučna istraživanja u svrhu osvajanja kosmosa, lansira se veliki broj Zemljinih satelita i drugih kosmičkih letelica tobože u naučne svrhe. Međutim, u stvarnosti sva ta »naučna istraživanja« i lansiranja kosmičkih letelica samo su maska koja prikriva dalekosežne planove koje, uostalom, i ne skriva američka štampa. Sovjetski Savez, međutim, ne može potcenjivati to da su imperijalisti SAD ova istraživanja kosmosa potčinili vojnim ciljevima, da oni nameravaju da kosmos iskoriste za ostvarenje svojih agresivnih zamisli o iznenadnom nuklearnom napadu na Sovjetski Savez i druge socijalističke zemlje. U vezi sa tim, u sovjetskoj vojnoj strategiji smatra se neophodnim izučavanje pitanja iskorišćavanja kosmičkog prostora i kosmičkih letelica u svrhu pojačanja odbrane socijalističkih zemalja. To zahtevaju interesi obezbeđivanja sigurnosti naše (sovjetske — prim. inž.

² *Vojna strategija*, sastavljena od kolektiva autora, na čelu sa maršalom Sokolovskim, Moskva, 1962. godine, str. 358. Citat iz glave VI — »Metodi vođenja rata«, poglavlje »Problemi korišćenja kosmičkog prostora u vojne ciljeve«, sa str. 361.

V. Mat.) domovine, interesi socijalističke solidarnosti, interesi očuvanja mira u celom svetu. Bila bi greška dopustiti bilo kakvu nadmoćnost imperijalističkog tabora u toj oblasti. Neophodno je suprotstaviti imperijalistima efikasnija sredstva i metode korišćenja kosmosa u svrhu odbrane. Samo je na taj način moguće da se oni prinude na odricanje od korišćenja kosmosa za istrebljivački i rušilački rat.«

Iz ovog se jasno može sagledati da obe predvodnice dva antagonistička bloka u svetu smatraju kosmički prostor strateškom pozornicom sutrašnjice. Imajući to u vidu, treba vrlo kritički primati mnoge podatke koji se, naročito na Zapadu, iznose o pojedinim vasijskim projektima vojnog karaktera. Ovo pogotovu stoga što se na Istoku taktičko-tehnički podaci o raketama-nosačima i njima nošenim vasijskim letelicama tako reći i ne iznose. Tamo se objavljivanje ovih podataka uslovljava uništavanjem svih svetskih zaliha nuklearnog oružja. Ipak, i raspoloživi materijali koji su objavljeni do danas daju priličnu sliku veličine napora i zainteresovanosti u ovoj, između ostalih, danas najnaprednijoj grani vojne tehnike.

Može se uzeti ovaj vremenski redosled, po oblastima, predstojećih vojnih operacija u vasioni:

a) veštački Zemljini sateliti i dinamičke jedrilice, koji se odbacuju uvis pomoću raketa-nosača, sa relativno kratkim trajanjem leta, na visinama od 150 do 300 kilometara, a namenjeni su za kratkotrajne taktičke zadatke;

b) sateliti na visinama od 300 do 1500 kilometara, koji mogu ostati u orbiti i godinu i viši dana; služe za dugoročnije vojne zadatke u vasioni;

c) sateliti na visinama od 1500 do 36 800 kilometara, sa vrlo dugim vekom trajanja, sa tako reći praktično beskonačnim kruženjem oko Zemlje, name-

njeni pre svega za osmatračke stanice, naučne laboratorije u vasioni i usputne baze za dalje letove, pri čemu se izbegavaju visine prostiranja pojaseva pojačanog radioaktivnog zračenja;

d) letelice na Mesec i baze na Mesecu, ove poslednje bilo kao logistička uporišta ili čisto vojna postrojenja, i

e) međuplanetne letelice i planetne stanice-baze.

Očigledno je da će samo prve tri oblasti operacija u vasioni biti zasad aktuelne, tj. u periodu do 1970. godine, a da će do punog razmaha masovnijih operacija ka Mesecu i planetama i drugim nebeskim telima doći tek po isteku narednih deset godina. Poslednjih 30 godina ovog veka karakterisaće konsolidovanje i proširenje ovih poduhvata, sa svim praktičnim koristima i posledicama koje će države koje ih izvede i čovečanstvo moći da izvuku iz njih.

Danas je još teško, a pitanje je kada će to i kasnije biti moguće, dati neku određenu rang-listu značaja korišćenja pojedine vasijske tehnike u vojne svrhe. Nepobitno je, međutim, da će svaki od njih naći svoje mesto u budućoj vojnoj strategiji i taktičkim razmatranjima. Savremena vojna doktrina već je počela da sagledava ulogu novog ambijenta u budućim borbenim dejstvima i pripremama za njih, ali je ovo pitanje toliko složeno, i stavovi po tome još u previranju, da se tačni odgovori na sve ove nove probleme tek mogu nazirati.

Vojno-političke posledice usavršavanja vojnih vasijskih sredstava. Vrlo je verovatno da će se, kao posledica usavršavanja vojnih vasijskih sredstava, druge države suprotstaviti narušavanju svog nacionalnog suvereniteta od strane izviđačkih i drugih satelita, naročito naoružanih. Očekivana politička prednost od izviđačkih satelita, kao u slučajevima američkih

satelita *Samos* i *Midas*, postala je nezavesna posle njihovih uzastopnih lansiranja; ta činjenica zahteva temeljno preispitivanje njihove celishodnosti i razloga za njihovo korišćenje. To je svakako i jedan od uzroka zbog kojih se mnoge pojedinosti prilikom njihovih poslednjih lansiranja drže u tajnosti.

Poseban razlog protiv lansiranja izviđačkih satelita jeste taj što oni eliminišu element iznenađenja u konvencionalnim ratovima. »Kada bi ove mogućnosti otkrivanja neprijateljevih pokreta u punoj meri mogle biti iskorišćene, one bi predstavljale nova iskušenja za naše stratege, čak i u slučaju da izviđački sateliti uklone pretnju iznenadnih napada, uvodeći samim tim ponovo lokalne ratove kao tehniku korisnu za sprovođenje politike sile«, kaže američki autor Majkl³.

Neki zapadni autori, međutim, smatraju da bi izviđački sateliti mogli dovesti do navikavanja na ove povrede nacionalnog suvereniteta, pa time doprineti opštem prihvatanju ideje o »jednom svetu«. Tezu »jednog sveta«, po njihovom mišljenju, može da pomogne sposobnost orbitalnog oružja za efikasan odgovor u slučajevima napada, ali to nikako ne znači da druge zemlje neće podići svoj glas protiv njihovog eventualnog danonoćnog kruženja iznad njihove teritorije. Samim tim, napor da se vasijska oružja postave u orbitu oko Zemlje ne samo da neće doneti posebnu vojno-političku prednost zemljama koje su ih lansirale, već mogu dovesti do slabljenja njihovog prestiža u svetu.

Jedna američka anketa u V. Britaniji, Zapadnoj Nemačkoj, Francuskoj i Italiji — njenim saveznicima u Severnoatlantskom paktu — pokazala je, štaviše, da 40% stanovništva ovih zemalja favorizuje jednake mogućnosti Istoka i Zapada u vasioni, plašeći se

nadmoćnosti ma koje strane u ovom domenu. Sasvim je jasno da se protiv ovakvih mišljenja oštro postavljaju imperijalistički nastrojani vojni i industrijski krugovi na Zapadu, jer to ima uticaja na razvijanje njihovih planova na području korišćenja vasijske tehnike u vojne svrhe.

Izviđanje satelitima zahteva veću brzinu u donošenju sudbonosnih odluka, kako državnika, tako i najviših vojnih rukovodilaca, ali samo u slučaju kada je trenutno uzvraćanje udara dalekometnim projektilima preduslov za mogućnosti izvođenja daljih vojnih operacija. Projektili koji koriste čvrsto gorivo, postavljeni po rasturenim lansirnim rampama, koje čak i ne moraju potpuno biti zaštićene od nuklearnih napada, naravno ukoliko ih ima u dovoljnom broju, uklanjaju potrebu za trenutnim izvršavanjem nuklearnog protivudara i omogućuju dobijanje u vremenu radi donošenja adekvatnih odluka u skladu sa nastalom situacijom.

U takvim uslovima, pogotovu kad nuklearno oružje poseduje više zemalja, donošenje odluke o korišćenju vasijskih nuklearnih oružja postaje, pre svega, političko pitanje ili, u najmanju ruku, politički aspekt tog pitanja predstavlja važnu komponentu pri donošenju vojnih odluka. Na taj način, sredstva za vasijsko izviđanje i bombardovanje kojima raspolaže jedna država zahtevaju sve veću integraciju vojne i političke procene situacije, pojačanu kontrolu i visok nivo koordiniranog planiranja i akcije, što nije svojstveno zemljama takozvanog zapadno-demokratskog tipa.

Ogromni troškovi koje zahteva razvoj sistema vasijskog oružja sve više sužavaju izbor alternativnih rešenja, pre svega zbog budžetskih ograničenja, a zatim zbog nedovoljnih kapaciteta za razvijanje i korišćenje tog oružja. Ovo upućuje na sve racionalniju procenu, uz pomoć operativnog

³ Koelle: *Handbook of Astronautical Engineering*, New York, 1961.

istraživanja, korisnosti i svrsishodnosti takvih oružja, a naročito na njihovu unifikaciju.

Još se ne raspolaže dovoljno jakim argumentima koji bi ukazivali na to kakve bi posledice, u odnosu na dalji razvoj odnosa u svetu, a posebno vojne misli, imalo postojanje raketnih lansirnih rampi na Mesecu. Za njihovo operativno ostvarenje, pri sadašnjem tempu razvoja vasijske tehnike, biće potrebno još dosta godina. Isto tako ne postoje razlozi za verovanje da će samo jedna država biti u stanju da ih tamo postavi. Za to neće postojati ni tehničke niti pravne prepreke. U takvoj situaciji malo će se šta promeniti u odnosu na današnje stanje, te će se opet uspostaviti neka vrsta ravnoteže u pogledu mogućnosti nanošenja udara i protivudara. Ipak, ne treba misliti da će postojanje raketnih baza na Mesecu smanjiti opštečovečansku zabrinutost zbog opasnosti od nuklearnog rata, bez obzira na to ko ih je sve tamo podigao.

Vojna primena veštačkih zemljinih satelita. Idealisti koji su verovali u čisto naučne ciljeve astronautike, doživeli su da se njen nagli uspon, koji je još više potenciran utakmicom između Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Američkih Država u ovoj oblasti, počinje velikim delom da usmerava u vojne svrhe. Neposredne praktične koristi od veštačkih zemljinih satelita, koje čak i mnoge zagrižene pristalice astronautike nisu tako brzo očekivale, sagleđane su ozbiljno i od nekih vojnih stručnjaka koji su u vasijskoj tehnici, toj nadgradnji vazduhoplovstva koja je daleko nadmašila i prerasla kolevku iz koje je potekla, našli novo sredstvo za postizanje nadmoći nad protivnikom jer je hladni rat na taj način dobio i treću dimenziju, izvan tanke ljuske atmosfere koja opkoljava Zemlju i na koju su u svom kretanju ograničeni savremeni vazduhoplovi.

Veštački Zemljini sateliti — ti čovekovi mehanički prsti i elektronska čula u vasioni — pružaju vojnim stručnjacima nove potencijalne mogućnosti, podržavajući izvođenje operacija, odbrane i napada.

Pre svih, razvijaju se i usavršavaju vasijska sredstva (razne vrste satelita) za podršku operacija — telekomunikacioni sateliti za održavanje veze na velikim rastojanjima, navigacioni i meteorološki sateliti, sateliti za izviđanje sa i bez posade, letelice za snabdevanje i održavanje veštačkih satelita, za spasavanje vasijskih posada u nevolji, velike vasijske vojne laboratorije kao, na primer, američka »Opitna vasijska stanica sa posadom« (MTSS), inspekcioni sateliti za pregled nepoznatih objekata u orbiti i drugi; prave borbene satelitske letelice tek se nalaze u različitim fazama studija ili razvoja.

Posle vasijskih sredstava (satelita) za podršku operacija, došlo je do razvoja defanzivnih i ofanzivnih satelita.

Defanzivni sateliti namenjeni su za protivvasijsku odbranu od napada projektilima dalekog i globalnog dometa i odbranu od dejstva naoružanih satelita i drugih vasijskih letelica. U prvu kategoriju došli bi sateliti za rano upozorenje od projektilskih napada kroz nadvazdušni prostor, sateliti za elektronsko ometanje neprijateljevih vasijskih sredstava i projektila i oni koji bi se primenjivali za aktivnu odbranu od balističkih projektila dalekog i globalnog dometa. U zadnju kategoriju ulazile bi letelice, sa i bez pilota, za presretanje vasijskih letelica. Sva su ova sredstva još u stadijumu ispitivanja, tako da se njihovo praktično korišćenje ne može očekivati još za čitav niz godina.

Ofanzivni sateliti, namenjeni za borbena dejstva u vasijskim uslovima, još su u ranijem stadijumu razvo-

ja nego defanzivni, bilo da se radi o orbitalnim ili sateloidnim bombarderima ili vasijskim platformama za lansiranje nuklearnih bojnih glava, pa se može reći da su tek u fazi studija, iako se, naročito na Zapadu, mnogo o njima raspravlja, sopstveni početni projekti koriste u propagandne svrhe i na taj način stvaraju lažni utisak kod onih koji su skloni da veruju u njih kao u svršenu činjenicu.

Sve ove vrste satelita imaju izvesnih prednosti koje ih preporučuju za vojnu upotrebu, ali ujedno, bar zasad, i neke nedostatke. Osnovne prednosti veštačkih Zemljinih satelita, gledane sa vojnog stanovišta, su:

— vidljivost velikih površina sa njihovih visina kruženja;

— brzi pregled čitave Zemlje, zahvaljujući velikoj brzini njihovog obilaska oko nje;

— nasuprot avionima, sateliti imaju — kada jednom dostignu brzinu kruženja u nadvazдушnom prostoru, a zbog minimalnog otpora koji mogu dugo da savlađuju bez ikakvog daljeg utroška goriva — praktično beskonačno trajanje leta;

— korišćenje Sunčevih termoelektričnih ćelija omogućuje tako reći neograničeni rad njihovih elektronskih uređaja;

— izviđanje sa satelita nije ograničeno nikakvim međunarodnim pravnim normama, nasuprot zapletima koje povlače za sobom stratosferski vazdušni preleti sa istim ciljem, i

— zasad je relativno teško njihovo obaranje.

Međutim, nasuprot gornjem, nedostaci satelita prilikom njihove primene u vojne svrhe bili bi:

— visoki troškovi oko njihovog postavljanja u orbitu, uključujući tu i troškove razvoja, lansiranja i zemaljskih uređaja sa ljudstvom — za praćenje i obradu primljenih podataka,

što sve za dogledno vreme dovodi u pitanje njihovu masovniju primenu;

— složenost i nedovoljna pouzdanost uređaja kojima su opremljeni i čije kvarove u orbiti nije još moguće opravljati;

— mogućnost ometanja njihovih emisija, što zahteva dostavljanje zabeleženih informacija pomoću kapsule izbačene sa satelita; ovo poskupljuje i komplikuje čitav proces, a ne daje mogućnost blagovremenog preduzimanja mera za sprečavanje, recimo, napada balističkim vođenim projektilima velikog ili globalnog dometa;

— stalna putanja satelita koja se zasad još uvek može za duže vreme unapred tačno predvideti, pa prema tome i preduzimati odgovarajuće mere pasivne i aktivne zaštite, i

— srazmerno laka ranjivost satelitskih uređaja.

No, vremenom će se svi ovi nedostaci znatno ublažiti, i to ne samo razvojem i uprošćavanjem vasijske tehnike, pa time i njenom većom pristupačnošću i pojeftinjenjem, već i nastojanjem da se razviju veštački sateliti koji će po unapred datom programu, ili na određene komande sa Zemlje, menjati s vremena na vreme svoju orbitu.

Od vojnog su interesa, pre svega, sateliti u relativno niskim orbitama, od 150—300 kilometara, zatim oni do visina od nekoliko Zemljinih poluprečnika i to, po mogućstvu, u polarnoj orbiti koja pokriva čitavu Zemljinu površinu. Izbor njihove visine kruženja zavisiće od veličine površine koja se želi u svakom trenutku imati na vidiku satelita, odnosno od sistema primenjenog za osmatranje i površinskih detalja koji se žele registrovati.

Vojni sateliti moraće, pre svega, raspolagati sposobnošću dugog zadržavanja u orbiti, stalne orijentacije u odnosu na Zemlju i stalne orijentacije prema Suncu radi napajanja, preko

Sunčevih ćelija, sopstvenih uređaja električnom energijom.

Predviđa se da će kasnije oni moći da menjaju orbitu, što će znatno otežavati njihovo obaranje. S druge strane, to će otežavati izvidanje sa satelita. Isto tako biće ostvareno i uspostavljanje fizičkog kontakta sa njima — takozvanog orbitalnog randevua, radi održavanja i opravki složenih i osetljivih elektronskih i automatskih uređaja, kao i pregleda protivničkih automatskih satelita bez posade.

Sateliti će prikupljene i zabeležene podatke ne samo emitovati preko radija, već će registrovani ili snimljeni materijal spuštati iz orbite, što donekle već predstavlja redovnu operaciju vraćanja kapsule na Zemlju. Pri tome se neće čekati da kapsula sa dragocnim obaveštajnim materijalom padne na kopno ili u more, nego će se pomoću aviona primeniti, u dosta slučajeva već proverena, tehnika »lovljenja u vazduhu« kapsule koja se spušta padobranom, čiji će sadržaj posada aviona moći odmah, još u letu, da uzme u rad.

Izlišno je, najzad, ponavljati da je tehnika automatskog spuštanja na određeno mesto već toliko usavršena da garantuje skoro puni uspeh takvih operacija.

Vasionska sredstva (sateliti) za podršku operacija. Radi bolje ilustracije primene vasionske tehnike u vojne svrhe, posebno korišćenja za to veštačkih Zemljinih satelita, opisaćemo neki od postojećih vojnih satelitskih sistema ili projekata koji imaju primenu u vojsci, uz iznošenje njihovih karakteristika i perspektive razvoja, što će jasnije ukazati na njihovu upotrebljivost u budućim operacijama. Na žalost, zbog oskudice u podacima sa druge strane, kao primeri iznosiće se konkretni američki projekti o kojima se, kao i o daljim američkim planovima u ovoj oblasti, mnogo diskutuje i piše,

naročito u stručnim raketno-astronautičkim krugovima Zapada.

Satelita za vezu ima dve vrste — pasivnih koji samo, kao kakvo ogledalo, odbijaju od svoje površine ultrakratkotalasne signale poslate sa Zemlje i aktivnih koji takve signale primaju i pojačane reemituju.

Pasivni telekomunikacioni sateliti zahtevaju snažne predajnike na Zemlji i velike antene za prijem, ali su vrlo jednostavni u orbiti, gotovo bez nekih drugih uređaja, pa prema tome potpuno pouzdani i ne zahtevaju bilo kakve popravke u orbiti.

Aktivni sateliti, pak, ne zahtevaju ni toliko snažne zemaljske predajne stanice, niti velike prijemne antene kao pasivni, ali su zato znatno teži, moraju nositi odgovarajuće prijemnike, pojačavače i predajnike, zajedno sa vrlo skupim i teškim izvorima električne energije potrebne za njihov rad, pa imaju sve mane osetljivih uređaja koji mogu lako otkazati ili biti oštećeni meteoritima. Jedan takav satelit na ekvatorijalnoj putanji, sa uređajima za zakasnelo odgovaranje, na visini od 3200 kilometara, pokriva bi pojas između 45° severne i 45° južne geografske širine, a ukupno zakašnjenje u prenošenju jedne vesti oko ekvatora iznosilo bi do 2 časa.

Skoro potpuno pokrivanje Zemlje istovremenim emisijama bilo bi omogućeno postavljanjem dve serije satelita: 3 do 4 nepokretna ekvatorijalna satelita, pravilno raspoređena po obimu Zemlje, u stacionarnoj, 24-časovnoj orbiti, na visini od 33 800 kilometara, i nekoliko satelita na znatno manjoj visini, postavljenih u pravilnim razmacima u polarnu orbitu (oni bi služili za pokrivanje kritičnih polarnih oblasti).

Prvi pasivni telekomunikacioni satelit, američki *Echo*, lansiran je 1960. godine kao balon prečnika 30 metara, koji je počeo da kruži oko Zemlje na visini nešto iznad 1500 kilometara. Njegov tanki, plastični omotač, aluminiziran sa spoljne strane, ni do danas nije splasnuo u vasionском prostoru iako je, usled oštećenja omotača meteoritima, verovatno izgubio dobar deo gasa kojim je bio napunjen i mada se prilično deformisao. Preko njega su u više mahova prenošeni i govor i slike.

Kao jedno od rešenja za pasivnu radio-vezu, posredstvom tela ubačenih u Zemljinu orbitu, predlaže se i stvaranje satelitskih pojaseva sastavljenih od metalnih iglica — dipola, razasutih oko Zemlje na visini od nekoliko hiljada kilometara. Prvi ogled te vrste, poznat u SAD pod imenom »West Ford«, uzbudio je krajem 1961. godine javnost zbog toga što bi eventualno mogao da ometa radio-teleskopska i druga osmatranja vasionе. Iako, iz nepoznatih razloga, u potpunosti neuspeo, ovaj ogled nije porekao mogućnost ostvarivanja daleke veze — odbijanjem ultrakratkih talasa od veštačkih prepreka postavljenih visoko iznad Zemlje.

Ulogu pasivnog telekomunikacionog satelita može vršiti i Zemljin prirodni pratilac-Mesec, što je već isprobano, u vreme kada se istovremeno nalazi iznad horizonta predajne i prijemne stanice, ali se od njegove površine prema Zemlji odbija samo nekoliko procenata elektromagnetne energije upućene prema njemu, pa je i u tom slučaju početni uslov za uspostavljanje ove vrste veze vrlo jaka predajna stanica i, naravno, vrlo osetljivi prijemni uređaji. Osim toga, on nimalo ne obezbeđuje vezu sa antipodnim oblastima Zemlje.

Prvi aktivni telekomunikacioni satelit bio je američki *Atlas-Score* (engl. skraćena od »komunikacije signala

orbitalnim relejnim uređajem«), lansiran još 1958. godine. Posle njega su lansirani sateliti *Courier 1B* — 1960. i *Telstar* — 1962. godine. Kao primer praktičnih mogućnosti koje pruža, recimo, *Courier 1B*, može da posluži podatak da njegovi elektronski uređaji mogu šifrovano da odašilju 68 000 reči u minutu, što čini 340 000 reči za 5 minuta, koliki je praktični optimum trajanja prijema sa Zemlje za vreme satelitovog nadletanja rejona prijemne stanice (pokazalo se da je to vreme kod satelita *Telstar* i preko 15 minuta). Tvrdi se da je za prenos tolikog broja reči postojećim standardnim telekomunikacionim uređajima potrebno oko 90 časova. U mogućnosti, pak, satelita *Telstar*, što se tiče prenosa televizionih emisija, mogli smo se uveriti letos kroz emisiju koju je prenosila evropska televizijska mreža. Zasad skup za televiziju, on i dalje služi za eksperimentalne prenose govorenih i telegrafskih poruka.

Prema projektu nazvanom »Relay«, u SAD se priprema lansiranje aktivnog telekomunikacionog satelita, za koji se u V. Britaniji, Francuskoj, Braziliji i Zapadnoj Nemačkoj već grade ili su izgrađene specijalne prijemne stanice.

Tvrdi se da pet *navigacionih satelita* — *Transit*, čije je lansiranje izvršeno od 1960. godine naovamo, na visinu preko 1000 kilometara, omogućuju tačno utvrđivanje položaja broda ili podmornice, zasada sa tačnošću od 800 metara, što kroz nekoliko godina treba da se poboljša na oko 150 metara. Ovo se postiže na taj način što satelit emituje odgovarajuće radio-sig-nale na ultrakratkim talasima koje primaju navigatori na kopnu, moru ili u vazduhu. Poznavajući iz tablica putanja i »red vožnje« satelita i koristeći Doplerov efekt i ugaone elemente sa pratećeg radara, moguće je, uz pomoć malog elektronskog računara, brzo od-

rediti sopstveni položaj. Najnoviji sistemi rade i na principu reemitovanja sa satelita, svakih 11,8 sekundi, njegovog tačnog položaja, na osnovu rezultata ranijeg proračuna matičnog (zemaljskog) elektronskog računara.

Osim za potrebe geodezije, za dobijanje tačnijih geografskih karakteristika, korišćenja kod navigacije trgovačkih i putničkih brodova pri oblačnom vremenu i perspektive da će pomagati prilikom budućeg sletanja vasijskih brodova koji se vraćaju na Zemlju, navigacioni sateliti nalaze široku primenu i kod ratnih brodova, naročito onih brodova i podmornica koji treba da lansiraju projekte velikog dometa kao što su, na primer, nuklearne podmornice naoružane projektilima *Polaris*.

Meteorološki sateliti — Tiros (skraćenica od »televizioni infracrveni osmatrački satelit«), lansirani su dosad pet puta, na visinu od oko 800 kilometara, sa korisnim teretom oko 125 kilograma. Raspolazu sa dvostrukom televizionom kamerom, od kojih jedan može obuhvatiti u kadru, sa svoje visine kruženja, 1,65 miliona kvadratnih kilometara. Ovi snimci mogu se direktno i istovremeno emitovati pomoću dva televiziono predajnika ili prenositi prvo na video-traku (sličnu magnetofonskoj) i sa nje ponovo emitovati pri nailasku u vidokrug određenih zemaljskih prijemnih stanica. Oni su do danas emitovali na desetine hiljada upotrebljivih snimaka rasporeda oblaka i grubih snimaka geografskih objekata.

Ujedno, ovi sateliti su opremljeni i infracrvenim detektorima za merenje jačine toplotnih zračenja koja emituju zemlja i oblaci na različitim mestima i u razno doba dana i godine. Stečena iskustva sa njima primenjena su prilikom razvoja američkih vojnih satelitskih izviđačkih sistema *Samos* i *Midas*, o kojima će docnije opširnije biti govora.

Očekuje se da će sistem *Tiros*, zajedno sa kasnijim i usavršenijim meteorološkim satelitima, unošenjem više svetla u probleme cirkulacije i zagrevanja zemljine atmosfere, mnogo doprineti razvoju dugoročne vremenske prognoze. Konkretno, registrujući grmljavinske frontove, bure i uragane, on je već u stanju da blagovremeno upozori krajeve koje ugrožava ova vrsta prirodnih nepogoda.

Američka meteorološka služba već je organizovala prvi seminar za strane meteorologe, na kojem ih je upoznala sa obradom i korišćenjem meteoroloških podataka koje sateliti *Tiros* svakodnevno daju. U svetlu ovoga nije potrebno posebno isticati njihov značaj i mogućnosti za primenu u vojne svrhe.

Iako SSSR ima nešto manji broj lansiranih satelita nego SAD, sovjetski vasijski eksperimenti, sa znatno većim težinskim mogućnostima, približno 5 tona u orbiti, u najmanju ru-

ku ne zaostaju za američkim i uglavnom su usmereni u istom pravcu, ka već spomenutim oblastima praktične primene Zemljinih veštačkih pratilaca.

Mogućnost izvidanja pomoću satelita je danas problem koji najviše privlači vojne stručnjake na Zapadu. Njihovi poznati predstavnici — »špijuni u kosmosu« kako ih nazivaju u istočnim zemljama, su američki *Midas* (alarmni sistem za odbranu projektila) i *Samos* (satelitski sistem za osmatranje projektila). Nije isključeno da je i niz sovjetskih satelita *Kosmos* osposobljen za slične zadatke u vasioni.

O satelitima *Midas* i *Samos* je znatno manje poznato no o satelitima lansiranim u čisto naučne ili druge praktične svrhe. Posle tri uspešno lansirana *Midasa* i jednog *Samosa*, u SAD su prestali sa davanjem detaljnijih obaveštenja o daljim lansiranjima vojnih satelita, čiji se broj postavljanja u orbitu, u međuvremenu, povećao na dvadesetak, a kojima se samo može nagađati svrha i obim eksperimenta.

U polarnoj orbiti, orijentisan stalno na isti način prema Zemlji, *Midas* raspolaže infracrvenim detektorima za otkrivanje poletanja projektila velikog dometa; ovi bi detektori trebalo da daju blagovremeno, najmanje oko 30 minuta ranije, upozorenje o opasnosti; postojeća zemaljska radarska mreža za rano upozorenje od dolazećih balističkih dalekometnih projektila može ga dati najranije na 15 minuta.

Tvrđi se da je zbog teškoća sa njim odložen za izvesno vreme početak njegovog operativnog korišćenja, ali ne i njegova pojedinačna praktična upotreba.

Izviđački satelit *Samos* znatno je složeniji, sa televizionom i fotografskom opremom i mogućnošću da snimljeni materijal u kapsulama odašilje ka Zemlji. Njegova težina u orbiti iznosi oko 2200 kilograma, a visina kruženja iznosi oko 500 kilometara.

Sistem treba da se sastoji od 6—9 satelita, sa 20-dnevnim trajanjem rada fotografskih uređaja koji daju veoma detaljne snimke.

Mnoge pojedinosti se o njima ne znaju, ali je činjenica da se tek od znatno težih satelita mogu očekivati snimci onolike preciznosti kao što je to slučaj kod savremenih izviđačkih aviona. Dosadašnji rezultati, međutim, ukazuju na to da se samo pomoću fotografisanja mogu dobiti dovoljno precizni snimci detalja na Zemljinoj površini. Prema tome, sa visine kruženja od oko 450 kilometara mogu se očekivati od ovih satelita isto toliko oštri snimci, naročito pokretnih predmeta na Zemlji, kao kad se gleda slobodnim okom sa visine od 30 metara.

Televizija još nije u stanju da pruži dovoljno sitnih detalja, mada ima tu znatnu prednost što trenutno prenosi sliku. Isti je slučaj i sa radarom, dok infracrveni i radiološki sistemi za osmatranje mogu samo da otkriju mesta jakih toplotnih ili radioaktivnih izvora. To je, uostalom, dovoljno za utvrđivanje, recimo položaja lansirnih rampi za dalekometne projekte ili nuklearnih eksplozija.

Sam čovek, najzad, kao izviđač na satelitu ili drugim vrlo brzim vasion-skim brodovima, ličnim osmatranjem neće moći da zapazi sitne detalje na Zemlji jer će mu oni, naročito pri snažnijem uveličavanju bežati zbog relativne brzine koja, na primer, kod satelitskih letelica iznosi oko 8 kilometara u sekundi.

Foto-izvidanje sa satelita, dakle, najviše omogućuje uočavanje zemaljskih pokretnih ciljeva kao što su motorna vozila i brodovi, iako kosmonaut Titov tvrdi da je uočavao i brodove na morima, pa će ono verovatno odigrati značajnu ulogu u budućim projektima, odnosno sistemima. Kod foto-izvidanja snimci se mogu spuštati na Zemlju bilo u kapsulama, sa znatnim

zakašnjenjem, ili emitovati jednom od postojećih tehnika, sa izvesnim zakašnjenjem, uz posebnu opasnost od elektronskog ometanja. Postoji težnja da se odgovarajućim usavršavanjima, pre svega u televizionoj tehnici, omogući trenutno korišćenje dobijenih fotoobaveštajnih podataka sa satelita.

Kada se imaju u vidu dostignuća savremene tehnike u oblasti satelitskog osmatranja, onda se ne treba čuditi što su obe rivalske strane u poslednje vreme popustile u svojim nastojanjima, SAD da nametnu, a SSSR da odbije uspostavljanje sistema vazdušne inspekcije, usmerenog na sprečavanje eventualnih iznenadnih napada i time narušavanje svetskog mira, s obzirom da obe verovatno već upražnjavaju izvesnu, iako tek početnu vrstu izviđanja iz vasiona. Nosivost, pak, od preko 2000 kilograma u orbiti kod američkih, a 5000 kilograma kod sovjetskih vasionских brodova ne samo da je dovoljna za ove zadatke, već i za spuštanje nuklearnih bombi i obavljanje vasionских letova sa ljudskom posadom.

S druge strane, postojeći američki sistemi za rano upozorenje (a verovatno ih ima i kod druge strane) od napada balističkim projektilima velikog dometa a, možda, i globalnim projektilima, kao što su, recimo, u SAD BMEWS i Doploc (sistem koji je namenjen otkrivanju i praćenju, između ostalog, i veštačkih satelita koji nemaju emisionih uređaja ili su im oni »učitali«) svedoče o ozbiljnosti problema suprotstavljanja opasnosti iz vasiona.

Paralelno sa usavršavanjem sistema za blagovremeno otkrivanje dolazećih neprijateljevih projektila ili vasionских sredstava, usavršavaju se i vasionська oružja, o čemu svedoči izjava sovjetskog premijera Hruščova, data 16. marta 1962. godine, o takozvanoj globalnoj raketi koja, dolazeći iz

svih mogućih pravaca, može da tuče svaku tačku zemljine površine: »Ova raketa je neranjiva i nju ne mogu da pogode antiraketna oružja.«

Defanzivni i ofanzivni borbeni sateliti. Osim navedenih pasivnih sredstava, razvijaju se ili razmatraju aktivna borbena vasionська sredstva, kako za dejstvo sa satelita tako i za borbu protiv njih. Ovde spadaju, pre svega, projektili zemlja-vazduh (klase superprotivprojektila — antiraketa) sa veoma složenim zemaljskim postrojenjima za otkrivanje, identifikovanje, praćenje i vođenje protivprojektila ka ciljevima koji se kosmičkim brzinama kreću u nadatmosferskom prostoru. Takvi su, na primer, projektili *Nike-Zeus*, ali i specijalni protivsatelitski sateliti i vasionский brodovi sa sposobnošću manevrovanja u orbiti, potpuno automatizovani, ili sa posadom u budućnosti, opremljeni odgovarajućim uređajima za otkrivanje, inspekciju pa, čak, i borbeno protivdejstvo po objektima visoko u Zemljinoj orbiti; najzad, sateliti za elektronske protivmere i borbu protiv projektila velikog dometa, globalnih projektila, orbitalnih bombardera i vasionских platformi za specijalne vojne zadatke ili za lansiranje nuklearnih bojnih glava.

Što se tiče aktivnih vasionских letelica za napad, orbitalnih raketnih bombardera i satelita-nosača nuklearnog oružja, dovoljno je pozvati se na nosivost savremenih veštačkih Zemljinih satelita i tačnost kojom su oni već spuštani na određeno mesto na Zemlji, pa to dovesti u vezu sa multimegatonским nuklearnim bojnim glavama koje oni mogu da nose, čak i godinama, u orbiti pre nego što ih, na šifrovanu komandu sa matičnog mesta na Zemlji, spuste na izabrane ciljeve.

Prvi pokušaj presretanja satelita izvršen je, koliko je poznato, u SAD

1959. godine. Tada je, navodno, jedan vođeni projektil vazduh-vazduh, tipa *Bold Orion* (eksperimentalna verzija *Skybolt-a*), lansiran sa mlaznog bombardera *B-47 Stratojet* prema satelitu *Explorer VI*. Tvrdi se da je lansiranje obavljeno na visini od 10 kilometara i da je projektil prošao na rastojanju od samo 16 kilometara ispred satelita koji se kretao u svojoj orbiti na visini od 260 kilometara.

Koliko su ozbiljno shvaćene perspektive vasionkog oružja, odnosno korišćenje vasionke tehnike u vojne svrhe, vidi se iz sledećeg izvoda izveštaja 86. američkom Kongresu koji je podnela još Aizenhauerova administracija: »U perspektivi naša nacionalna bezbednost može da zavisi od toga da li smo postigli vasionku nadmoćnost. Kroz nekoliko dekada od danas značajne bitke možda neće se odigravati na moru ili u vazduhu, nego u vasioni; stoga treba da trošimo izvestan deo našeg nacionalnog dohotka da bismo obezbedili da ne zaostanemo u postizanju vasionkih premoći.«

Korišćenje meseca u vojne svrhe. Ma koliko, u prvom trenutku, pomalo utopistički i senzacionalno zvučalo, o ovoj temi se već godinama raspravlja u astronautičkim krugovima na Zapadu, i to ne samo vojnim.

Koliko se ozbiljno postavlja pitanje sticanja političko-strateške prednosti u vasioni, posebno na Mesecu, najbolje svedoči poruka predsednika Kenedija upućena, 25. maja 1961. godine, američkom Kongresu: »Nastupilo je vreme da ovaj narod preduzme vodeću ulogu u vasionkim poduhvatima, što će na mnogo načina možda značiti držanje ključeva naše budućnosti na Zemlji... Verujem da treba da idemo na Mesec«. Isto tako i američki general Šriver, rukovodilac Komande za sisteme koje razvija Ratno vazduhoplovstvo, izjavio je na Kongresu američkog ra-

ketnog društva, održanom 1961. godine u Njujorku: »Vasionki let je od ogromnog značaja za opstanak nacije!«

Nekoliko godina ranije i republikanska administracija u SAD zalagala se, podsticana mišljenjima vojnih stručnjaka, za razmatranje uloge Meseca u vojnoj politici SAD. U to vreme general Houser Buši, tadašnji direktor za istraživanja i razvoj Direkcije za razvojna istraživanja Ratnog vazduhoplovstva, izjavio je pred 85. američkim Kongresom: »Što se tiče Meseca, ja lično verujem da bi on mogao biti, jednom u budućnosti, korišćen kao sigurna baza za sprečavanje agresije«. A zatim: »Podizanje baze na Mesecu, kao kombinovani vojnonaučni poduhvat, moglo bi postati ogromna blagodet za čovečanstvo...« Priznavajući da su mišljenja naučnika i vojnih stručnjaka podjednako oštro podeljena po pitanju prednosti koju pruža korišćenje Meseca za podizanje vojnih baza, on lično smatra: »Kontrola nad Zemljom leži u kontrolisanju Meseca«.

Nasuprot ovom mišljenju jednog od pristalica korišćenja Meseca kao vojne baze, pred istim Kongresom dao je izjavu i predsednik jedne od najpoznatijih američkih tehničkih visokih škola, Kalifornijskog tehnološkog instituta, dr Bridž: »Treba brižljivo i kritički razmotriti različite predloge koji se čine u pogledu vojnih baza u vasioni«, opominje on kongresnu komisiju. »Stavovi proistekli iz bukvalnog shvatanja izraza ,osvajanje Meseca' u smislu njegovog držanja vojnim snagama, mogu biti opasni iz dva razloga: prvo, oni mogu biti nepraktični, beskorisni ili nepotrebno skupi a bez odgovarajuće vojne prednosti; drugo, što je vrlo važno, oni nas mogu odvesti ka vojnom sukobu sa drugim narodima umesto da vasionki prostor rezervišemo za mirnu međunarodnu saradnju. Osim toga, očigledno je lakše, jeftinije, brže, sigurnije i tačnije preneti bojnu glavu iz

SAD na neprijateljevu teritoriju, nego je sa svom potrebnom opremom i ljudstvom preneti do Meseca (ili je tamo proizvoditi — prim. inž. V. Mat.), da bi se odatle lansirala natrag ka Zemlji. Naše osvajanje Meseca u vojnom smislu moglo bi vrlo lako izazvati nuklearni rat.«

Daleko bi nas odvelo ako bi se ovde potanko izlagale dve suprotne teze o prednostima, odnosno manama Meseca korišćenog u vojne svrhe. One se iz gornjeg uglavnom mogu sagledati. Vidi se da i na Zapadu ima dosta razumnih naučnika i stručnjaka koji se tome suprotstavljaju kao nepraktičnom i skupom poduhvatu. Oni podižu svoj glas u opravdanom strahu za budućnost čovečanstva ukoliko ono svoje zemaljske razmirice uveća u kosmičke razmere.

Brzi razvoj vasijske tehnike otvara sve novije perspektive za čovekov prodiranje u kosmos. Današnji hemijski raketni motori, od kojih naj snažniji već raspoložu silom potiska od 680 tona, kao i konstrukcije vasijskih letelica koje će kroz nekoliko godina, pri poletanju, verovatno raspolagati težinom od više hiljada tona, zatim, nuklearni raketni motori i njihovi projekti koji će početi da rade sa kontrolisanim nuklearnim eksplozijama, razne vrste električnih raketnih motora, uključujući i one na Sunčevu energiju, sve su to dostignuća koja će omogućiti uskoro čoveku da suvereno vlada vasijskim prostorom.

To će, zajedno sa opsežnim radovima usmerenim na upoznavanje problema na koje će se nailaziti pri kosmičkim letovima i posle iskrcavanja na druga nebeska tela, kao i intenzivan razvoj odgovarajuće tehnologije, kibernetike, tehnike dalekih telekomunikacija i dr., dovesti do veoma raznovrsne primene vasijske tehnike, pa prirodno i do njenog korišćenja u vojne svrhe, zavisno od odnosa koji u to vreme budu vladali u svetu.

U vezi sa izloženim mogu se dati sledeći zaključci:

— danas već postoji čitav niz eksperimentalnih satelita čija se primena, iz čisto naučnih domena, proširila i na praktične, pre svega na oblasti telekomunikacija, navigacije, meteorologije i izviđanja;

— u ispitivanju su već i i prvi prototipovi vojnih satelitskih sistema za vasijsku podršku operacija na zemlji; ovo izaziva potrebu postavljanja mreža za otkrivanje nepoznatih satelita i blagovremeno preduzimanje mera za odbranu od eventualnog napada koji bi mogao poticati njihovim posredstvom ili sa njih;

— već se naziru oblici primene budućih borbenih sredstava zemlja — vasiona, vasiona — zemlja i vasiona — vasiona.

Svi ovi sistemi još više će komplikovati danas već ionako složeni zadatak vojnih planera, stratega i vojnih naučno-tehničkih istraživačkih ustanova, odnosno zahtevaće ogromno ulaganje sredstava da bi se sa uspehom moglo suprotstaviti svakoj pretnji koja bi poticala iz vasiona. Ujedno, oni ništa ne doprinose smirivanju opšte-političke situacije, već, naprotiv, zaoštravaju hladni rat time što se preteći nadvijaju nad čovečanstvo, iscrpljujući ga pri tome u velikoj meri i ekonomski.

Inž. V. Matović

Članak je sastavljen na osnovu podataka iz sledećih izvora:

- Военная стратегия, Moskva, 1962;
Koelle: *Handbook of Astronautical Engineering*, New York, 1961;
Missiles and Rockets, 26. mart i 30. jul 1962;
Space world, novembar 1961;
Space handbook: Astronautics and its Applications, Washington, 1959;
The next ten years in space, 1959 — 69, Washington, 1959;
Caidin: *War for the Moon*, New York, 1959.

Armija i civilna zaštita u SAD

Da bi se imala što potpunija slika razvoja, organizacije i uloge civilne zaštite u Sjedinjenim Američkim Državama¹, potrebno je ukazati na neke specifične uslove koji su bitno uticali na njeno stvaranje i organizovanje u ovoj zemlji.

Poznato je, pre svega, da u pogledu civilne zaštite (CZ) SAD nisu imale nekih značajnijih sopstvenih iskustava iz II svetskog rata jer je njihova teritorija bila izvan ratnog sukoba, odnosno pošteđena od vazdušnih napada. Zbog toga su se, prilikom organizovanja civilne zaštite, SAD morale da oslone na iskustva drugih zemalja, prvenstveno V. Britanije i Nemačke. Činjenica da su SAD vodeća sila Zapada (u odnosima blokova), postavila je, pored ostalog, u veoma oštroj formi i problem CZ ove zemlje u eventualnom budućem ratu u kome ni njena teritorija ne bi više mogla ostati izvan ratnog sukoba; naprotiv, ta njena uloga u današnjem svetu uslovljava ne neminovno i glavne i iznenadne nuklearne napade protivnika po celoj teritoriji zemlje.

Pored toga, na određivanje uloge, organizacije i mera CZ znatno su uticali, na određen način, i drugi faktori, kao što su: doktrina i koncepcija vođenja eventualnog rata u SAD, geografski položaj zemlje, struktura njenog društvenog poretka, složenost problema zaštite veoma osetljivih gradova i industrije (zbog njihove veličine i velike koncentracije stanovništva i

¹ Razvoj, organizacija i uloga civilne zaštite SAD publikovana je u udžbeniku »Javna podrška, moral, sigurnost«, koji je 1958. godine izdao »Industrijski koledž armijskih snaga« u SAD. Ovaj članak obuhvata samo treći deo ovog udžbenika o civilnoj zaštiti i predstavlja izvesnu celinu sa člankom »Sistem civilne odbrane u SAD« objavljenim u *Vojnom delu* br. 3/62, str. 65.

privrede u njima), znatne ekonomske i tehničke mogućnosti SAD za obezbeđenje najsavremenije opreme CZ i dr.

Civilna zaštita SAD formirana je prvi put 1941. godine. Godinu dana kasnije, na osnovu potreba i iskustava II svetskog rata, njen program i funkcije su znatno prošireni. Međutim, 1945. godine organizacija CZ je ukinuta, s tim što je već negde krajem 1946. godine ponovo obrazovana, ovog puta kao odeljenje CZ sa zadatkom da studira probleme zaštite. Posle zamašnog rada i studiranja izvučeni su sledeći zaključci i preporuke:

a) u okviru nacionalne odbrane SAD postoji neodložna potreba za CZ;

b) organizacija i struktura CZ iz II svetskog rata, kao i način rukovođenja, ne odgovaraju više novim uslovima i potrebama; naime, njena organizacija treba da bude jedinstvena, sa jedinstvenim kako nacionalnim planom, tako i planovima pojedinih federalnih država, čiju izradu treba otpočeti odmah;

c) težište zaštitnih mera mora se usmeriti na samopomoć, formiranje pokretnih jedinica CZ, ulogu i odgovornosti svih organa vlasti, kao i na informisanje javnosti o karakteru eventualnog rata u savremenim uslovima;

d) savremenu organizaciju, sprovođenje planova i mera zaštite nije više moguće obezbediti na dobrovoljnoj osnovi, zbog čega je potrebno doneti zakone o CZ koji će regulisati obaveze i odgovornosti državnih organa i ustanova, državnih i privatnih privrednih i drugih preduzeća, kao i samog stanovništva;

e) CZ spada u civilnu nadležnost; do konačne odluke o ovome koordinacijom njenog rada rukovodi posebno određena agencija (služba Sekretarijata za rat).

Posle šest meseci rada kancelarija CZ, u vezi sa ovim preporukama, pod-

nela je sekretaru za rat nacionalni plan priprema zaštite. Plan se zasnivao na obezbeđenju osnovne mirovdopske organizacije koja bi bila osposobljena da se u slučaju potrebe brzo razvije i proširi na šire angažovanje svih organa i ustanova zemlje.

Glavna operativna odgovornost po ovom planu stavljena je u dužnost federalnih država i lokalnih organa vlasti, kao i pokretne službe pomoći i podrške u hitnim slučajevima. Plan se oslanjao i na masovno korišćenje dobrovoljne službe, postojećih agencija i organizacija, kao i na dobro organizovane i obučene jedinice CZ u svim opštinama i privrednim preduzećima. Plan je predviđao korišćenje CZ i prilikom elementarnih i drugih udesa za vreme mira.

Početakom 1949. godine plan je uglavnom usvojen i CZ je stavljena u nadležnost Ministarstva za nacionalne izvore koje je preduzelo slanje mnogih brošura i dokumenata vladinim organima i agencijama, organizovanje raznih savetovanja i sastanaka, izdavanje savetodavnih biltena za guvernere (koji obuhvataju politiku odnosa sa državom i lokalnim organima, stvarne federalne aktivnosti u planiranju, organizaciju obuke, ulogu Crvenog krsta CZ i sl.), zatim izdavanje dodatnih informacija o predloženoj zakonodavstvu o CZ, direktiva o dužnostima i vladanju odgovornih službenika u toku atomskog napada i dr. Istovremeno su obezbeđivani i materijalni izvori za potrebe CZ. Svi ovi planovi, direktive i uputstva rađeni su u neposrednoj saradnji sa kanadskim i britanskim organima CZ i na osnovu njihovih iskustava iz II svetskog rata.

Sveukupni plan CZ, sa konturama programa za čitavu naciju i organizacionim tabelama za državne i lokalne programe podnet je predsedniku Trumanu 1950. godine.

Ubrzo je Kongres usvojio nekoliko zakonskih propisa o CZ i obrazovao Federalnu administraciju Civilne zaštite (FCDA) koja je obuhvatila širok krug aktivnosti na svim instancijama upravljanja. Tokom 1951. godine zakonski propisi o CZ prihvaćeni su u svim državama, lokalnim organima i gradovima, gde su organizacije CZ obuhvatale oko 1 800 000 dobrovoljaca. Sistem uzbune u slučaju napada organizovan je na svim ključnim tačkama i jedinstveno povezan na celoj teritoriji SAD. Obezbeđene su zalihe lekova i drugih medicinskih potreba.

U toku sledeće dve godine izveden je veći broj vežbi CZ u gradovima i federalnim državama, dok se broj radnika uključenih u CZ popeo na 4 500 000.

Federalna administracija civilne zaštite je 1954. godine preko radija publikovala politiku planiranja evakuacije gradova kao meru zaštite. Zatim je prikazan javnosti film o termonuklearnoj eksploziji kod Eniveta 1952. godine, koji je dao vizuelnu sliku o efektima nuklearnih eksplozija. Pored toga, usledilo je objavljivanje programa organizovanja vežbi, vršenja opita, izrade planova zaštite i sl. Treba posebno navesti opit »operaciju mira« koja je izvedena u Nevadi u cilju provere efekta dejstva nuklearnih eksplozija na razne tipove kuća, industrijske objekte i dr. Prizor atomske eksplozije i lekcije iz zaštite emitovani su preko radija i televizije. Zatim je došla vežba CZ vrlo širokih razmera koja je direktno angažovala predsednika SAD, njegov kabinet i oko 30 federalnih agencija. U drugoj polovini 1955. godine sposobnost organa CZ proverena je i kroz njeno potpuno angažovanje u zaštiti i spasavanju stanovništva i materijalnih dobara od serije orkana i poplava koji su zahvatili atlantsku obalu. Sve ovo i mno-

ge druge mere znatno su doprineli daljoj afirmaciji CZ.

Ovakav tok i tempo razvoja CZ nastavio se i sledećih godina, s tim što je sa zaoštavanjem međunarodnih odnosa, daljim usavršavanjem ratne tehnike i stečenim iskustvima dobio znatno veće razmere, kao i korekcije ranijih gledanja, rešenja i planova. On je išao uporedo sa razbuktavanjem »hladnog rata« i povećanjem trke u naoružanju, kao i shvatanjem da će u eventualnom budućem nuklearnom ratu »ratna razaranja biti beskrajno ozbiljnija nego ikada ranije« i da će ona »direktno uključiti civilno stanovništvo«.

Osnovne funkcije — zadaci CZ u SAD na osnovu nacionalnog programa obuhvataju: a) mere za sprečavanje neprijateljevog napada; b) mere za sprečavanje i umanjivanje šteta od napada; c) usluge za ublaženje šteta nanetih napadom; i d) opšte mere u okviru savremenog programa civilne odbrane.

Najvažniju meru kod sprečavanja neprijateljevog napada predstavlja civilni doprinos kroz aktivno učešće u CZ i direktno učešće u osmatračkom sistemu (telima, ustanovama i jedinicama).

U mere za sprečavanje i umanjivanje šteta od napada spadaju: davanje uzbune od vazdušnih napada, disperzija privrednih preduzeća i dobara, evakuacija stanovništva i sl.

Usluge za ublaženje šteta obuhvataju hitnu medicinsku pomoć, borbu protiv požara, dekontaminaciju raskrčivanje ruševina i sl.

Opšte mere u okviru sveukupnog programa civilne odbrane obuhvataju istraživanje i razvoj, komandovanje, izdavanje zakona, finansiranje, obuku, organizaciju, kontrolu sprovođenja priprema, javno obrazovanje i vojnu podršku.

Sve ove aktivnosti organizuju se i planiraju preko odgovarajućih mirnodopskih službi i delatnosti, što istovremeno doprinosi i njihovom razvoju i osposobljavanju za što efikasnije delovanje u miru. Posebno se organizuju i planiraju samo one aktivnosti za koje ne postoje odgovarajuća mirnodopska organizacija i plan razvoja.

Sprovođenje navedenih aktivnosti predviđeno je preko sledećih službi CZ: službe uzbunjivanja, zaštite u skloništim, evakuacije, samozaštite, uzajamne pomoći i pokretne podrške, vatrogasne službe, službe za održavanje reda i discipline (zakonitosti), zdravstvene zaštite, službe zaštite dobara, inženjerske službe, službe spasavanja, službi veza, transporta i snabdevanja, zaštite u industriji, pomoćne službe za vojne aktivnosti i personalne službe. Sve ove službe uključuju još veliki broj različitih i specijalizovanih aktivnosti.

Ovako određene aktivnosti i službe sprovode mirnodopske pripreme i izvršavaju svoje zadatke u radu pod jedinstvenim rukovođenjem organa i komandi CZ, a u okvirima određenim opštom ulogom CZ i osnovnim principima njene organizacije i planiranja.

Organizacija i planiranje mera su posebno i bliže određeni osnovnim principima zaštite, koji ih u prvom redu svode na samozaštitu pojedinaca, grupa i zajednice, sa ciljem da se svaki pojedinac obuči i sposobi za ličnu zaštitu, da svaka porodica deluje skupno pri rešavanju svojih problema zaštite, odnosno da svaka zajednica samostalno rešava svoje probleme i maksimalno koristi sve svoje mogućnosti u pogledu zaštite, pre traženja pomoći sa strane. Zatim, principom saradnje između najbližih objekata napada (gradova i širih lokalnih zajednica) koja se obezbeđuje odgovarajućim sveukupnim programima i planovima uzajamne pomoći. Ovim se obezbeđuju tri

»linije odbrane (zaštite)«: kroz samopomoć pojedinaca i porodice, međusobnu pomoć gradova, rejona i pojedinih federalnih država i, najzad, intervenciju specijalizovanih i pokretnih rezervnih snaga.

Uopšteno gledano, sve aktivnosti i zadaci CZ uglavnom se svode na preventivne mere zaštite (koje obuhvataju davanje uzbune, skloništa, evakuaciju, urbanističke, inženjerskotehničke, protivpožarne, RBH, zdravstvene i druge mere preventive koje su usmerene na povećanje otpornosti, sklanjanje i disperziju pre izvršenja napada) i spasavanje posle izvršenog napada. Spasavanje posle napada vrše jedinice i snage CZ, prvenstveno one koje su formirane u okviru samozaštite, a zatim, ako je to potrebno, jače snage koje su u ratu predviđene za ovakve situacije, kao posebne i opšte rezerve, na svim komandnim stepenima. U svim ovim jedinicama postoje i specijalizovane jedinice službi: vatrogasne, sanitetske i inženjerskotehničke za dekontaminaciju i dr. Pored ovih snaga predviđaju se i usluge drugih potrebnih službi i organizacija, kao što su: pojedine komunalne službe, Crveni krst, vatrogasna i razna druga društva.

Pri ovome u svim zvaničnim izveštajima, analizama, dokumentima i javnim istupanjima neprekidno se ističe da polje dejstva CZ u savremenom ratu mora biti izvanredno široko, orijentisano na mnoštvo aktivnosti, odnosno da mora obuhvatiti rad hiljade dobrovoljaca. »U slučaju budućeg rata koji može da dođe do naših obala (američkih — prim. Kr. G.) čitav narod, sve prednosti, veštine i energije nacije moraju biti korišćene u najpotpunijem obliku. Na ovim principima mora da bude organizovana CZ i na takvim zahtevima mora se usavršavati«. »Važnost (veličina) problema jasno ukazuje na potrebu opšteg nacionalnog programa, ali u isto vreme osnovna

odgovornost za delovanje u takvom programu mora ostati na službenicima država i lokalnih organa.«

U skladu sa ovim, po federalnom (saveznom) zakonu o CZ od 1950. godine federalne države su osnovni centri za organizovanje CZ. Svaka federalna država planira, organizuje i rukovodi svojim sopstvenim programom. One su »ključne operativne jedinice« u planiranju i rukovođenju.

Po ovom zakonu federalna vlada i FCDA ovlašćene su za: nacionalne planove i programe (koji se uglavnom sastoje od pojedinačnih državnih planova i programa, kombinovanih u jedinstvenu celinu), prenošenje raznih odgovornosti na odgovarajuće vladine agencije (organe, ustanove i službe) i koordinaciju njihovih aktivnosti, koordinaciju i saradnju sa CZ drugih zemalja, obezbeđenje veza i uređaja za uzbunu, studiranje i razvijanje mera zaštite, obezbeđenje mera iz programa obuke i rukovođenje višim školama CZ, javno informisanje, koordinaciju međudržavnih priprema i operacija, stručnu pomoć i kontrolu, pribavljanje materijalnih sredstava i opreme, posredovanje i pomaganje federalnim državama prilikom ugovaranja uzajamne pomoći, obezbeđenje određenih finansijskih sredstava iz federalnog budžeta za ove potrebe i pomoć pojedinim federalnim državama itd.

Radi konsultovanja sa Federalnom administracijom civilne zaštite (FCDA) u pogledu poslova koji se odnose na politiku CZ, predviđeno je formiranje savetodavnog komiteta CZ od 12 članova i rukovodioca FCDA kao predsednika. Sve članove komiteta imenuje predsednik SAD na tri godine.

Ostalim zakonskim propisima predviđena su prava guvernera pojedinih država da: otvaraju kancelarije CZ, sklapaju ugovore regionalne i međudržavne pomoći, koriste državnu imovinu, uprave i izvore, odnosno da mo-

bilišu i rekviriraju, kada je to potrebno, privatne izvore i sredstva, kao i da preduzimaju mere opreznosti i pripravnosti, regulišu međudržavni saobraćaj i rukovođenje merama spasavanja i evakuacije, primenjuju zakone prilikom sprovođenja programa i mera zaštite, najzad, da sprovede naređenja federacije, organizuju obuku kadrova i snaga CZ itd.

Predviđena organizacija lokalnih programa CZ je slična ovoj federalnih država. Razlike su uglavnom samo u funkcionalnom pogledu, jer je državni program više usmeren na koordiniranje i dopunjavanje snaga CZ na teritoriji države, dok je lokalni više usmeren na neposredne usluge i izvršavanje programa.

Uloga oružanih snaga SAD po ovom programu posebno je određena. Njihovi zadaci u pogledu CZ su: snabdevanje FCDA informacijama o predviđenim oblicima napada, pružanje stručne pomoći kod odbrane i zaštite od napada, donošenje odluka o merama zaštite koje su od neposrednog vojnog interesa (zamračivanje, zamaglivanje, kamuflaža i sl.), izdavanje blagovremenih upozorenja o opasnosti od napada iz vazduha, pružanje pomoći (ako je ona moguća) u spasavanju posle izvršenih vazdušnih napada, odstranjivanje neeksplodiranih bombi, granata, raketa i drugih sredstava sa usporenim dejstvom ili pokvarenim mehanizmom, pružanje tehničke i druge pomoći u obuci rukovodećih kadrova CZ, obezbeđenje koordinacije vojnih i planova CZ i sl.

Program je dalje predvideo potrebu i veoma široko razradio politiku i organizaciju informisanja javnosti o ulozima i zadacima CZ u eventualnom nuklearnom ratu. U organizacionom pogledu ovo je rešeno tako što je u FCDA formiran odgovarajući operativni organ sa zadatkom da vaspitava stanovništvo kako da preživi atomski

rat. Za ovo postoje dva programa. Prvi obuhvata delatnost u pogledu »opštenarodnog prihvatanja CZ kao neophodne potrebe, odnosno elementa celokopne nacionalne odbrane, nezavisno od poboljšanja ili hlađenja međunarodnih odnosa«. Njegovu potrebu uslovljava je mogućnost defetizma koji je opet rezultirao iz prilično raširenog shvatanja da je odbrana u nuklearnom ratu nemogućna.

Drugi program obuhvata uravnoteživanje opšte rutinske spremnosti. Ta bi se spremnost zasnivala na poučavanjima i javnim vežbama, kao i na masovnom izdavanju konkretnih uputstava o obavezama i postupcima u slučaju uzbune ili prilikom izdavanja posebnih naređenja, kako bi se obezbedile masovne, brze, spontane i neposredne akcije, odnosno automatske reakcije.

Posle ispitivanja termonuklearne bombe na ostrvu Bikini 1954. godine, nova shvatanja o CZ dobijaju sve veću afirmaciju, pri čemu se počinju jasnije formirati i rešenja pojedinih problema programa. Pored ostalog, postalo je jasno da je neizbežna veća odgovornost federalne agencije. Ovo stoga što bi događaji u toku i posle napada mogli krenuti tako brzo da bi bilo kakva neizvesnost u pogledu kompetencija državnih organa neminovno dovela do zbrke, s obzirom da bi zahtevi za državnom akcijom bili trenutni. Isto tako postalo je mnogo jasnije da pomoć i spasavanje u ovakvim uslovima, kao i prilikom trenutnih razaranja ogromnih razmera, zahtevaju daleko veće angažovanje i drugih državnih organa. Sasvim je razumljivo da usluge jedne agencije (FCDA) ne bi bile dovoljne i efikasne za hitnu masovnu intervenciju.

U vezi sa ovim, a u cilju rešavanja ovog problema, vođene su duge diskusije i održavani razni sastanci, konsultovanja i savetovanja. Rešenja su

doneta 1957. godine i po njima predsednik SAD, kao šef izvršne vlasti i u izvršavanju ustavnih prava može u slučaju opasnosti da odredi i posebne dužnosti ministarstvima i drugim agencijama u pogledu CZ. Takođe su određena tri glavna državna organa koji će voditi brigu o akcijama posle napada. To su Ministarstvo odbrane (DOD) Federalna administracija civilne zaštite (FCDA) i kancelarija za odbrambenu mobilizaciju (ODM). Ove organizacije treba da sačinjavaju »tri organizacijska lanca koji će se širiti od nacionalnog do regionalnog stepena«. Rukovodioci ovih organizacija podnose svoje izveštaje predsedniku SAD.

Ministarstvo odbrane dobija i dodatne funkcije:

a) da pomaže FCDA u održavanju reda i stabilizovanju situacije;

b) ovlašćenje za odgovarajuća povećanja personala i materijalnih sredstava, kao i preduzimanje drugih mera potrebnih za izvršenje ovih zadataka. Obim korišćenja i pomoći vojske određuje ratni zakon kojim se ugrožene prostorije stavljaju pod kontrolu vojnih vlasti. Međutim, opšta kontrola i rukovođenje intervencijama pomoći i spasavanja i u ovakvim slučajevima ostaju u rukama civilnih vlasti, odnosno organa CZ. Pri tome oni ne bi mogli da izdaju naređenja vojnim jedinicama, već samo da traže njihovu pomoć. Traženje pomoći prvenstveno bi se kretalo u okvirima određene uloge armije u pogledu održavanja reda i stabilizacije situacije koja uključuje: održavanje reda, kontrolu saobraćaja, obezbeđenje sanitetske pomoći, najelementarnija raščišćavanja ruševina, pronalaženje i otklanjanje neaktiviranih ubojnih sredstava, nužnu opravku komunalnih objekata neophodnih za život i sprovođenje mera spasavanja, obezbeđenje neophodnih javnih službi i sl.

Kancelarija za odbrambenu mobilizaciju, pored logističke podrške oružanih snaga, preuzima i logističku podršku CZ. Ona će sprovoditi mobilizaciju izvora i rukovoditi proizvodnjom i za potrebe CZ, zatim, rukovoditi programima mobilizacije i obezbeđivati jedinstveni federalni program alokacije izvora, uključujući i rešavanje složenih problema radne snage, proizvodnje, električne energije, goriva, transporta, telekomunikacija, građevinske delatnosti, ishrane, zdravstvenih usluga i sl. Pri ovome Ministarstvo odbrane zadržava kontrolu nad vojnim potrebama uopšte, a posebno u pogledu ljudskih i materijalnih izvora, a FCDA kontrolu nad dobrima i uslugama za civilno stanovništvo. Eventualni sporovi rešavali bi se sporazumno na osnovu prioriteta konkretnih potreba.

FCDA je preuzela odgovornost za sve druge mere zaštite i spasavanja, kao i određene aktivnosti za ponovno uspostavljanje redovnog stanja, pomoć u materijalnom i socijalnom zbrinjavanju stanovništva posle izvršenog napada itd. U skladu sa ovim ona treba da rukovodi naporima pojedinih federalnih država i lokalnih organa, kao i da angažuje i koordinira odgovarajuće aktivnosti drugih federalnih ministarstava i agencija.

Kr. G.

Savremena oklopna sredstva

Prema gledištu usvojenom u većini armija, glavnu udarnu snagu savremenih oklopnih jedinica čine srednji, teški i laki (izviđački) tenkovi, oklopni automobili, oklopni transporteri, samohodna PO oruđa i pav tenkovi. Glavne karakteristike ovih borbenih vozila su snažna oklopna zaštita, velika vatrena moć i pokretljivost.

U drugu grupu borbenih vozila savremenih oklopnih jedinica dolaze samohodna oruđa daljnje podrške (samohodne haubice, samohodni pav topovi i u poslednje vreme samohodne artiljerijske rakete). Osnovna karakteristika ove grupe vozila je snažno naoružanje koje oni nose (artiljerijsko, pav, raketno), dok samo vozilo više služi za ugrađivanje i prenošenje ovog naoružanja, kao i pružanje oklopne zaštite ljudstvu (posadi vozila).

Savremene oklopne jedinice obuhvataju još i tenkove (oklopna vozila) specijalne namene: za komandovanje i vezu, za artiljerijsko osmatranje, nosače mostova, čistače mina, za izvlačenje drugih vozila, oklopna vozila za snabdevanje i dr.

U članku će se prikazati samo najznačajnija oklopna borbeno vozila iz prve grupe, koja najviše utiču na rad i dejstvo savremenih oklopnih jedinica i od kojih najneposrednije zavisi njihova udarna snaga i manevarska sposobnost. To su u prvom redu srednji i te-

* Članak je sastavljen na osnovu podataka iz sledećih izvora: *Современная Военная техника*, SSSR, izdanje 1956. god.; *Armor*, SAD, jul — avgust 1959. god., septembar — oktobar 1960. god. i maj — jun 1961. god.; *Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift*, Švajcarska, januar 1960. god.; *Military Review*, SAD, decembar 1960. god. i mart i avgust 1961. god.; *Revue Militaire Générale*, Francuska, januar 1961. god.; *Taschenbuch der Panzer*, Zap. Nemačka, izdanje 1961. god.; *Soldat und Technik*, Zap. Nemačka, br. 3 i 9 od 1961. god.; *Ordinance*, SAD, januar — februar 1962. god.; *The Engineer*, Velika Britanija, mart i oktobar 1962. god.

ški tenkovi, zatim izviđački tenkovi (laki tenk, oklopni automobil) i oklopni transporter. Ostala oklopna vozila, iako važna za savremene oklopne jedinice, po svojim borbenim osobinama, a naročito taktičkoj upotrebi, spadaju više u domen rada drugih rodova vojske i službi (artiljerije, pav odbrane, inženjerije, jedinica veze, pozadine), pa zbog toga neće biti obuhvaćeni ovim člankom.

Posebnu grupu oklopnih vozila u sastavu oklopnih jedinica čine vazdušno-desantna i amfibijska borbeno vozila. S obzirom da su ova vozila potpuno identična sa odgovarajućim borbenim vozilima iz prethodnih grupa, na primer sa lakim vazdušnoprenosnim ili lakim plivajućim tenkom, ili vazdušnoprenosnim i plivajućim oklopnim transporterom, to će se prikazati u sklopu ostalih, ovim člankom obuhvaćenih vozila.

RAZVOJ OKLOPNIH SREDSTAVA

Prvi tenkovi pojavili su se u I svetском ratu i bili su glomazni, teški i slabo pokretljivi. Brzina kretanja im je iznosila svega 6 — 8 km/čas, a akcioni radijus 30 — 50 km. Upotrebljavani su za probog taktičke dubine položaja. Potpuno sami upadali bi duboko u braničev položaj, neutralisali njegov vatreni sistem (mitraljeze, artiljeriju) i uništavali taktičke i druge pridolazeće rezerve. Na taj način oni su stvarali uslove za dalje iskorišćavanje uspeha u dubini neprijateljevog rasporeda. Tada nije došlo do upotrebe tenkova za razvijanje uspeha u operativnoj dubini (sem pojedinih neuspjelih pokušaja).

Prvi oklopni automobili bili su takođe tehnički nesavršeni, a njihova primena je, s obzirom na lako naoružanje i slabu pokretljivost van puteva, bila ograničena na izviđačke akcije duž komunikacija. Zbog čestih kvarova i lomova, ograničene upotrebe — samo po

dobrim putevima, njihov razvoj pre i u toku I svetskog rata nije bio naročito interesantan.

Između I i II svetskog rata pojavljuju se poznate teorije o tzv. mehanizovanim armijama, osposobljenim za vođenje munjevitog rata, u kojima bi tenkovske jedinice samostalno napadale i probijale neprijateljev položaj, uz saradnju samo nekih vidova i rodova vojske (avijacije, motorizovane pešadije). U to vreme, gotovo u svim armijama, bio je usvojen grupni sistem posedanja odbrambenog položaja, sa međuprostorima slabo (ili nikako) uređenim, branjnim samo unakrsnom vatrom iz automatskog oružja. Pešadija je bila nedovoljno zasićena PO oruđima i sredstvima (4—5 PO oruđa na km fronta smatralo se u to vreme kao sasvim dovoljno). Poljska i haubička artiljerija bile su takođe neefikasne u borbi protiv tenkova (kumulativnog zrna još nije bilo). Protivtenkovske mine i minska polja nisu korišćeni u sadašnjim razmerama, a prirodnim i veštačkim PO preprekama nije poklanjano dovoljno pažnje. U vezi sa tim trebalo je da tenkovi, u prvom redu, budu laki i brzi. Manja pažnja poklanjana je oklopu i povećanju kalibra tenkovskog topa.

Pored lakih tenkova, u tom periodu izrađivani su i tzv. pešadijski tenkovi, predviđeni samo za podršku pešadije, koji su imali da služe za probijanje taktičke dubine neprijateljevog odbrambenog položaja, dok bi eksploatacija proboja i dejstvo u operativnoj dubini predstavljali zadatke lakih (krstaričkih) tenkova. Pešadijski tenkovi su imali deblji oklop i mnogo jače naoružanje od lakih, ali minimalnu brzinu kretanja i ograničen akcioni radijus.¹

U stvari, podelom tenkova na pešadijske i lake, veštački su razdvojene ne-

¹ Pešadijski tenkovi su bili vrlo teški (i do 70 t) i slabo pokretni (maksimalna brzina oko 25 km/čas), dok im je akcioni radijus iznosio svega oko 100 km.

razdvojne borbene osobine svakog tenka: snažno naoružanje, jak oklop i velika pokretljivost. Pogrešna strana te podele uočena je odmah u početku II svetskog rata.

Zahvaljujući tehničkom napretku automobilske industrije i usavršavanju glavnih delova vozila (jači motor, pogon na 2 i 3 osovine, okretna kupola, jače automatsko naoružanje — do 20 mm) i značaj oklopnih automobila u periodu između dva rata počinje da raste. Zbog veće brzine kretanja i većeg akcionog radijusa, oni su bili mnogo pogodniji od tenkova za upotrebu duž komunikacija, a pored toga i znatno jeftiniji i lakši za proizvodnju. Pred II svetski rat sve veće armije imale su u svom naoružanju oklopne automobile raznih tipova, koji su bili predviđeni za službu izviđanja i obezbeđenja u okviru oklopnih jedinica.

U II svetskom ratu menja se karakter odbrane. Pojavljuju se neprekidni odbrambeni pojasevi, sa minskim poljima i drugim prirodnim i veštačkim PO preprekama ispred prednjeg kraja i u dubini odbrane, koja je zasićena PO artiljerijom. Ujedno se pojavljuje i samohodna PO artiljerija koja je korišćena kao pokretna PO rezerva. Povećani su efekti poljske i haubičke artiljerije u borbi protiv tenkova, kao i efikasnost pešadijskih sredstava koja su se onda pojavila za blisku borbu s tenkovima (pt bombe, razni ručni bacači itd.). Ovo sve opredelilo je i dalji razvoj tenkova. Laki tenkovi se zamenjuju srednjim. Pojačavaju se jačina naoružanja i debljina oklopa kod tenka.

Već 1943. godine debljina prednjeg oklopa srednjih tenkova, koja je gotovo dvaput veća nego kod lakih tenkova pred II svetski rat, iznosi 50—60 mm. Jačanje oklopne zaštite postiže se i boljim balističkim oblikom (nagibom) oklopnih površina; usled jačeg oklopa povećava se težina srednjeg tenka (28—32 t). Da bi se izbeglo smanjenje nje-

gove pokretljivosti, u tenkove se ugrađuju motori veće snage (oko 500 KS). specijalne konstrukcije.² Maksimalna brzina tenkova kreće se oko 45 — 50 km/čas, a akcioni radijus od 150 do 250 km.

Kod tenkovskog naoružanja prelazi se potpuno na topove kalibra 75 mm. Tenkovski topovi koji su do tada imali da tuku samo neprijateljeva vatrena sredstva (mitraljeze i artiljeriju) dobili su još i zadatak vođenja borbe sa tenkovima i samohodnim oruđima, što je — pored povećanja kalibra — izazvalo i povećanje kako početne brzine kod tenkovskih topova (na 800 do 1000 m/sek),³ tako i njihove dužine i težine.

Poznati su najuspeliji tipovi (modeli) srednjih tenkova iz II svetskog rata. Kod Nemaca to je *Panther* (prednji oklop 65 mm, dugački top kalibra 75 mm, maksimalna brzina 45 km/čas, akcioni radijus 170 km, težina 45 t); kod Amerikanaca *Sherman* (prednji oklop 50 mm, top 76,2 mm — ranije 75 mm, maksimalna brzina 42 km/čas, akcioni radijus 160 km, težina oko 32 t); kod Britanaca *Cromwell* (prednji oklop 65 mm, top 75 mm, maksimalna brzina 60 km/čas, akcioni radijus 160 km, težina oko 28 t); a kod Sovjetskog Saveza *T-34* (prednji oklop 45—50 mm, top 85 mm — ranije 76,2 mm, maksimalna brzina 50 km/čas, težina 32 t). Konstrukcijom tenka *T-34* uneto je dosta novina u tenkovsku tehniku. Zahvaljujući većtom korišćenju raspoloživog prostora i uspelom razmeštaju glavnih agregata tenka, izbegnuto je veliko povećanje njegove siluete i težine, iako je bio naoružan za ono vreme topom velikog kalibra (85 mm). Ovaj tenk je imao i najveći akcioni radijus koji je, zahvaljujući dizel-motoru, iznosio 250 do 300 km.

² Tako je, na primer, kod sovjetskih tenkova uveden dizel-motor V-2 od 500 KS, kod američkih benzinski motor *Ford GAA-V8*, ta kode od 500 KS, kod britanskih benzinski *Rolls Royce* od 600 KS i nemačkih benzinski *Maybach* od 650 KS.

³ Početna brzina tenkovskih topova u takim tenkovima iznosila je 500-700 m/sek.

U drugoj polovini II svetskog rata, usled težnje za što jačim oklopom i naoružanjem, prišlo se proizvodnji teških tenkova. Najuspeliji njihovi predstavnici su sovjetski tenkovi *JS-I* i *II* (prednji oklop 100 mm, top 122 mm, težina 50 t), koji su služili za borbu protiv tenkova (kao oslonac i podrška srednjih tenkova), a i za podršku pešadije u napadu na jako utvrđene položaje.

Evolucija odbrane u II svetskom ratu (neprekidni frontovi, jače fortifikacijsko uređenje), prilično ograničava primenu oklopnog automobila. Njihova slaba pokretljivost van puteva i dosta slabo naoružanje nije moglo da zadovolji nove uslove vođenja borbe, tako da su u ulogu izviđanja i obezbeđenja sve više preuzimali laki tenkovi. Najznačajniji oklopni automobili iz perioda II svetskog rata su američki *M-8* (prednji oklop 20 mm, top 37 mm, maksimalna brzina 90 km/čas, akcioni radijus 644 km, težina 7,5 tona, pogon na 2 osovine), britanski *AEC* (prednji oklop 60 mm, top 57 mm, maksimalna brzina 60 km/čas, akcioni radijus 400 km, pogon na 2 osovine) i nemački *Sd Kfz-234/4* (top 75 mm, maksimalna brzina 80 km/čas, akcioni radijus 300 km, težina oko 8 tona, pogon na 4 osovine).

Nemci su još pre II svetskog rata shvatili značaj praćenja tenkova od strane oklopne pešadije. Zbog toga su svoju oklopnu pešadiju snabdeli motornim vozilima — poluguseničarima.

Uspesi nemačkih oklopnih jedinica u Poljskoj i Francuskoj podstakli su i Amerikance na razvoj oklopnog transportera i uskoro se u njihovoj armiji pojavio oklopni transporter poluguseničar *M-2* Mađa su oklopni transporteri — poluguseničari odigrali vrlo značajnu ulogu u II svetskom ratu, oni ipak nisu omogućavali oklopnoj pešadiji da se po svakom zemljištu (teže prolaznom, ispresecanom i blatnjavom) kreće neposredno iza tenkova. Usled toga

je tenkovima često puta u najkritičnijem momentu nedostajala podrška oklopne pešadije.

Polazeći od iskustava iz II svetskog rata, u posleratnom periodu u svim armijama posvećena je najveća pažnja daljem usavršavanju srednjeg tenka, koji je u ratu pokazao najveću taktičku efikasnost i sposobnost prilikom uništavanja neprijateljevih tenkova, kao i teškog tenka. Dalji razvoj lakih tenkova ostao je interesantan samo za izviđačke i vazdušnodesantne jedinice.

U ovom periodu došlo je kod srednjih tenkova do velikog pojačanja oklopa, vatrene moći i usavršavanja unutarnjih uređaja za gađanje, osmatranje i održavanje veze.

U takmičenju između PO topa i tenka, koje je nastavljeno i posle rata, oklop srednjeg tenka je povećan, tako da je debljina njegove prednje ploče⁴ dostigla 100 mm (gotovo dvaput više nego ranije), a čeonog dela kupole i do 150 mm. Uporedo sa ovim, poboljšani su oblik i nagib njegovih oklopnih ploča radi dobijanja što manjih udarnih površina, o čemu se pre, kao i u toku II svetskog rata, nije uvek dovoljno vodilo računa. Danas se smatra da su nagibni uglovi prednjih ploča od 30° i niži (u odnosu na dolet zrna) jedino prihvatljivi. Počev sa nagibnim uglom od 30°, zaštitna moć oklopnih ploča naglo raste, a ujedno i broj rikošeta pancirnih i drugih zrna.⁵

Povećanje vatrene moći ogleđa se u povećanju kalibra topa. Kod američkih srednjih tenkova kalibar topa iznosi 90 mm, a kod sovjetskog srednjeg tenka T-34 kalibar topa je već odranije bio

⁴ Najizloženije površine tenka su prednje ploče i čelo kupole. Praksa II svetskog rata je pokazala da je najveći broj pogodaka (prema nekim informacijama oko 80%) bio plasiran u prednje površine tenka. Prirodno je da su zbog toga ove površine morale da budu najjače oklopljene, a njihov nagib u odnosu na dolet zrna najpovoljniji.

⁵ Nagibni uglovi čela kupole kreću se od 60° pa naniže. Zbog toga je debljina oklopa na čelu kupole veća od 100 mm.

85 mm. Međutim, sam kalibar tenkovskog topa nije jedini faktor koji utiče na njegovu snagu. Od vrlo velike važnosti su još početna brzina i vrsta municije sa kojom se gađa. Početna brzina tenkovskih topova već je u toku II svetskog rata porasla na 800 — 1000 m/sek, što je uticalo na povećanje udarne energije pancirnog zrna, povećanje razantnosti putanje i smanjenje vremena potrebnog za dolet zrna do cilja, što je naročito značajno zbog preticanja. U posleratnom periodu nije došlo do nekog značajnijeg povećanja početne brzine tenkovskih topova usled tehničkih ograničenja koja u tom pogledu postoje. Povećanje početne brzine iznad 1000 m/sek, naročito kod pancirne municije, dovodi do izuzetno velikog pritiska u barutnoj komori, povećanja dužine i težine topova i vrlo brzog habanja unutrašnjosti cevi.

Poboljšanje kod pojedinih vrsta municije sa kojima se gađa sa tenka izvršeno je naročito kod potkalibarnog zrna. Posle rata ovo zrno je dosta poboljšano i sve se više koristi kod tenkovskih topova kalibra do 90 mm. Međutim, potkalibarno zrno je zadržalo i niz nedostataka (rikošet na kosim pločama, slabo dejstvo u unutrašnjosti cilja usled malog kalibra, velika cena koštanja), što ograničava njegovu upotrebu. Sem toga, kod tenkovskih topova kalibra do 90 mm pokušalo se i sa primenom kumulativnog i zrna sa plastičnim eksplozivom. Međutim, zbog malih početnih brzina (i nekih drugih nedostataka) upotreba ovih zrna je dosta ograničena.

Sa povećanjem debljine oklopa i naoružanja srednjeg tenka počela je da raste i njegova težina. Kao tipični srednji tenkovi posleratne proizvodnje na Zapadu mogu se smatrati tenkovi težine 45 do 50 t (za 15 do 20 t teži od onih u II svetskom ratu). Međutim, izbegnuto je smanjenje njihove brzine koja je ostala i dalje negde oko 40 — 50 km/čas, zahvaljujući u prvom redu

povećanju snage tenkovskih motora. Kod srednjih tenkova zapadne proizvodnje sve više se upotrebljavaju motori od 650 do 800 KS, tako da snaga motora po toni vozila ide od 16 do 18 KS/t. Na Istoku težina srednjih tenkova i dalje iznosi oko 32 t, a snaga motora do 520 KS (oko 15 KS/t).

Došlo je takođe do velikog poboljšanja unutrašnjih uređaja kod srednjih tenkova. Naročita pažnja je poklonjena uređajima za rukovanje i otvaranje vatre (stabilizatori, daljinomeri).

Stabilizatori topa po visini (a oni se najčešće ugrađuju u srednje tenkove) eliminišu uticaj uzdužnog njihanja tenka, koje dovodi do odstupanja nišanske linije od cilja, promene elevacionog ugla i smanjenja tačnosti pogađanja. Bez stabilizatora, nišandžija je prinuđen da sačeka zaustavljanje i smirivanje tenka, čime se gubi u vremenu i usporava brzina opaljenja prvog metka. Iskustvo je pokazalo da se prilikom gađanja sa stabilizatorom brzina i preciznost vatre povećavaju nekoliko puta.

Daljinomeri, koji se uglavnom ugrađuju u tenkove zapadne proizvodnje, povećavaju ujedno brzinu i preciznost vatre na većim odstojanjima. Njihova funkcija se u poslednje vreme sve više povezuje sa procesom nišanja (očitanje daljine se automatski prenosi na elevaciju topa).

Za gađanje noću na srednjim odstojanjima u pojedine tenkove se ugrađuju i reflektori, čiji je snop fiksiran sa nišanskom linijom topa, tako da se upravljanje reflektora na cilj vrši uporedo sa nišanjem.

Radi otklanjanja dima sa usta cevi, koji ometa osmatranje pogodaka, na cev topa se postavlja uređaj za apsorbovanje i izbacivanje dima iz unutrašnjosti cevi. Taj uređaj smanjuje širenje dima (barutnih gasova) i u unutrašnjosti tenka.

Na srednjim tenkovima posleratne izgradnje poboljšavaju se i uređaji za transmisiju tenka (spojnica — koja se

kod tenkova američke proizvodnje zamjenjuje hidromehaničkim pretvaračem obrtnog momenta, menjačka kutija, upravljački mehanizam) što obezbeđuje bolje iskorišćavanje snage motora i lakše upravljanje tenkom. Kod svih posleratnih tenkova transmisija je smeštena u zadnjem delu tenka, čime se postiže njena bolja zaštita, naročito pogonskog točka.

Takođe se usavršavaju i sredstva veze. U tenkove se počinju ugrađivati radio-stanice većeg dometa (15 — 20 km), koje su prostije za upotrebu i raspolažu većim brojem kanala.

Protivpožarni uređaji se automatizuju, a pri konstrukciji tenka sve se više počinje da vodi računa o ABH zaštiti njegove posade, u kom cilju se u prvo vreme poboljšava sistem ventilacije i hermetizacija tenka.

Poboljšani su i uređaji za osmatranje iz tenka (pokretni periskopi sa uveličavanjem), a pojavili su se i IC periskopi (uređaji) za noćnu vožnju po putu i van puta, dometa oko 50 m.

Po istim linijama se kretalo i dalje usavršavanje teškog tenka. Debljina njegovog prednjeg oklopa iznosila je u II svetskom ratu 120 do 180 mm, što se smatralo kao dovoljno za zaštitu od dejstva tadašnjih srednjih i teških tenkova (i samohodnih oruđa) koji su imali topove kalibra 76 — 122 mm. U posleratnom razvoju teških tenkova ova debljina oklopa nije povećavana, jer se u međuvremenu nisu povećali ni kalibri tenkovskih i PO topova (otpali su samo najslabiji kalibri). Poboljšan je jedino oblik oklopnih površina i usvojeno pravilo da prednja ploča teškog tenka bude nagnuta pod uglom od 30°.

Kao jedinstveni kalibri topa na posleratnom teškom tenku usvojeni su kalibri 120 i 122 mm.⁶

⁶ Izgleda da povećanje kalibra tenkovskog topa preko 120—122 mm ne bi bilo celishodno, jer već i tenkovski topovi ovog kalibra imaju dosta negativnih osobina koje bi se kod većih kalibara još više potencirale. Oni su glomazni

Maksimalne brzine teških tenkova samo su za nešto povećane u odnosu na one iz II svetskog rata i kreću se oko 35 km/čas, tako da je problem pokretljivosti (naročito operativne) teških tenkova i dalje ostao nerešen. Sva ostala poboljšanja i usavršavanje pojedinih uređaja i agregata koja su postignuta kod posleratnih srednjih tenkova, primenjena su i kod teških.

Uopšte se može reći da je u posleratnom razvoju srednjih i teških tenkova postignut veliki napredak, zahvaljujući u prvom redu ogromnom iskustvu iz II svetskog rata, kao i činjenici da su tenkovi i dalje smatrani kao neophodno sredstvo za postizanje pobeđe u ratu. Što se tiče konstrukcije tenka kao celine, ona je i dalje ostala u granicama već poznatog oblika tenka. Kao jedan od osnovnih problema konstrukcije obe kategorije tenkova bilo je pronalaženje najcelishodnijeg odnosa između debljine oklopa, vatrene moći (kalibra topa) i pokretljivosti, radi postizanja harmonične celine i onemogućavanja da se bilo koja borbena osobina tenka isuviše razvije na štetu druge.

Posle II svetskog rata oklopni automobili se sve više potiskuju iz naoružanja savremenih armija i zamenjuju lakim tenkovima, sa izuzetkom Francuske i Velike Britanije gde se i dalje oseća tendencija njihovog razvoja. Po svojim osobinama vrlo je karakterističan francuski oklopni automobil EBR-75, razvijen 1954. godine (top 75 mm, maksimalna brzina 100 km/čas, težina 13,5 tona), sa pogonom na 8 točkova od kojih se 4 mogu po potrebi dizati i spuštati — u zavisnosti od karaktera ze-

za ugradnju, teški za rukovanje (naročito za punjenje) i imaju dosta malu brzinu gađanja (2–3 metka u minutu). Njihova municija je takođe glomazna i teška za smeštaj i rukovanje.

Interesantno je da topovi kalibra 120 i 122 mm nisu bili i najveći koji su ugrađivani u tenkove. Nemački nedovršeni superteški tenk Maus imao je top kalibra 150 mm, a američki eksperimentalni T-30 top kalibra 155 mm.

mljišta. Oklopni automobil EBR-75 je naročito pogodan za izviđačke akcije duž komunikacija (jedan vozač je spređa, a jedan pozadi za vožnju unazad). Akcioni radijus mu je vrlo veliki.

Najpoznatiji britanski oklopni automobil posleratne izgradnje (1955. god.) je *Saladin-2* (top 76,2 mm, težina 10,7 tona) sa pogonom na 6 točkova. Vozilo se odlikuje dobrom prolaznošću van puteva i velikim akcionim radijusom.

Posle II svetskog rata gotovo sve zemlje su prešle na izradu oklopnog transportera guseničara. Prvi oklopni transporter guseničar bio je američki *M-44*, nosivost 27 vojnika, izrađen na šasiji srednjeg tenka *Pershing M-26*. Ovaj transporter je veoma težak (glomazan), te bi bio osetljiv na neprijateljevu vatru, pa bi se njegovim korišćenjem gubila taktička pokretljivost i elastičnost oklopne pešadije.

U težnji za što boljom pokretljivošću i zaštitom ljudstva, naročito u atomskim uslovima, Amerikanci su docnije izradili oklopni transporter *M-75* na šasiji lakog tenka *M-41*, nosivosti 12 vojnika (težine 18 t, maksimalna brzina 60 km/čas), a ubrzo posle toga i oklopni transporter *M-59* (težine 18 t, nosivost 12 vojnika, maksimalna brzina 53 km/čas), koji je bio osposobljen za savlađivanje vodenih prepreka (plivanjem).

U usavršavanju oklopnih transportera Sovjetski Savez je išao sopstvenim putem. Smatrajući u početku da oklopni transporter treba u prvom redu da služi za transport pešadije, on je konstruisao oklopne transportere točkaše *BTR-40* (težina 5,3 t, nosivost 10 ljudi, maksimalna brzina 80 km/čas) i *BTR-152* (težina 9,2 t, nosivost 15 ljudi, maksimalna brzina 70 km/čas). U poslednje vreme oklopni transporter *BTR-40* služi kao štapsko vozilo za vezu, a *BTR-152* kao standardno vozilo motorizovane pešadije.

Pregled dostignuća koje su neke vođeće zemlje ostvarile u izgradnji srednjih i teških tenkova, pokazaće kako se ovaj problem rešavao u praksi. Međutim, s obzirom na činjenicu da su pojedini modeli tih tenkova zadržani i danas u naoružanju ovih zemalja, to čemo se na neke od njih u daljem tekstu još vraćati.

SAD: U posleratnom periodu SAD su se orijentisale na izgradnju srednjeg tenka namenjenog za neposrednu podršku pešadiji i samostalna dejstva, i teškog tenka predviđenog za borbu protiv tenkova.

Prvi američki srednji tenk posleratne izrade bio je *Pershing M-26* (prednja ploča 10 mm, top kalibra 90 mm, maksimalna brzina 40 km/čas, akcioni radijus 160 km, težina 39 t), čiji je prototip bio izrađen još u toku rata. Sledeći tipovi srednjih tenkova bili su tenkovi tzv. »familije« *Patton: M-46, M-47 i M-48*. Svi ovi tenkovi imaju približno iste borbene osobine: prednja ploča debljine 100 mm, top kalibra 90 mm, motor 810 KS, a težina 44—48 t. Razlike među njima manifestuju se u poboljšanju balističkog oblika tenka, naoružanja (drugi modeli topa), transmisije, hodnog dela itd. Sva ova poboljšanja sukcesivno su ostvarivana po vremenu izrade pojedinih tipova.

Prema nekim inostranim mišljenjima (nemačkim, francuskim), osnovni nedostaci tenkova »familije« *Patton* ogledaju se u njihovim dosta velikim dimenzijama (naročito visini) i malom akcionom radijusu (120—150 km). Prema kalibru topa kojim su naoružani, težina ovih tenkova je takođe bila dosta velika.

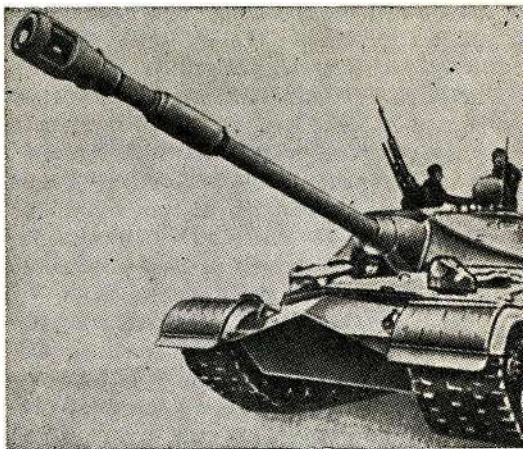
Poslednji model srednjeg tenka tzv. »familije« *Patton*, koji ujedno predstavlja njegovo dalje usavršavanje, je tenk *M-48A2*. Novinu kod ovog tenka predstavlja motor sa direktnim ubrizgavanjem benzina, što omogućuje znatne uštede u gorivu (motor ima 825 KS). Nov motor, zajedno sa većim rezervoar-

ima za gorivo koji su takođe ugrađeni u ovaj tenk, obezbeđuje akcioni radijus od 240 km (za oko 100 km veći nego kod ranijih tipova ovog tenka). Težina tenka *M-48A2* iznosi oko 46 t, a maksimalna brzina 48 km/čas.

1953. godine u SAD je izrađen teški tenk *M-103* (prednja ploča 127 mm, top 120 mm, maksimalna brzina kretanja 34 km/čas, akcioni radijus 120 km, težina oko 55 t), namenjen za borbu protiv tenkova. Nedostaci teškog tenka *M-103* ogledaju se u njegovim dosta velikim dimenzijama i težini, kao i malom akcionom radijusu.

SSSR: Izgleda da se u Sovjetskom Savezu nerado eksperimentisalo sa novim tipovima tenkova, već se išlo na poboljšanje starih koji su u ratu opravdali očekivanja.

Sve do pojave srednjeg tenka *T-54*, 1955. godine, masovni tenk Sovjetske armije i dalje je ostao *T-34*, koji se pokazao kao najbolji tenk u II svetskom ratu.

Kao izraziti nosilac politike dve kategorije tenkova, Sovjetski Savez je i posle rata nastavio da radi na razvoju teškog tenka. Teški tenk *JS-III* (prednji oklop 150 mm, top 122 mm, maksimalna brzina 25—30 km/čas, težina 50 t) razvijen je na bazi teškog tenka

JS-I i *II* i ističe se svojom aerodinamičnom linijom sračunatom na što veći rikošet pogodaka. Nedostatak ovog tenka je dosta mala pokretljivost (10,6 KS/t). Tenk *JS-III* je docnije prerastao u teški tenk *T-10* (vidi sliku).

Velika Britanija: Posleratni standardni britanski srednji tenk je *Centurion* (prednja ploča 76 mm, top 83,4 mm, maksimalna brzina 35 km/čas, akcioni radijus 110 km, težina 50 t). Rađen je u nekoliko varijanti (tipova) koje se po osnovnim karakteristikama vrlo malo međusobno razlikuju. U najnoviji tip ovog tenka ugrađen je top kalibra 105 mm.

Prema oceni inostranih stručnjaka, osnovni nedostaci tenka *Centurion* su: nepovoljan balistički oblik, velika težina (50 t) i mali akcioni radijus (110 km).

Kao potvrda da su i Britanci usvojili politiku dve kategorije tenkova službi činjenica da su 1954. godine izradili teški tenk *Conqueror*, težine 65 t, koji je dobro zaštićen i naoružan (top 120 mm), ali je suviše težak (to je najteži posleratni tenk) i zbog toga ograničene pokretljivosti.

Francuska: U posleratnoj izgradnji tenkova Francuzi nisu mogli da koriste sopstvena iskustva iz II svetskog rata jer u to vreme nisu proizvodili tenkove, a oni iz predratnog perioda — ni po taktičkoj koncepciji ni po tehničkoj izgrađenosti — nisu bili na potrebnj visini, pa nisu mogli ni da posluže kao baza za razvoj budućih tenkova.

Koliko je poznato, Francuzi su neposredno posle rata, pod snažnim uticajem nemačke koncepcije o tenkovima, razvili tenk *AMX-50* (prednja ploča 100 mm, top 100 mm, maksimalna brzina 48 km/čas, težina 50 t) koji je trebalo da posluži kao univerzalan: za podršku pešadije, samostalno dejstvo i borbu protiv tenkova, izvršavajući na taj način zadatke srednjih i teških tenkova. Docnije je u ovaj tenk ugrađen top 120 mm, ali je odlučeno da se obe varijante napuste i sva pažnja Fran-

cuza koncentrisana je na razvoj lakih tenkova.

ZAHTEVI KOJI SE DANAS POSTAVLJAJU OKLOPNIM SREDSTVIMA

Razmatrajući pitanje upotrebe tenka i oklopnih jedinica u eventualnom nuklearnom ratu, skoro svi inostrani vojni stručnjaci se slažu u tome da će se tenkovima i drugim oklopnim vozilima u sastavu savremenih oklopnih jedinica morati povećati zahtevi u pogledu njihove konstrukcije, naoružanja, zaštite, a naročito pokretljivosti. Što se tiče veličine i težine tenka, postoje opravdane težnje za smanjenjem njegovih dimenzija, naročito visine. Smatra se da će se manji tenk u mnogo slučajeva lakše moći prilagoditi raznovrsnom zemljištu i na taj način zaštititi od direktnog (pravolinijskog) dejstva nuklearne eksplozije. Međutim, u pogledu smanjivanja dimenzija tenka postoje izvesna ograničenja preko kojih se ne može ići ako se jednovremeno želi dobro naoružanje i zaštita tenka, pravilan smeštaj i rad agregata, kao i članova posade. Kod oklopnog transportera ovo ograničenje je zavisno od njegove nosivosti (koja optimalno iznosi još uvek 12—15 vojnika).

Značajno smanjenje dimenzija tenka postignuto je i smanjenjem članova posade od 5 na 4 čoveka (kod svih savremenih tenkova ukinuto je mesto mitaljesca — pomoćnika vozača). Mogućnost novog smanjenja tenkovske posade, a samim tim i prostora, postoji na bazi spajanja dužnosti komandira tenka i nišandžije ili izbacivanja punioca topa, što je već postignuto kod francuskog lakog tenka *AMX-13*.

Što se tiče aerodinamičnog oblika tenkovske konstrukcije, koji pored zaštite od PO oružja pruža dobru zaštitu i od nuklearnog dejstva, on je već primenjen gotovo na svim savremenim

tenkovima. Optimalno podešavanje oblika olakšano je usvajanjem izlivenih kupola.

S obzirom na namenu tenka — vođenje borbe na bliskim i srednjim odstojanjima, verovatno je da će njegovo naoružanje i dalje ostati u klasičnim koncepcijama, sa povećanom brzinom gađanja (automatsko punjenje) i povećanom probojnom moći kosih pancirnih ploča.

Pokretljivost tenkova i drugih oklopnih vozila u sastavu savremenih oklopnih jedinica je takođe faktor od velikog značaja za njihovu upotrebu u nuklearnom ratu. Kao što je poznato, eventualni nuklearni rat zahtevaće veće rasturanje jedinica i borbenih sredstava na zemljištu i veću brzinu kretanja, kao i brzo pregrupisanje i prikupljanje jedinica, bolje mogućnosti njihovog zaklanjanja i prilagođavanja okolnom zemljištu.

U vezi sa problemom pokretljivosti i prolaznosti tenkova, interesantno je istaknuti da mnogi inostrani vojni stručnjaci smatraju da savremeni tenkovi (u prvom redu laki) treba da budu amfibijski. Za sada samo Sovjetski Savez raspolaže ovakvim tenkovima (izviđački tenk PT-76), dok druge zemlje primenjuju više-manje uspešne improvizacije. Takođe se zahteva da savremeni tenkovi budu vazdušnoprenosni, što je već kod mnogih lakih tenkova postignuto, a veruje se i u mogućnost razvoja letеćег tenka koji bi praktično eliminisao sve veštačke i prirodne prepreke, kao i mnoga PO oruđa. Ujedno se veruje da će doći i do razvoja letеćег oklopnog transportera, koji bi bio neka sredina između helikoptera i oklopnog transportera.

U SAD i V. Britaniji u poslednje vreme sve jače dolazi do izražaja zahtev da se umesto dve kategorije tenkova — srednjih i teških — pređe na jednu kategoriju — univerzalni tenk. U ovim zemljama se usled neprekidnog povećanja kalibra topova kod sred-

njih tenkova, čije se naoružanje mnogo približilo onom teških tenkova, sve teže održava koncepcija daljeg razvoja i izrade teškog tenka. U zamenu za njega razvio bi se tzv. univerzalni tenk, naoružan topom kalibra 120 mm, koji bi po svom naoružanju mogao izvršavati zadatke i teškog i srednjeg tenka. Oklop, težina i pokretljivost univerzalnog tenka kretali bi se u granicama sadašnjih srednjih tenkova klase *Centurion* i *M-60*.

Izgleda da je politika likvidacije teških tenkova koji su svojom glomaznošću i težinom predstavljali veliku teškoću ne samo prilikom upotrebe već i eksploatacije i održavanja, u načelu već prihvaćena u Velikoj Britaniji, što se može oceniti po najnovijem razvoju srednjeg (univerzalnog) tenka *Chieftain* i izvesnom zastoju u daljoj izgradnji teškog tenka.

Najveći zahtevi usmereni su ka daljem usavršavanju srednjeg tenka. U pogledu oklopa ostaje zahtev da on bude takav da se tenk sprema zaštititi od dejstva najmasovnijih kalibara tenkovskih i PO oruđa (zaključno sa kalibrom 90 mm), što je i postignuto debljinom prednje oklopne ploče od 100 mm, a na bočnim i zadnjoj strani da oklop ostane u granicama najnužnije zaštite (50 do 80 mm).

U pogledu naoružanja zahtevi se kreću u smislu daljeg povećanja kalibra topa. Najnoviji modeli srednjeg tenka imaju već sada top kalibra 100 i 105 mm.⁷ Ovi topovi omogućuju vođenje frontalne borbe sa savremenim srednjim tenkovima, što do sada nije bio slučaj kod topova kalibra 90 mm i manjih. Neki vojni stručnjaci, pristalice univerzalnog tipa tenka, smatraju da bi na srednji tenk trebalo ugrađivati top 120—122 mm, dok bi mu težina iznosila oko 45 t.

⁷ S obzirom na veliku vatrenu moć, pogodnost za ugradnju i relativno lako posluživanje, topovi kalibra 100 i 105 mm se od strane nekih stručnjaka smatraju kao optimalni tenkovski topovi.

U poslednje vreme razmatra se mogućnost razvoja tenkova sa nuklearnim naoružanjem (podešavanjem tenkovskih topova za gađanje nuklearnim zrnima). Nema sumnje da takva mogućnost postoji, u kom slučaju bi se (verovatno u početku) samo pojedini tenkovi osposobljavali za ovakva gađanja.

Isto tako postoji mišljenje da bi se savremeni srednji tenk, pored tenkovskog topa, mogao naoružati i vođenim PO projektilima (raketama). Ovi projektili se odlikuju velikim dometom (2000 m i više) i velikom probojnošću (probijaju oklop do 600 mm), a imaju i dosta veliku tačnost pogađanja. Međutim, oni imaju i svojih nedostataka; let do cilja im traje duže vreme (zbog čega imaju malu brzinu gađanja), a njihovo navođenje na cilj zavisi od pokrivenosti zemljišta (grmlje, drveće) i atmosferskih prilika (kiša, jak vetar). Za sada nema podataka da su savremeni srednji tenkovi naoružani vođenim PO projektilima, mada takva mogućnost teoretski postoji.⁸

U pogledu težine savremenih srednjih tenkova ne postoji jedinstveno gledište. U nekim zapadnim zemljama (Francuska, Nemačka), čije su armije do sada koristile američke srednje tenkove *Patton M-47* i *M-48*, smatra se da savremeni srednji tenkovi, s obzirom na zahteve koje nameće evropsko zemljište, treba da budu što lakši (težine 30—35 t), ali istovremeno dobro zaštićeni i naoružani.

Sovjetski Savez je već odavno uspeo da konstruiše takav srednji tenk težine 36 t (*T-54*). U Švajcarskoj je 1958. godine takođe konstruisan srednji tenk težine 35 t (*Pz-58*).

Nasuprot ovoj koncepciji, Amerikanci i Britanci su još uvek pristalice srednjih tenkova veće težine (45—48 t). Oni su, po njihovom mišljenju, mnogo

pogodniji za ugradnju naoružanja (jer su prostraniji), smeštaj municije (veći b/k) i goriva (veći akcioni radijus). Sem toga, teži srednji tenkovi su po njihovoj oceni perspektivniji za razvoj univerzalnog tenka. Izgleda da su zbog toga Amerikanci uveli u naoružanje svoji novi srednji tenk *M-60*.

U pogledu maksimalnih brzina kod najnovijih srednjih tenkova, ni na Zapadu ni na Istoku nema nekih značajnijih promena ni novih zahteva. Maksimalne brzine se i dalje kreću oko 50 km/čas, što je potpuno zadovoljavajuće. Zahtevi su usmereni na povećanje akcionog radijusa koji kod ovih srednjih tenkova iznosi oko 400 i više km (gotovo dvaput više nego ranije), što je od velikog značaja pri upotrebi tenkova u atomskom ratu. U vezi sa tim poklonjena je velika pažnja razvoju tenkovskog dizel-motora velike snage (600—800 KS), a male potrošnje goriva.⁹ Pošto potrošnja goriva direktno utiče na akcioni radijus, to je dizelmotor u ovom pogledu daleko povoljniji za tenk od benzinskog.¹⁰ Sledeći faktor koji daje prednost dizel-motoru je ekonomičnost u trošenju goriva. Verovatnoća je da se u mnogim situacijama ubuduće neće uvek moći obezbediti neometani dotur većih količina goriva potrebnih tenkovskim jedinicama, naročito kad je povećana aktivnost neprijateljeve avijacije. Zato najnoviji tenkovski dizel-motori mogu da koriste, pored nafte, i niz drugih vrsta goriva (benzin, petrolej, ulje), što je takođe od velikog značaja za snabdevanje tenkovskih jedinica gorivom.

U posleratnom periodu otpočelo je i eksperimentisanje sa ugradnjom gasne turbine u sredini tenka (Vel. Britanija). Gasna turbina, koja je po konstrukciji manja, lakša i prostija od klipnog motora, omogućila bi smanjenje

⁸ Poznato je samo da su francuski laki tenk *AMX-13* i neki lovci tenkova (na primer francuski *CC2-55* i britanski *Hornet*) naoružani vođenim PO projektilom (b/k iznosi 4—12 projektila).

⁹ Dosad su na zapadu tenkovski motori, gotovo po pravilu, bili benzinski.

¹⁰ Pri istoj zapremini rezervoara, sa dizelmotorom se može povećati akcioni radijus za oko 30%.

dimenzija, a time i težine tenka, i do-
zvolila da se znatno uprosti i pojeftini
transmisija. Međutim, veliki utrošak go-
riva i dosta nepodnošljiv šum, oteža-
vaju još uvek njenu praktičnu primenu
kod tenka.

Možda će ugradnja atomskog moto-
ra u tenkove zauvek rešiti problem ak-
cionog radijusa ovih vozila. Ukoliko bi
se savladale teškoće koje u tom pogle-
du još uvek postoje, to bi značilo kraj
mnogih problema koji iskrsavaju oko
dotura i snabdevanja oklopnih jedini-
ca gorivom.

Značajni napori uloženi su i na po-
boljšanje unutrašnjih uređaja za odr-
žavanje veze, za osmatranje, gađanje.
Već su kod najnovijih srednjih tenko-
va uvedene nove tenkovske radio-sta-
nice, malih dimenzija i male potrošnje
električne energije (na bazi tranzistora),
koje su još u razvoju. Zatim novi
i savršeni daljinomeri koincidentnog
tipa i novi balistički računari koji znat-
no povećavaju verovatnoću pogotka pr-
vim zrnom.

Takođe treba pomenuti nove ure-
đaje za orijentaciju tenka pri kretanju
noću i po magli (u dimnoj zavesi) i
nove uređaje za mehanizovano punje-
nje topa, za koje još nema podataka da
se ugrađuju u tenkove. Za gađanje no-
ću, pored reflektora, uvode se i speci-
jalni IC uređaji dometa preko 500 m.

Da bi se mogli zaštititi u uslovima
eventualnog nuklearnog rata, savreme-
ni tenkovi će se morati povremeno uko-
pavati. Za ovu svrhu se mogu koristiti
mnoga sredstva, počev od ručnog alata
do specijalnih mašina za ukopavanje.
Smatra se da postoji i mogućnost kon-
strukcije tenkova koji bi se sami uko-
pavali. Kao najrealnija za sada bila bi
primena buldožerskih ralice (tenk-do-
žera) u sastavu oklopnih jedinica.

Najnoviji razvoj tenkovske tehnike
omogućio je da savremene oklopne je-
dinice raspolažu danas nizom borbenih
sredstava (tenkova, oklopnih transpor-
tera, vazdušnodesantnih i plivajućih
tenkova), i drugih uređaja (mehaniza-
ma), koji se odlikuju znatnim preimu-
stvima u odnosu na ranija. Znatno su
povećani zaštita, vatrena moć i pokret-
ljivost oklopnih vozila, kao i njihova
izdržljivost.

Međutim, uporedo sa ovom pozitiv-
nom, pojavila se i negativna strana —
relativno brzo zastarevanje oklopnog
naoružanja u odnosu na dužinu njego-
vog veka trajanja ili fizičke izdržlji-
vosti materijala od koga je načinjeno.
To brzo zastarevanje uslovljeno je naj-
češće pojavom znatno savršenijih tipa
vozila ili naoružanja kod verovat-
nog neprijatelja, koja smanjuju ili eli-
minišu pozitivne karakteristike posto-
jećih sopstvenih sredstava. Prirodno je
da brzo zastarevanje vozila i opreme
zahteva ogromna materijalna sredstva
za njihovu zamenu i razvoj novih, koja
danas teško mogu obezbediti i najbo-
gatije zemlje na svetu. Zbog toga i do-
lazi do pojave da se zastarela vozila
(oprema), koja su obično izrađena u
većem broju, ne bacaju u staro gvož-
đe, već se koriste u jedinicama drugo-
stepene važnosti, u pozadini, za lokalne
ratove, kao pomoć malim zemljama itd.

Posmatrajući sa ovog aspekta oklop-
no naoružanje pojedinih armija na Is-
toku i Zapadu, vidimo u njihovom sa-
stavu još uvek i takve tenkove, oklop-
ne transportere i druga oklopna vozila,
koji se ne mogu više smatrati kao naj-
savršenija. Na primer, neke jedinice
NATO još uvek su opremljene tenkovi-
ma Patton M-47 i M-48 iako su oni, po-
javom sovjetskog tenka T-54 i izradom
američkih novijih tenkova, znatno pre-
važniji. Sličan slučaj je verovatno i
kod zemalja Varšavskog pakta.

Glavne snage, sve jedinice prvih ešelona i na Istoku i na Zapadu opremljene su oklopnim sredstvima (tipovima tenkova, oklopnih automobila, transportera) koja se danas smatraju naj-savršenijim.

Srednji tenk u naoružanju današnje Sovjetske armije je tenk T-54, koji je u naoružanju od 1955. god. Konstruisan je na bazi iskustava s tenkovima T-34 i T-44. U odnosu na ove tenkove, T-54 ima jače naoružanje, bolje uobličenu kupolu, pojednostavljeno telo tenka i poboljšani hodni deo. Sovjetski Savez je uspeo da, pravilnim korišćenjem prostora i idealnim oblikom kupole, reši problem ugrađivanja topa kalibra 100 mm u tenk težine 36 t. Tenk T-54 se odlikuje velikom vatrenom moći, dobrom pancirnom zaštitom (prednja ploča 85 mm postavljena pod uglom od 30°) i vrlo velikim akcionim radijusom koji, korišćenjem dopunskih rezervoara, iznosi preko 500 km. Maksimalna brzina mu je 50 km/čas (u tenk je ugrađen dizel-motor od 520 KS koji po toni vozila daje snagu od 14,5 KS/t). Tenk je namenjen za podršku pešadije i samostalna dejstva, konstrukcija mu je jednostavna i pogodna za masovnu proizvodnju, dok mu se slabost, ukoliko se to za sada može oceniti, ogleda u relativno dosta malom b/k municije (42 granate).

U naoružanju današnjih američkih jedinica nalazi se srednji tenk M-60, koji se počev od 1959. godine uvodi u naoružanje kao zamena tenkovima Patton M-48 i M48A2 i predstavlja njihovo dalje poboljšanje. U odnosu na ove tenkove, kod M-60 je ostvareno preko 50 raznih konstruktivnih poboljšanja, od kojih su najznačajnija: nov dizel-motor od 750 KS koji troši razne vrste goriva, nov top kalibra 105 mm i nova poboljšanja kupole. Pri izradi tenka M-60 korišćeni su u velikoj meri laki materijali (aluminijum). Naoružan je topom kalibra 105 mm koji je konstru-

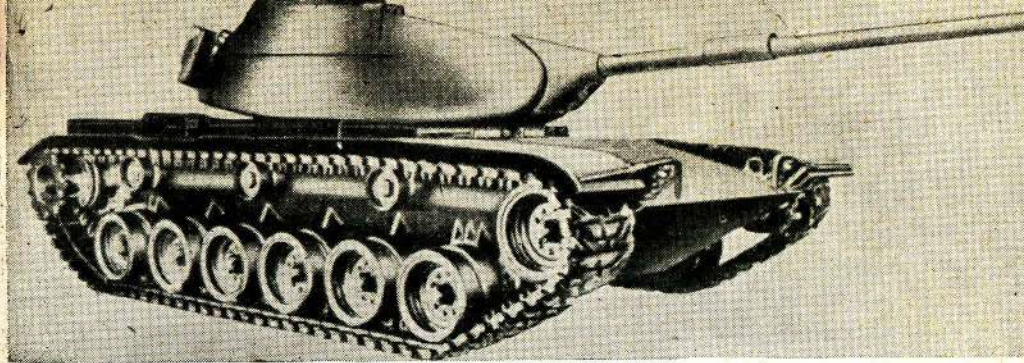
isan u Velikoj Britaniji. Isti top je ugrađen i u najnoviji model britanskog tenka Centurion, a prema nekim podacima, i u novi francusko-nemački srednji tenk.

Tenk M-60 odlikuje se velikom vatrenom moći, dobrom pancirnom zaštitom i velikim akcionim radijusom (400 km), ali je prema oceni zapadno-evropskih zemalja dosta težak (oko 46 t). Pokretljivost mu je dobra (snaga motora po toni vozila iznosi 18,3 KS/t). Namenjen je za podršku pešadije (kao naoružanje pešadijskih divizija) i samostalno dejstvo u okviru oklopnih divizija.

Novi srednji tenk koji treba da se uvede u naoružanje britanskih snaga je Chieftain, težine 45 t, naoružan topom 120 mm. Odlikuje se vrlo velikom vatrenom moći, dobrom oklopnom zaštitom i povoljnim balističkim oblikom. U njega je ugrađen nov dizel-motor od 700 KS koji troši raznovrsna goriva. Detaljnih podataka o osobinama i fazi razvoja ovog tenka nema.

Francusko-nemački srednji tenk je, prema nekim informacijama zapadne štampe, u toku ispitivanja. Naoružan je topom 105 mm (britanske konstrukcije) i snabdeven dizel-motorom koji troši razna goriva. Težina mu je oko 30 t. Po svojim taktičkim osobinama ovaj tenk treba da bude parnjak sovjetskom T-54. Drugih podataka o tenku nema.

Švajcarski srednji tenk Pz-58 je konstruisan 1958. godine i namenjen za podršku pešadije i samostalno dejstvo. Naoružan je topom kalibra 90 mm i automatskim topom 20 mm (oba su spregnuta), a snabdeven dizel-motorom od 600 KS (nemačke izrade). Težina mu je 35 t. Tenk Pz-58 se odlikuje dobrom oklopnom zaštitom i pokretljivošću (snaga motora po toni vozila iznosi 17,1 KS/t). Međutim, vatrena moć tenka je osrednja, a akcioni radijus dosta mali (180 km). Automatski top mu služi za borbu protiv lako oklopljenih vozila i

vatrenih sredstava, kao i za repno gađanje.

Od savremenih teških tenkova u naoružanju armije vodećih zemalja spomenućemo:

a) sovjetski teški tenk *T-10* (prednja ploča 120 mm, top 122 mm, maksimalna brzina 40 km/čas, akcioni radijus 300 km, težina 50 t), kod koga su delimično smanjeni ili otklonjeni nedostaci teškog tenka *JS-III* u pogledu pokretljivosti, konstrukcije kupole i naoružanja (u tenk je ugrađen poboljšani top kalibra 122 mm). Služi za borbu protiv tenkova, kao podrška tenka *T-54*.

b) u naoružanju današnjih američkih jedinica nalazi se teški tenk *M-103*, koji je po snazi vatre i oklopa jednak sovjetskom tenku *T-10*, ali ima veće dimenzije (širinu i visinu) i znatno manji akcioni radijus (120 km). Postoji verovatnoća njegove zamene varijantom srednjeg tenka *M-60* u koji bi bio ugrađen top 120 mm (vidi sliku).

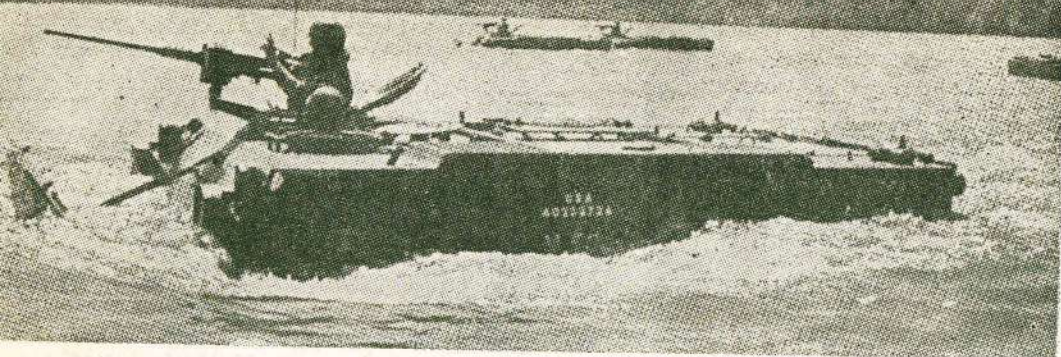
c) u britanskoj armiji se još uvek nalazi teški tenk *Conqueror*, koji je po naoružanju i oklopnoj zaštiti jednak američkom *M-103* i sovjetskom *T-10*, ali je od ovih teži za 10 odnosno 15 t, zbog čega je teško upotrebljiv na brdovitom zemljištu. Akcioni radijus mu je mali (svega 110 km). Služi za borbu protiv tenkova, kao podrška srednjeg tenka *Centurion*, koji se takođe nalazi u naoružanju današnjih britanskih jedinica. Predviđa se da će novi srednji tenk *Chieftain* zameniti oba ova tenka.

Od lakih tenkova u naoružanju SAD treba pomenuti tenk *M-41* (debljina prednje ploče 25 mm, top 76,2 mm, maksimalna brzina 65 km/čas). Težak je 25 t, dug 5,60 m, širok 3,26 m, a visok 2,85 m. Dosta je glomazan i težak te je nepogodan kao vazdušnodesantni tenk, kao i za potrebe izviđanja. Kasnije izrađen laki tenk *T-92*, težine oko 18 t, top 76,2 mm, nije još uveden u naoružanje.

Kod sovjetskih izviđačkih jedinica nalazi se u naoružanju od 1956. godine laki (plivajući) tenk *PT-76* (debljina prednje ploče 20 mm, top 76,2 mm, maksimalna brzina 50 km/čas, težina 16 t). Zahvaljujući ovom tenku sovjetske izviđačke jedinice postale su nezavisne od sredstava za prelaz preko vodenih prepreka.

U naoružanju francuskih jedinica nalazi se od 1952. godine laki tenk *AMX-13* (debljina prednje ploče 15—40 mm, top kalibra 75 mm, maksimalna brzina 65 km/čas, težina 14,7 t). Francuzi ga proizvode i za neke druge zapadne armije. Pogodan je za prenošenje vazdušnim putem, ima top velike vatrene moći (početna brzina 1000 m/sek), poluautomatsko punjenje i dvodelnu kupolu.

Posle II svetskog rata oklopni automobili se sve više potiskuju iz naoružanja savremenih armija i zamenjuju lakim tenkovima, sa izuzetkom Francuske i Velike Britanije gde se i dalje oseća tendencija njihovog razvoja. Po svojim osobinama vrlo je karakteristi-

čan francuski oklopni automobil *EBR-75*, konstruisan 1954. godine (top 75 mm, maksimalna brzina 100 km/čas, težina 13,5 tona), sa pogonom na 8 točkova od kojih se 4 mogu po potrebi dizati (spuštati) — u zavisnosti od karaktera zemljišta po kome se vozilo kreće. Oklopni automobil *EBR-75* je naročito pogodan za izviđačke akcije duž komunikacija (jedan vozač je spreda, a jedan pozadi za vožnju unazad). Akcioni radijus mu je vrlo veliki.

Najpoznatiji britanski oklopni automobil posleratne izgradnje (1955. god.) je *Saladin-2* (top 76,2 mm, težina 10,7 tona) sa pogonom na 6 točkova. Vozilo se odlikuje dosta dobrom prolaznošću van puteva i velikim akcionim radijusom.

Što se tiče oklopnih transportera u naoružanju savremenih armija treba pomenuti najnoviji transporter američke armije *M-113*, koji ima težinu samo 10 t (izrađen je od aluminijuma), nosivost 13 vojnika i maksimalnu brzinu 65 km/čas. Osposobljen je i za savlađivanje vodenih prepreka (reka i jezera) plivanjem (vidi sliku).

Usavršavajući svoje oklopne transportere, Amerikanci su pošli od pretpostavke da oni u prvom redu treba da služe za prevoz oklopne pešadije do mesta upotrebe. Po njihovom gledištu, oklopna pešadija treba da vodi borbu tek pošto napusti transporter.

Nasuprot ovakvom američkom shvaćanju, zapadnonemačka armija je, na osnovu svog iskustva iz rata, konstruisala oklopni transporter borbenog tipa *HS-30* (težina 14,6 t, nosivost 8 vojnika, maksimalna brzina 50 km/čas), koji, pored dobre zaštite, omogućuje ljudstvu što se prevozi (posadi) da u svakom trenutku iz transportera prihvati borbu sa neprijateljem. Po mišljenju zapadnonemačkih stručnjaka, transporter se napušta jedino ako je to bezuslovno potrebno.¹¹

Najnoviji tip sovjetskog oklopnog transportera je gusenični transporter *BTR-50* (težina 16 t, nosivost 15 ljudi, naoružanje — mitraljez 12,7 ili 14,5 mm). Izrađen je na šasiji lakog tenka *PT-76* (plivajućeg) i zato je osposobljen za amfibijska dejstva. S obzirom na mogućnost vođenja borbe iz vozila (upotrebom ličnog naoružanja preko bočnog oklopa i dejstvom mitraljeza na prednjoj strani vozila), transporter *BTR-50* je vrlo blizak zapadno-nemačkom *HS-30*, dok je po svojim transportnim i amfibijskim osobinama sličan američkim oklopnim transporterima *M-59* i *M-113*.

¹¹ Pri konstruisanju oklopnog transportera Nemci su obratili veliku pažnju na sniženje siluete i balistički oblik vozila, kako bi se njegova osetljivost na neprijateljevu vatru što više smanjila. Pored toga, obratili su pažnju na mogućnost lakog korišćenja ličnog naoružanja iz vozila (preko bočnog oklopa), a u kupolicu vozila su ugradili i automatski top kalibra 20 mm. Sva ova poboljšanja omogućuju transporteru da dejstvuje znatno efikasnije kao borbeno (kao dopuna tenkova za borbu na bliskom odstojanju) nego kao transportno vozilo.

Francuska armija je konstruisala tri tipa oklopnog transportera: gusenični AMX, težine 12,5 t, nosivost 13 ljudi (izrađen na šasiji lakog tenka AMX), točkaš EBR, težine 13,5 t i nosivosti 15 ljudi (izrađen na šasiji oklopnog automobila EBR-75 i mali gusenični Hotchkiss TT-5, težine 8,2 t i nosivosti 9 ljudi.

Po svojoj nameni oklopni transporteri AMX, EBR i TT-5 pripadaju kategoriji transportnih vozila, mada i oni u izvesnoj meri omogućuju ljudstvu koje se prevozi da vodi borbu iz vozila (upotrebom ličnog naoružanja kroz puškarnice i preko bočnog oklopa).

Oklopni transporter Hotchkiss TT-5 je znatno manjih dimenzija, manje težine i nosivosti (prevozi 9 ljudi), pa je i manje osetljiv na neprijateljevu vatra i znatno pogodniji za upotrebu na teže prolaznom zemljištu. Međutim, slaba strana ovog transportera je u njegovoj dosta maloj transportnoj moći (za prevoz oklopne pešadije potrebno je više ovakvih vozila i više goriva nego pri upotrebi oklopnog transportera kapaciteta 12—15 ljudi).

Za razliku od ostalih zemalja, Velika Britanija ima u naoružanju oklopni transporter točkaš Saracen (težina 10,2 t, nosivost 12 ljudi, maksimalna brzina 56 km/čas), koji služi u prvom redu kao transportno vozilo (sa svim slabostima koja u tom pogledu imaju vozila točkaši). Ljudstvo koje se prevozi može da dejstvuje iz vozila kroz puškarnice i iz mitraljeza 7,62 mm, ugrađenog u kupolicu na krovu transportera. Ima podataka da Velika Britanija radi u poslednje vreme na razvoju oklopnog transportera guseničara.

Sem za prevoz i borbu, pojedini oklopni transporteri mogu da se koriste za transportovanje minobacačkih i artiljerijskih oruđa, kao i za montiranje pav oruđa (za odbranu od niskoletućih aviona i helikoptera). Pored toga, oklopni transporteri mogu da posluže kao

komandna i vozila za vezu, za transport municije, goriva i drugih potreba, kao sanitetska i vozila za snabdevanje.

S. Pr.

Aktuelni problemi u Military Review 1961

Pregledajući komplet američkog vojnoteorijskog časopisa *Military Review* za 1961. godinu, nailazimo na neke interesantne probleme i stavove koji zaslužuju da se prikažu, grupisani po srodnim oblastima. Treba najpre napomenuti da časopis izlazi mesečno na engleskom, španskom i portugalskom jeziku (za Latinsku Ameriku) u Fort Levenvortu (Kanzas), u izdanju Komandne i generalštabne škole SAD. Iako se redakcija u svakom broju ograđuje od stavova i mišljenja autora, uz napomenu da oni ne moraju odražavati zvanične stavove armije SAD, to ne menja činjenicu da je *Military Review* vodeća vojna publikacija SAD, a time i čitavog Zapadnog bloka.

Teorija ratne veštine — o ratnim principima. Početkom godine, pod jednim istim naslovom prikazana su dva članka o ratnim principima.¹ Prvi autor ističe da ne treba pridavati značaj već stvorenoj reputaciji lica koje se bavi izvesnim razmatranjima — već da treba voditi računa o njihovom sadržaju i argumentaciji. Razmatrajući evoluciju ratnih principa, njihovu relativnu ograničenost i navodnu ulogu putokaza pri donošenju zaključaka, opravdanost, pogrešno mešanje ratne veštine i poznavanje vojnih nauka, kao i logike i

¹ *Two Views on the Principles of War*, major J. Nazareth, Indian Army, Major M. J. W. Wright, British Army, *Military Review*, februar 1961.

ratnih principa, autor dolazi do zaključka da treba jasno razlikovati veštinu ratovanja od vojnih nauka i njihove sfere. Veština će svakako imati izvesnih pravila koja mogu da služe kao pufokaz u donošenju odluka, ali vojne nauke, kao i sve druge, imaju svoje određene principe koji predstavljaju univerzalne zakone zasnovane na uzroku i posledici.

Drugi autor analizira i kritikuje shvatanja da su ratni principi i geografska situacija konstantni elementi. Ipak, on pokušava da ih sistematizuje, dajući čak i uporednu listu principa i komentarišući pojedine od njih. U listi su poređani ratni principi iz prošlosti, sadašnjosti i budućnosti: komandantska sposobnost, administracija, vazдушna moć, naoružanje, koncentracija snaga, sadejstvo i jedinstvo komande, smanjivanje rizika na minimum, ekonomija snaga, eksploatacija uspeha, elastičnost, slobodno raspolaganje snagama, sloboda akcije, pokretljivost, moral, nepreuvećavanje neuspeha, ofanzivna akcija, javno mnjenje, gonjenje, kvalitet i kvantitet divizija, bezbednost, izbor ciljeva, jednostavnost, stabilnost pozadine i iznenađenje. Zatim autor nabraja poznate vojne pisce i mislioce, počev od Klauzevica naovamo, i iznosi ratne principe kojih su se oni najviše pridržavali, odnosno koje su naročito usvajali.

On smatra da postoje mnogi razlozi za uključivanje novih principa koje bi mogao da nametne eventualni nuklearni rat, iako bi oni u stvari predstavljali adaptaciju već postojećih.

Iz ove liste autor izvlači samo tri principa koje smatra danas adekvatnim i opravdanim: izbor i doslednost cilja, koncentracija snaga na slabo mesto i ofanzivna akcija.

Krajem godine objavljen je još jedan članak na istu temu, u kojem autor, uzimajući u obzir ogromnu moć sredstava za masovno uništavanje i revoluciju koju su ona izvela u taktici

i strategiji, ustaje protiv bilo kakvih komparacija prošlosti sa sadašnjošću. Međutim, on smatra da se zvanične doktrine svih armija još uvek materijalno ne razlikuju mnogo od one koju je Klauzevic formulisao 1810. godine u svom nastavnom planu za pruskog prestolonaslednika: *uništavanje neprijatelja nezadrživom silinom i žestinom*, tj. doktrina koju pojedine vlade i armije načelno odbacuju, ali koja na žalost još uvek postoji u okviru nekih ratnih principa.

Zatim se autor osvrće na istorijsku evoluciju i uticaj usavršavanja naoružanja, pa zaključuje da proučavanje pojedinih bitaka i njihova uobičajena analiza mogu pokazati da li su one dobijene ili izgubljene zbog prihvatanja ili negiranja ratnih principa, mada to ne mora da važi za sve slučajeve. Detaljno ispitivanje otkriće čvrste materijalne razloge zbog kojih su se neki komandant ili armija mogli da poveruju ratnim principima. Štaviše, ako su se pojedini principi ponekad i mogli da primene u toku neke bitke, ili čak i rata, oni su retko bili u stanju da izmene tok događaja (bitke, rata) u celini. Preterano isticanje ličnosti, koje principi stimuliraju, dovodi do precenjivanja moći komandanta da oblikuje događaje. Isto tako tvrdnja da rat ima konstantnu i jedinstvenu prirodu je neprihvatljiva i spada u kruta filozofska razmatranja.

Po mišljenju autora, ratni principi ne pružaju veliku pomoć u rešavanju savremenih odbrambenih problema, mada su u prošlosti imali svoju određenu ulogu. Radi celovitijeg uvida u to kako se tretira oblast koju smo ukratko prikazali, treba videti *Vojno delo* br. 6/61, u kojem je objavljen prikaz »Prvi princip rata«.

Strategija. Direktor Naučnoistraživačkog instituta Amerike Černe, tretirajući problem totalne odbrane² ističe

² Total defense, by Leo Cherne, *Military Review*, maj 1961.

kao najvažnije da se SAD nalaze angažovane u totalnoj borbi. Stoga je potrebno stalno razvijati volju i sposobnost svih građana SAD za totalnu odbranu i u nevojnim domenima i aspektima konflikta. Autor smatra da borba i ratovanje na nevojnom polju moraju biti usklađeni sa realnošću; pri tome je neophodna podrška javnog mnjenja i shvatanje suštine američke spoljne politike.

U vezi sa pojavom novih oruđa i nacionalne strategije, autor dr Štraus — Ipe³ najpre se osvrće na istorijski period zadnjih 200 godina, u kome su nacionalne revolucije obarale monarhije, republikanske vlade, kolonijalna carstva i nacionalne diktature. Osvrnuvši se ukratko na razvoj ovog istorijskog perioda, autor zatim prelazi na novi poredak i konstatuje da je u njemu potpuno prevaziđen klasičan pojam nacije-države. U sadašnjem međuzavisnom svetu države se moraju u ekonomskom pogledu udruživati jedna s drugom, uspostavljati nove oblike ekonomskih organizacija i zaključivati trgovinske aranžmane da bi svojim narodima omogućile ekonomski prosperitet. Sistem suverenih zemalja-država zamenjen je novim oblicima međunarodnih organizacija i sve više se kreće u smeru univerzalnog poretka.

Veliki preokret u svetu počeo je sa I svetskim ratom i trajaće, po mišljenju autora, bar još 50 godina. Novi poredak je u procesu stvaranja i svakako da neće ličiti na poredak u kome se tako dugo živelo. Autor smatra da marksizam-lenjinizam (on tu pogrešno stavlja i staljinizam — prim. Lj. H) pruža sasvim određene podatke za proučavanje i sagledavanje istorijskih procesa; možda je ta teorija nepotpuna, ali ona revolucionarna zbivanja našeg vremena postavlja u određeni okvir.

Izgleda da je sve dosada izneto trebalo da posluži autoru samo kao pod-

³ *New Weapons and National Strategy*, by Dr Robert Strausz — Hupé, *Military Review*, maj 1961.

loga da bi prešao na preporuku već poznatih sredstava za politiku sile, koje on naziva metodama za održanje američkog sistema humanizma, dostojanstva individue (zapadne civilizacije) itd. On naglašava da treba dobro proučiti i ispitati razne raspoložive ili moguće strategijske alternative i učiniti potreban izbor da bi se dao pravi smisao već poznatim klišejima kao što su: *deterrent*, *odmazda*, *udarna sila protiv gradova*, *ograničeni deterrent* i *ograničeni rat*. Ti pojmovi ne smeju ostati apstrakcije, već im se, ističe autor, mora dati jasno određena sadržina.

O nuklearnom ratu, po mišljenju autora, ni najbolji vojni eksperti još ne mogu imati ni približnu sliku, sve dok se ne bi dogodio u stvarnosti. Međutim, iz dosadašnjih iskustava koja proizlaze iz ograničenih sukoba u svetu, autor zaključuje da bi se oružane snage SAD morale pojačati zbog takozvanih kritičnih situacija, kao i eventualnog opšteg nuklearnog rata. Autora iznenađuje činjenica da za poslednjih 15 godina hemijskim i biološkim sredstvima nije, bar javno, obraćen ni stoti deo pažnje koja je poklonjena nuklearnom oružju, iako su hemijska i biološka oružja pogodnija za usavršavanje od nuklearnih.

U bliskoj povezanosti sa strategijom bio bi i članak pukovnika Smita⁴ o rezervama oružanih snaga SAD.

Osvrćući se ukratko na istorijat ovog problema, autor ističe da se od II svetskog rata navamo u američkoj armiji pridaje veliki značaj rezervama. Raniji pojmovi *regularac* i *rezervist* nisu više adekvatni, jer se danas KoV, RM i RV sastoje iz *aktivnih* i *neaktivnih* delova. U 1961. godini brojno stanje aktivnog sastava iznosilo je oko dva i po miliona ljudi u uniformi, a neaktivnog preko četiri miliona. Neaktivni sastav nema ništa zajedničkog sa

⁴ *Those Are Regulars, By God!*, by Colonel Lynn D. Smith, *Military Review*, maj 1961.

nekadašnjim neobučenicima jedinicama milicijskog sistema; on se svake godine odabira, svi njegovi pripadnici prolaze kroz obuku i spremni su za aktivne vojne dužnosti u slučaju nužde. Preko milion rezervista su pod platom, a 945 000 od njih nalaze se u organizovanim jedinicama sa planiranom obukom u toku cele godine. Za obuku neaktivnog sastava postoji više od 3000 vežbališta, centara za obuku i drugih uređaja. No, sve rezervne jedinice nisu potpuno opremljene i dobar deo njihove opreme je zastareo — što je slučaj i sa nekim jedinicama iz aktivnog sastava. Pa ipak, rezervne jedinice imaju raznovrsnu opremu, počev od pešadijske do najsavremenijih aviona i raketa.

Rezervna vojska se sastoji iz: nacionalne garde; rezervi KoV, RM i mornaričke pešadije; nacionalne garde avijacije, rezervi RV i obalske odbrane. Autor daje detaljan pregled njihove jačine na dan 30. juna 1961, iz kojeg se mogu izvući sledeći sumarni podaci: *ukupne rezerve KoV* iznose: 2 214 500 ljudi. Od toga 1 033 000 u bojnoj gotovosti a 1 101 500 u pripravnosti. Kada se dodadu ostali sastavni delovi, *ukupne rezerve Ministarstva odbrane* iznose: 4 111 800 ljudi. Od toga 2 417 838 u bojnoj gotovosti, a 1 532 648 u pripravnosti, itd.

U pogledu mobilizacijskih priprema postignut je priličan napredak. Rezervni sastavi nemaju svu opremu i naoružanje, ali ono što imaju je kvalitetnije i svakako ga ima više no ranije. Pobrojani sastavni delovi rezervne vojske imaju svoje jedinice i pojedince koji mogu biti mobilisani i razvijeni za borbu za nekoliko časova, dana ili nedelja, dok su za to ranije bili potrebni meseci i godine.

Ljudstvo za popunu rezervnih jedinica mora prethodno obavezno da prođe kroz obuku, kojoj se danas posvećuje mnogo više vremena no ranije. Međutim, interesantno je da rezervne jedinice ne poklanjaju više veliku pa-

žnju osnovnoj, individualnoj obuci, već se pretežno orijentišu na obuku jedinice kao celine. U oružanim snagama SAD ima oko 163 000 rezervnih oficira na aktivnim dužnostima u KoV, RM, mornaričkoj pešadiji i RV, ili 51% celokupnog oficirskog sastava. Taj procenat je u KoV i RV znatno veći. Slično je i kod nacionalne garde avijacije, koja ima 20 skvadrana u bojnoj gotovosti na poletno-sletnim stazama.

Članak još razmatra pitanja snabdevanja, održavanja opreme i materijala, administracije, koje je veoma složeno s obzirom da rezervna vojska ima skoro sve vrste specijalnih jedinica i službi: mornaričke, protivpodmorničke, za vazdušni transport, površinske itd.

Autor na kraju podvlači da problem rezervi, odnosno njihova uloga, nije izdvojen već da ulazi u okvir problema (uloge) celokupnih oružanih snaga SAD. Rešenje toga problema nije lako. Pa ipak je poslednjih godina pitanje rezervi mnogo jasnije definisano i poklonjena mu je veća briga no ikada dosada.

Komandovanje-rukovođenje. U jednom članku o komandovanju, autor general Vilijams⁵ iznosi mišljenje da postoje dve vrste komandovanja: dobro i rđavo, mada se ni jedno ni drugo nigde ne uči. On preporučuje Montgomerijevu knjigu *Put ka rukovodstvu*, objavljenu 1961. godine, kao i dela Mao Ce Tunga o politici, taktici i vođenju rata; najzad, ističe da je pročitao i mnoge instrukcije gen. Djapa. Autorova proučavanja materije iz oblasti rukovođenja obuhvataju ne samo dela američkih i komandanata iz savezničkih zemalja, već i onih eventualnog protivnika. Po njegovom mišljenju, iako izvesni osnovni principi rukovođenja važe za sve trupe i sve situacije, ono ipak mora da se proučava i prime-

⁵ *Reflections on Leadership*, by Lieutenant General Samuel T. Williams, *Military Review*, oktobar 1961.

njuje prema ljudstvu koje je u pitanju i specifičnim uslovima vremena i prostora. Jedan poznati nemački general iz II svetskog rata, koji je sa autorom 1925. godine bio u američkoj školi za pešadijske oficire, još tada je primetio da je komandovanje nemačkom četom mnogo lakše i jednostavnije nego američkom; ovo stoga što su u američkoj četi vojnici sa jako izraženim individualnostima, dok su u nemačkoj po mentalitetu skoro svi isti.

Autor je uveren da su mnogi oficiri proučavali operacije velikih vojskovođa i pokušavali da analiziraju njihove akcije i metode da bi utvrdili zašto ih istorija beleži u takvom svetlu. Međutim, korisno je — po mišljenju autora — spustiti se na niži nivo i razmotriti praktične aspekte rukovođenja koji se odnose na sadašnjeg američkog komandira čete. Naime, mnogi američki mladi oficiri, iako nisu imali priliku da prođu kroz četvorogodišnju vojnu obuku (i prate nastavu), uspešno su komandovali vodovima, četama i baterijama u borbi protiv iskusnih neprijateljskih jedinica na bojištima Evrope i Azije. Mnogi od poručnika koje je autor poznao, i koje sada smatra veoma dobrim rukovodiocima, imali su nekoliko zajedničkih karakteristika: profesionalno znanje, poznavanje i shvatanje ljudi, moral i fizičku hrabrost, a gresivnost i poverenje ljudi.

Svaki oficir boračkog sastava treba da smatra za svoju prvu i stalnu dužnost da ljude svoje jedinice pripremi za pobedu u borbi (uz najmanje moguće gubitke). Oficiri neboraćkih grana, pak, treba da pomoć boračkim trupama smatraju za svoju prvu dužnost.

Nema ništa gore, smatra autor, od nesprennog oficira. Treba se podsetiti da svaki vojnik predstavlja individuu, a ne serijski broj. Svako želi i zasluži da bude tretiran kao čovek; vojnik očekuje da njegov komandir voda bude zainteresovan za njegovu dobrobit. Stoga oficir mora imati pravilan

kriterijum i zdravo rasuđivanje. Briga o ljudima ima veoma značajnu ulogu. Autor iznosi negativan primer iz vremena svog službovanja u jednom puku gde je kod većine komandira četa bio običaj da vojnici petkom večeraju i spavaju pod vedrim nebom kako bi se sačuvala čistoća prostorija za smotru koja je vršena subotom. On zatim ističe značaj poštenja rukovodećeg kadra u svim prilikama. Ponekad i stvari koje na prvi pogled mogu izgledati kao sitnice, na primer, dodavanje pogodaka vojnicima na strelištu, preterano hvalisavi i optimistički izveštaji itd. mogu vrlo negativno uticati na moral trupe. Ovo utoliko pre što ako neki oficir može da sa svojom savešću napravi kompromis oko neke male stvari, kakva je garancija da to neće učiniti u nekoj mnogo odgovornijoj situaciji koja može koštati života i mnoge njegove ljude. Isti je slučaj i sa lažnim bodrenjem i podizanjem morala pred neprijateljem; na primer, kada starešina svesno predočava vojnicima beznačajne napore i žrtve u predstojećoj akciji, iako dobro zna da će ga rezultat borbe i veliki gubici sigurno demantovati. Veliku ulogu u komandovanju rukovođenju ima iskustvo i izvlačenje pouka iz ranijih sličnih okolnosti; svako može pogrešiti, ali borci neće svom starešini oprostiti dva puta istu grešku — u sličnim okolnostima. Starešina takođe mora pokazivati emocionalnu stabilnost pred svojim ljudima i ne otkrivati im mnogo svoja osećanja, ma kako ona bila plemenita (npr. žalost za poginulim ili ranjenim vojnicima itd.).

U ofanzivnim akcijama određeno vreme igra veliku ulogu i svako nepotrebno zakašnjenje daje prednost braniocu i slabi moral sopstvene trupe, čime otežava i komandovanje. Fizička kondicija starešina i boraca je isto tako od velike važnosti; staro je pravilo da znoj ušteduje krv. Najzad, autor ističe još i značaj samouverenosti (ali na bazi stručnih sposobnosti, a ne uo-

braženosti) i izbegavanja nerealnog optimizma i samozadovoljstva; zatim značaj borbenog duha, hrabrosti u borbi mišljenja i, na kraju, značaj morala jedinice i kolektivnog duha.

U istoj oblasti, potpukovnik Ramzi⁶ razmatra razgraničenje pojmova *upravljanja-rukovođenja* i *komandovanja*. Postoji teorija u savremenoj literaturi da ta dva pojma predstavljaju, u stvari, jedno isto. Međutim, tu nesumnjivo postoji opasnost od preteranog uprošćavanja stvari, mada i jedan i drugi pojam nose u sebi izvesne zajedničke funkcije i obeležja. Na primer, neke funkcije upravljanja-rukovođenja: planiranje, organizacija, koordinacija i kontrola — nalaze se u svakoj vrsti organizacije. Isto tako: ciljevi, ubeđivanje, komuniciranje, poboljšanje metoda rada itd. smatraju se glavnim zadacima kako poslovnih rukovodilaca, tako i vojnih komandanata. Nema sumnje da je smisao za upravljanje-rukovođenje bitna karakteristika i dobrog rukovodioca i dobrog komandanta. Međutim, tu ipak ima izvesne razlike. Naime, komandovanje nije pogodno kod poslova u građanstvu pošto taj pojam nosi u sebi, pre svega, prizvuk udara na dostojanstvo individue. Poslovna organizacija smatra da komandovanje ne predstavlja pogodan način za njen mehanizam, kao što ni upravljanje-rukovođenje nije pogodna procedura za vojnu organizaciju. Komandovanje se može definisati na razne načine; u uobičajenom vojnom rečniku ono je vezano za pojam autoritativnog i neposrednog rukovođenja ili neposrednu kontrolu rukovođenja. Upravljanje, kao proces, sastoji se u postizanju rezultata posrednim putem — preko drugih. Ljudi, novac, materijal i dr. mogu biti objekti komandovanja, ali spajanje i usklađivanje ovih sredstava u jedinstvenu akciju u svrhu o-

stvarenja izvesnog određenog cilja već spada u dinamičan proces upravljanja-rukovođenja. Pa ipak, taj proces upravljanja-rukovođenja predstavlja jedan od aspekata komandovanja. Cilj je jednog poslovnog preduzeća njegov ekonomski uspeh; stoga upravljanje-rukovođenje mora uvek i prvenstveno imati u vidu ekonomski rezultat. S druge strane, vojno komandovanje jedne zemlje ima pred očima na prvom mestu njenu nacionalnu bezbednost, a ekonomska razmatranja su mu od drugostepene važnosti. Ekonomski aspekti mogu imati izvesnog uticaja na vojne odluke, ali nikada ne treba da budu njihova osnova. Prema tome, ako se upravljanje-rukovođenje prvenstveno bavi ekonomskim rezultatima, ono ne može predstavljati odgovarajuću aktivnost vojnog komandovanja s obzirom da se ciljevi biznisa, civilne i vojne uprave, očigledno, znatno razlikuju jedni od drugih.

Što se tiče sistema upravljanja-rukovođenja u američkoj armiji (*ACMS — Army Command Management System*), nastavlja autor, on je sličan sistemu upravljanja-rukovođenja u civilnom sektoru poslovanja, tako da su i u vojnim organizacijama SAD uvedene odgovarajuće racionalne poslovne i tehničke metode.

Prelazeći zatim na neka druga razmatranja, autor konstatuje da su SAD imale priličan broj državnika i vojnih komandanata koji su bili slabi upravljači i čije je mesto u američkoj nacionalnoj istoriji opredeljeno više mudrošću njihovih političkih, odnosno vojnih odluka, nego njihovim sposobnostima upravljanja-rukovođenja. Možda se razlika između komandovanja i upravljanja-rukovođenja najbolje uočava pri razmatranju autoriteta koji je potreban jednoj i drugoj kategoriji. Komandovanje pretpostavlja autoritet, sa svim njegovim disciplinskim prerogativima. Upravljanje-rukovođenje, pak, ne raspolaze takvom moći; to je činjenica

⁶ *Management or Command?*, by Lieutenant Colonel David M. Ramsey, Jr., *Military Review*, septembar 1961.

koja se ne sme zaboraviti kada se poslovne i tehničke metode poslovnog upravljanja žele da primene u vojnoj delatnosti. Autoritet komandovanja prevazilazi sva ograničenja upravljanja -rukovođenja, pošto je on povezan sa celokupnim životom vojnika. Štaviše, taj autoritet se zasniva na zakonu i tradiciji, što nije slučaj sa poslovnim upravljanjem.

Ponekad se tvrdi da vojno komandovanje zasnovano na autoritetu (poštovanje, poslušnost i disciplina) nije više adekvatno rukovođenju vojnim poslovima u njihovoj sadašnjoj složenosti. No, ne treba izgubiti iz vida da su pripadnici vojske podvrgnuti naporima i pritisku discipline koji se ne sreću ni u jednoj drugoj kategoriji. Jedino vojno komandovanje snosi nezavidnu odgovornost za izlaganje ljudstva opasnostima od pogibije i ranjavanja u ratu. To su sve razlozi zbog kojih se vojnicima pred neprijateljem ne može upravljati već komandovati. Najzad, vojska se sprema za slučaj rata i to je glavno opravdanje njenog postojanja u mirno doba; prema tome, ona se sprema za budućnost. U ratu, pak, komandovanje se brine za sadašnjost, to jest za pobedu, a ne za budućnost.

U okviru vojne delatnosti pojam upravljanja-rukovođenja treba zameniti pojmom *vojna administracija*. Sledstveno tome, u civilnim poslovnim organizacijama treba isključiti pojam *komandovanja*. Što se tiče tradicije, ona se ne ogleda u slepom kopiranju prošlosti, već u zadržavanju one prakse, običaja ili institucija koje su savremenog čoveka često inspirisali prilikom većih napora i postizanja značajnijih rezultata. Sadašnja opasnost od podražavanja poslovnih metoda u okviru vojne organizacije leži u pokušajima da se one primene na taktiku i strategiju, za koje nisu ni bile zamišljene, niti u tim oblastima imaju izgleda na uspeh. Treba imati u vidu da rat pred-

stavlja pustoš i uništavanje i da su vojne snage u njemu, posmatrane sa ekonomske tačke, neproaktivne. Prema tome, necelishodne preokupacije problemima ekonomske efikasnosti vojnih jedinica mogle bi samo da dovedu do slabljenja njihove bojne gotovosti. Nadmoćnija strategija, taktika, jačina snaga i uspešno rukovođenje, razvijani u dugogodišnjoj nastavi i borbenoj obuci, i dalje će po mišljenju ovog autora pobeđivati u ratu, nezavisno od ekonomske efikasnosti snaga koje u njemu učestvuju.

Autor ujedno smatra da je efikasno i borbeno vođstvo osnovni uslov za uspešan ishod rata. Starešina se na bojištu mora sasrediti na određeni cilj — terenski objekat, neprijateljsku jedinicu, ili materijalno uništavanje. Komandant ili komandir u ratu ne vode brigu o upravljanju izvorima u poslovnom smislu reči, izuzev možda u pogledu ljudstva i snabdevanja; pa i tada, ove su brige usmerene na maksimalno iskorišćenje svojih mogućnosti da bi se ispunio zadatak, a ne na ekonomsku efikasnost i novčanu uštedu kao što je slučaj kod poslovnog upravljanja.

Na kraju autor konstatuje da još uvek postoji tendencija da se komandovanje i upravljanje-rukovođenje potpuno identifikuju i da se ta dva termina mešaju jedan na štetu drugog. On predlaže da se neizostavno eliminišu, svuda i na svakom nivou, takvi terminom *vojna administracija*, kako *vojno upravljanje* i zamene terminima *komandant* i *komandovanje*. Dalje, termin *vojno upravljanje-rukovođenje* treba, po njegovom mišljenju, zameniti terminom *vojna administracija*, kako je već ranije rečeno.

Iznećemo još neke probleme iz oblasti rukovođenja koje tretira ovaj časopis. Tako, na primer, u pogledu *planiranja* u jednom članku se preporučuje jača spona između planiranja i izvođenja dejstva i operacije; najbolji

način da se ovo postigne jeste funkcionalno grupisanje planera i izvršnih organa koji su odgovorni jednom licu. Taktički plan se mora zasnivati na dobrim obaveštajnim podacima. U toku planiranja načelnik štaba treba da koordinira glavne zadatke, tj. da odredi šta će sam uraditi, a šta poveriti nižem organu.

Komandno iskustvo, tvrdi se u drugom jednom članku, predstavlja opštepriznati preduslov za više vojno komandovanje. Ovo se gledašte prihvata i u armiji SAD, samo je sporno pitanje od kolike je važnosti i koji stepen komandnog iskustva je stvarno potreban. U članku se naglašava da su komandno iskustvo i praksa koji izgrađuju jednog oficira u osnovi stvar njegove sopstvene odgovornosti i zalaganja. Ako stvarno želi da komanduje i primi odgovornost, on će svojom stručnom spremom i sposobnošću sam sebi to obezbediti. Danas se u javnosti savremeni komandant više smatra menadžerom no komandantom u pravom smislu reči; u stvari, vojni komandant se nije izmenio; svakako da se od njega više traži no ranije, ali osnovne karakteristike koje treba da ga krasi ostaju iste. Najznačajnije faktore u domenu komandovanja predstavljaju problemi selekcije komandnog kadra, njegove specijalizacije po raznim granama i rotacije na štabnim dužnostima. Razvojem nauke i tehnike odražava se sve veći uticaj specijalizacije na rukovođenje. Uбудuće će visoko vojno rukovodstvo obuhvatiti veći procenat ljudi sa tehničkim obrazovanjem i iskustvom, tj. ljude koji shvataju tehnički napredak i njegovu primenu u vojsci. U svakom slučaju egzaktna nauka traže stvarne činjenice; tehničari stvaraju atmosferu poverenja, a visoki specijalist je onaj koji može da koordinira stvari iz raznih domena. Rukovodioci moraju imati sposobnosti da povezuju tehnička i vojna znanja u užem smislu, koristeći pri tome svoje analitičke metode. Prema to-

me, tehničko znanje ne sputava, već poboljšava upravljanje (rukovođenje) — komandovanje.

U domenu taktike interesantan je članak o infiltraciji.⁷ Sa istorijskog aspekta infiltracija se kroz vekove primenjivala i na strategijskom i na taktičkom nivou. Autor članka tvrdi da je nemački kapetan Gejer u toku I svet-skog rata, prilikom nemačke proletnje ofanzive 1918. godine na r. Somi, razradio taktičku teoriju infiltracije kroz neprekidan i jako organizovan, mada statički, sistem savezničkih odbrambenih linija. Osnovna koncepcija njegove teorije bila je da se divizije i korpusi infiltriraju kroz izabrani sektor anglo-francuske odbrane, stvarajući brešu u neprijateljskim linijama, kroz koju bi zatim prošle jedinice sledećih ešelona. Jedinice ovih ešelona imale su da udare duboko u savezničke pozadnje zone, izazovu paniku, dezorganizuju savezničke formacije i prinude ih na opšte povlačenje.

Pre razmatranja ovakve koncepcije infiltracije kako su je zamišljali Nemci, neizostavno je potrebno, po mišljenju autora, razjasniti veliku razliku koja postoji između netačne, mada usvojene, koncepcije infiltracije i njenog stvarnog oblika. Uvojena koncepcija infiltracije je u nemačkim pravilima bila prilično nejasno i nepotpuno definisana: »1) Infiltracija dovodi do prolaženja malih grupa pored neprijateljskih tačaka obezbeđenja i na taj način se prodire u neprijateljska naseljena mesta. Ona može biti definisana i kao neotkriveni pokret kroz front neke jedinice — prema njenim pozadnjim zonama. No, ne treba je mešati sa normalnim prodorima između naseljenih mesta. 2) Napadač koji ne raspolaže brojnom nadmoćnošću može oklevati da primenom takve taktike (infiltracije — prim. Lj. H.) dovede deo svojih snaga u takvu situaciju iz koje te snage mo-

⁷ *Infiltration*, by Major S. A. El-Edroos, *Military Review*, novembar 1961.

žda neće biti u mogućnosti da se izvu-ku. 3) Međutim, u povoljnim okolnosti-
ma, brižljivo planirane operacije in-
filtriranja i uspešno izvedene od stra-
ne dobro obučениh grupa, često mogu
postići određen cilj uz manje gubitke
no pri frontalnom napadu, naročito
protiv branioca koji nije naviknut na
infiltracije.

Ovakva definicija trebalo je da one-
mogući da se infiltracija usvoji kao vi-
ši stepen napada, sličan prodoru ili
okruženju. Tako, na primer, pomenuta
tač. 1) usvojene koncepcije predlaže da
taktiku infiltriranja u neprijateljevu
pozadinu treba da primenjuju samo rej-
dovi ili borbene patrole, pretpostavlja-
jući da će tako male snage, koristeći
neotkriven pokret ili prikradanje, us-
peti da prođu pored poznatih položaja
neprijatelja. Infiltracije su na taj na-
čin svedene na oblik specijalnih ma-
njih taktičkih dejstava koje primenju-
ju male grupe, čiji je zadatak stvaran-
je nereda i trenutnog haosa u po-
zadnjim zonama neprijatelja. Takva
taktika infiltriranja uspešno je prime-
njivana na raznim bojištima u II svet-
skom ratu. Smeli upadi patrola na dži-
povima, ili patrola spuštenih iz vazdu-
ha, u neprijateljevu pozadinu imali su
karakter uznemiravajućih dejstava ko-
ji ni u kom slučaju ne spadaju u okvir
velike taktike.

Tač. 3) usvojene koncepcije sadrži
jezgro buduće tačnije definicije, jer po-
diže nivo taktike infiltriranja koja nije
više ograničena samo na male grupe
koje prolaze pored neprijateljevih obe-
zbeđenja i prodiru u naseljena mesta,
već predviđa *brižljivo planirane ope-
racije i infiltriranja*... itd.

Nastavljajući razmatranje *prave*
koncepcije infiltracije, autor ističe da
ona može imati dva jasno određena
okvira: *strategijski i taktički*. *Strategij-
ska koncepcija predviđa pronalaženje*
slabog mesta u neprijateljevoj odbrani,
za kojim sledi proboj u duboku

pozadinu i obuhvat krila i bokova ne-
prijateljevih prednjih položaja. U nu-
klearno doba *strategijska infiltracija*
može biti izvedena pomoću *vazdušno-
desantnih snaga koje obezbeđuju va-
zdušne mostobrane u dubokoj nepri-
jateljevoj pozadini.*

Jedini cilj primene *strategijske in-
filtracije*, i to bez obzira da li se ona
izvodi pešadijskim, oklopnim, ili va-
zdušnodesantnim snagama sa nuklear-
nom podrškom, treba da bude izbega-
vanje gubitaka — na taj način što će
se jake snage ubaciti usred neprijate-
ljevog rasporeda, izazvati tamo zabunu
i stvoriti haos u njegovim redovima.
Da bi se izbeglo nepotrebno izlaganje
neprijateljevoj vatri, *jurišne grupe se*
infiltriraju kroz njegovu odbranu i
upućuju na ranije planirane ciljeve,
ili u pozadinu, odnosno na bokove. Ti
ciljevi, u stvari, predstavljaju stubove
neprijateljeve odbrane. Iako je glavni
napor usmeren u vidu infiltriranja —
probijanja, pomoćni može dovesti i do
*zakivanja (jurišem ili vatrom) odbram-
benih položaja koji ometaju glavni*
napor.

Divizijski plan za infiltraciju pred-
vida slobodan obilazak ili neutralisanje
neprijateljevih položaja kako bi se
omogućio glavni napor infiltriranja
kroz neprijateljevu odbranu i dostiglo
njeno težište. Na bataljonskom i čet-
nom nivou, pak, taktika uzima oblik
vatre i pokreta, pri čemu se male bor-
bene grupe probijaju napred do svojih
određenih ciljeva. Osnovno načelo na
četnom i vodnom nivou jeste da se
jurišnim trupama uštede nepotrebni
gubici.

U pogledu organizacije infiltrira-
nja, autor smatra da ako se infiltracija
usvoji kao osnovni i viši oblik napada,
onda se moraju razmotriti i izvesne
veće modifikacije u organizaciji i opre-
mi pešadijskih bataljona, a u manjem
obimu i drugih rodova. Taktički eše-
lon za napad u vidu infiltracije tre-

balo bi da uključi jurišni ešelon, drugi i rezervni ešelon. Jurišni ešelon ima zadatak da izvrši upad i da se infiltrira kroz neprijateljevu odbranu, uništavajući ili neutrališući uporišta i zauzimajući ciljeve koji predstavljaju osnovne karike neprijateljeve odbrane. Drugi ešelon konsoliduje i eksploatiše ciljeve koje je zauzeo jurišni ešelon. Zadatak je rezervnog ešelona da obrazuje rezervu jurišnom i, ako situacija to nalaže, drugom ešelonu.

Ako se prodor kroz neprijateljevu odbranu zatvori, jurišni ešelon može biti izolovan i uništen, u nekoj vrsti klopke, u neprijateljevoj odbrani. Ova slabost u tehnici infiltriranja može da se savlada samo pomoću dobro obučениh, disciplinovanih i preduzimljivih jedinica. Pošto koncepcija infiltracije predviđa taktičko grupisanje jurišnih formacija po odvojenim ešelonima, odmah se može razumeti potreba za organizovanjem borbenih grupa. Ako se prihvati tehnika infiltriranja, dosadašnje glomazne i nezgrapne formacije moraćе da ustupe mesto udarnim i pokretnim borbenim grupama, snažne vatrene moći i oslobođenim logističke odgovornosti.

Autor na kraju daje istorijske primere infiltracije.

Pukovnik Vorder Brige⁸ razmatra problem vojne analize zemljišne prostoriје i njen uticaj na operativna dejstva. Ta analiza treba komandantu da pomogne u donošenju odluka.

U datom trenutku u borbi, izvesni podaci mogu biti veoma korisni i ako se odnose na neke, na prvi pogled, sitne detalje kao, na primer: verovatnoću iznenadne oluje, hrabrost gerilskog vođe, početne pokušaje i rezultate sa novim elektronskim pronalascima kod svoje i neprijateljeve strane i razne druge faktore. Istorija je puna pozitivnih i negativnih primera pojedinih

komandanata u kojima su uvek samo oni slavljени ili oštro kritikovani, a ne i obaveštajni oficiri. Razvojem i usložavanjem ratnih dejstava sve više se komplikovala i obaveštajna služba. Međutim, istoričari su neočekivani poraz mnogih velikih armija uvek pripisivali nedovoljnosti ili netačnosti osnovnih podataka koji su pruženi komandantu. Period II svetskog rata na iznenađujući način je razvio i podigao nivo obaveštajnih delatnosti. Obaveštajne ustanove i agenture po celom svetu raspolažu danas enciklopedijski registrovanim podacima o veoma raznovrsnim predmetima. Ove kolekcije treba vojnim i civilnim funkcionerima da pruže korisna znanja za operativno planiranje. Sve velike sile su posle II svetskog rata stavile jači naglasak na obaveštajnu službu. Tako su i SAD razvile svoje obaveštajne ustanove. Zakonom o nacionalnoj bezbednosti od 1947. godine obrazovana je Centralna obaveštajna agencija (*Central Intelligence Agency — CIA*) za koordinaciju obaveštajne delatnosti nekoliko državnih departmana — u interesu nacionalne bezbednosti. CIA treba da pomaže rad predsednika SAD, Savet nacionalne bezbednosti i vladu kao celinu. Iz izlaganja autora vidi se da se ceo kompleks ovih problema u SAD posmatra sa aspekta ograničenog rata na potencijalnim azijsko-afričkim teritorijama.

Analizirajući dalje ovo pitanje, autor skreće pažnju da treba dobro razlikovati informaciju od obaveštajnih podataka. Informacije se sastoje od raznovrsnih činjenica koje mogu biti istinite ili lažne, povoljne ili ne, dok obaveštajni podaci predstavljaju rezultat procene raspoloživih informacija. Ovom procenom treba ustanoviti verodostojnost informativnih izvora, stepen verovatnoće tačnosti; zatim njihov značaj i doneti zaključke u vezi sa planiranjem i vođenjem operacija.

⁸ *Military Area Analysis and Field Army Operations*, by Colonel Colin F. Vorder Bruegge, *Military Review*, mart 1961.

Vojna analiza prostorije je, po mišljenju autora, sinonim za vojnu obaveštajnu službu; ova, pak, predstavlja naučnu oblast koju komandanti koriste prilikom planiranja i izvođenja vojnih dejstava; ona se može zasnivati na strategijskoj i borbenoj obaveštajnoj službi. Borbeno ili taktičku obaveštajnu službu vrše obaveštajni organi komandanta posle otpočinjanja borbenih dejstava. Strategijska obaveštajna služba, pak, treba da pruži operativnim komandantima ona znanja koja oni moraju imati o neprijatelju i operativnoj prostoriji pre otpočinjanja operacija; ta se znanja održavaju u ažurnosti — posle otpočinjanja iste — pomoću podataka iz borbene obaveštajne službe. No strategijska obaveštajna služba nije namenjena samo za vojnu upotrebu, već predstavlja zbir i drugih znanja i podataka o verovatnim akcijama stranih zemalja. Ona se vrši i koristi kako u miru, tako i u ratu i od primarnog je interesa za sve ustanove federalne vlade SAD.

Autor zatim daje pregled sadržaja američkog pravila *FM. 30-5* i Platove knjige o strategijskoj obaveštajnoj službi. Pravilo *FM. 30-5* obuhvata: vojnu geografiju, transport i telekomunikacije, sociološke podatke, političku, ekonomsku, naučnu, vojnu i biografsku obaveštajnu službu. Platova knjiga sadrži: naučnu obaveštajnu službu, geografiju, transport, puteve, telekomunikacije, ekonomsku, vojnu, sociološku, političku i biografsku obaveštajnu službu.

Ukazujući na opasnost od bolesti (naročito infektivnih) u budućem ratu, autor iznosi podatak da je u prošlom ratu izgubljeno 72 miliona radnih dana usled ratnih gubitaka, a 285 miliona usled bolesti. U operacijama na Siciliji malarija je prouzrokovala više gubitaka no protivnikovo oružje. Najzad, u velikim oblastima Afrike i Azije ima bolesti koje još nisu čestito ni identi-

fikovane. Infektivne bolesti su od davnina najveći ljudski neprijatelj, a naročito u ratu; one će i u eventualnom budućem ratu biti pratilac operativnih armija, bez obzira na nuklearno oružje. Prema tome, savremeni rat zahteva da se komandanti bave i problemima ove vrste, odnosno oni moraju da shvate da je obaveštajna služba danas i nauka i veština.

U oblasti upotrebe nuklearnog naoružanja u eventualnom ratu razmotrićemo neke zanimljive članke koji uglavnom upoređuju nuklearna i konvencionalna oruđa i njihova dejstva.

Tako major Nusbaum⁹ razmatra odnos konvencionalne i nuklearne vatrene moći i postavlja sebi pitanje da li je moguće pripremiti se za konvencionalni rat u nuklearno doba? Američko pešadijsko naoružanje ostalo je isto — puške, ručne bombe, a takođe i artiljerijsko. No, autor je mišljenja da to ne znači da do upotrebe nuklearnog oružja neće doći.

Komandanti su u svakom ratu podložni raznim ograničenjima, naročito u pogledu municije čije će količine uvek biti u srazmeri sa proizvodnim mogućnostima zemlje, a ne sa zahtevima komandanata. Prema tome, u eventualnom atomskom ratu komandant će upotrebiti nuklearno oruđe samo onda kada je to stvarno potrebno. Stoga i trupe moraju biti obučene i pripremljene za obe vrste dejstava, na koja utiču i faktori sigurnosti; za konvencionalna oruđa postoji *linija vatrene bezbednosti*, za nuklearna — *linija nuklearne sigurnosti*, a za avijaciju *linija bombardovanja*. Stoga će, na primer, iza *linije nuklearne sigurnosti* neprijatelj naići samo na konvencionalno oružje.

Autor skreće pažnju na već uobičajenu sklonost ka najnovijim i najsavršенијим sredstvima i neopravdano

⁹ *Conventional versus Nuclear Eirepower*, by Major Keith C. Nusbaum, *Military Review*, maj 1961.

zapostavljanje onih drugih, malo starijih, pa ističe da se poboljšanja konvencionalne municije skoro i ne registruju, pošto ona nema onu privlačnost koju imaju, na primer, vozila sa vazдушnim dušekom, itd. Za artiljeriju važi to isto jer se sva pažnja javnosti danas, pretežno, usredsređuje na sate-lite i nadzvučne bombardere. Prema tome, potrebni su izvestan konzervativizam i mentalna elastičnost, *jer nijedno oružje nije zastarelo i uvek postoje uslovi za njegovu primenu.* Dajući izvestan istorijski osvrt na vojnu doktrinu, autor naglašava da je i u srednjem veku i u II svetskom ratu vatrena moć, u taktičkom pogledu, bila angažovana za uništenje i neutralisanje neprijatelja; prema tome, ona još uvek ima suveren položaj i u savremenoj borbi. Artiljerijska vatra se mora još uvek upotrebljavati masovno.

Proizilazi da će komandanti i ubuduće imati zadatak da se protiv neprijatelja prvenstveno bore poboljšanim konvencionalnim sredstvima, bar još za nekoliko godina; oni će retko dobiti svu municiju koju zahtevaju, bilo nuklearnu ili konvencionalnu. Prema tome, zaključuje autor, temeljna proučavanja i analize statističkih podataka, a naročito njihova pravilna primena u praksi, dovešće u budućnosti do najbolje integracije obe vrste oružja.

Potpukovnik Edmond¹⁰ razmatra pitanje odnosa nuklearne vatrene moći i snage manevra i ističe da je poznavanje tog odnosa bitan element uspe-

ha u kopnenim operacijama. Treba dobro poznavati moć nuklearne vatre i ne sužavati nove koncepcije time što će se one vezivati za kruta i zastarela shvatanja — doktrinu. Moraju se odstraniti već ustaljene tendencije kroz istoriju i prihvatiti taktičke prilike i okolnosti koje je stvorila pojava i dejstvo najsavremenijih oruđa. Po mišljenju ovog autora, u budućem ratu, gde god je to moguće, treba upotrebljavati taktičko nuklearno oružje; taktički recepti i šabloni moraju se prilagoditi maksimalno mogućoj eksploataciji moći nuklearnog oružja. Taktička nuklearna oruđa, ističe autor, dominiraće bojištem u budućem ratu. Stim u vezi i manevar mora biti potčinjen nuklearnoj vatrenoj moći.

Stoga i zastarela američka doktrina vatrene podrške manevru, smatra autor, mora biti izmenjena; po savremenoj doktrini komandant svoje operativno planiranje treba da bazira na upotrebi nuklearne vatre, a plan manevra mora imati za cilj njeno ojačanje. Proizilazi da pri upotrebi taktičkih nuklearnih oruđa doktrina treba da glasi: *manevar kao podrška nuklearnoj vatrenoj moći.*

U oblasti nuklearne problematike interesantni su još neki članci koje ćemo prikazati u kraćem izvodu. U jednom od njih autor pobija pogrešna shvatanja o rasturanju prilikom nuklearnog dejstva: a) nije tačno da se rasturanje pri nuklearnom dejstvu ne može predvideti sa potrebnom tačnošću; b) pogrešan je zaključak da rasturanje ne prouzrokuje odmah gubitke i da nema primene u taktičkoj situa-

¹⁰ *Nuclear Firepower and the Maneuver Force*, by Lieutenant Colonel Emil V. B. Edmond, *Military Review*, april 1961.

ciji (autor daje podatke o gubicima i prostoru ugroženosti); c) nije tačno da je laka zaštita od rasturanja (potrebni su dobri zakloni i dekontaminacija); i d) zona rasturanja ne predstavlja barijeru u odnosu na eksploataciju (ovo demantuje upotreba oklopnih sredstava, itd.). U odnosu na branioca koji mora da se evakuše, ostane pod zemljom ili trpi gubitke, napadač ima prednost jer se (u oklopu) kreće slobodno. I sama zabuna dok branilac prikupi sve potrebne podatke o protivnuklearnom dejstvu ide u prilog napadaču.

U pogledu planiranja *nuklearnih gađanja* ističu se sledeći načelni stavovi: a) u određeno vreme treba imati tablicu za dejstvo onim nuklearnim vatrama kojima komandant raspolaže; b) treba unapred planirati dejstva na specifične ciljeve; e) za ciljeve za koje nedostaju podaci treba planirati nuklearne koncentracije. Za čitav tok jedne operacije nemoguće je unapred detaljno planirati upotrebu svih oruđa;

imaginarni planovi ne daju rezultate, već planove treba sastavljati na osnovu međusobnog razumevanja i tesne saradnje svih organa, kao i pravilnog shvatanja potreba jedinice.

U članku o masovnosti gubitaka na nuklearnom bojištu autor daje podatak da je u toku II svetskog rata sanitet iznosio 5,9% jačine pešadijske divizije; u korejskom ratu — 6,5%; 1961 — 4,9%. U sadašnjoj borbenoj grupi pao je na 3,9%. Eventualan budući rat nametnuće ozbiljne probleme u pogledu spasavanja i evakuacije. Autor smatra da lako ranjeni mogu biti lečeni na samom bojištu i naglašava značaj samopomoći. Što se tiče povreda od radijacije, on je mišljenja da je o tome — iako bez dovoljnih iskustava — toliko pisano da su često proizlazile mnoge preteranosti i dezinformacije. Sve to treba postaviti na pravo mesto. U svakom slučaju, komandanti te probleme moraju dobro poznavati, bez obzira što nisu lekari, fizičari ili radiolozi.

Lj. H.

BIBLIOGRAFIJA

KNJIGE

MILUTIN MORAČA

RATNI DNEVNIK

U izdanju biblioteke »Iz ratne prošlosti naših naroda« VIZ-a JNA »Vojno delo«, Beograd; knjiga ima 304 strane teksta, 21 skicu i registre imena ličnosti, naziva mesta i vojnih jedinica. Povez poluplatno, cena 700 dinara.

U ovom originalnom dnevniku, vođenom gotovo iz dana u dan od 3. septembra 1942. do novembra 1944, autor je — kao komandant 4. krajiške udarne brigade — dao podatke o njenom formiranju i borbenom putu od 3. septembra 1942. do 19. maja 1943. godine, a zatim je — kao komandant 5. krajiške divizije — opisao borbeno dejstva i druge aktivnosti brigada i drugih delova ove divizije do oslobođenja Beograda 20. oktobra 1944. Zabeležene su i borbe i marševi 2. proleTERSKE divizije (15. mart — 20. maj 1944), kao i kraći podaci o svima našim partizanskim odredima, brigadama i divizijama, kao i jedinicama Sovjetske armije s kojima su jedinice pod autorovom komandom imale borbenog kontakta u periodu od 3. maja 1942. do oslobođenja Beograda. Pored borbenih dejstava, u dnevniku su izneti i život jedinica i štabova, atmosfera, lični utisci o susretu s narodom i ratnim drugovima i druge pojave koje su se odigrale na dugom borbenom putu brigade i divizije u Dalmaciji, u svim krajevima Bosne i Sandžaka, u Crnoj Gori i u najvećem delu Srbije.

Dnevnik je obogaćen kratkim objašnjenjima vojno-političke situacije u zemlji i na područjima gde su se odvijala borbeno dejstva, a u napomenama su dati podrobni podaci o neprijateljskim jedi-

nicama i druga objašnjenja. On predstavlja ne samo veoma značajan istoriografski dokumenat, već i korisnu literaturu za upoznavanje NOR-a.

Dr GLIGOR STANOJEVIĆ

DALMACIJA U DOBA MOREJSKOG RATA 1684—1699.

U izdanju biblioteke »Iz ratne prošlosti naših naroda« VIZ-a JNA »Vojno delo«, Beograd, 1962. godine, strana 197, poluplatno, latinica, cena 550 dinara.

Ovo naučno delo o učešću naših naroda, pretežno iz Dalmacije i susednih krajeva, u morejskom ratu koji su hrišćanske države vodile protiv Turske (1684—1699), autor je napisao na osnovu mnogobrojnih originalnih dokumenata i obilne literature.

Morlacima su Mlečani nazivali seljake, turske podanike, pravoslavne i katolike, koji su do kandijskog rata živeli izvan mletačkih poseda u Dalmaciji (Crnogorci, Hercegovci, Bosanci, Ličani itd.). Mlečani su rado primali Morlake, naseljavali ih oko gradova i koristili u borbi protiv Turaka.

Kao istoričar, autor je u ovom delu dao opšti pregled zbivanja sa svim važnijim momentima. Pri tome nije ispustio iz vida da i manje značajnije okršaje i vojne akcije uskoka osvetli, istakne i objektivno prikaže. Dajući opšti presek uslova koji su uticali na tok događaja, autor se osvrće na stanje u Turskoj, Veneciji i Dubrovniku i sve to dovodi u međusobnu vezu kako bi se jasnije sagledali svi aspekti učešća naroda Dalmacije u ovom ratu.

Knjiga (podeljena na devet poglavlja) obuhvata situaciju pred rat, ratne akcije i posleratne posledice.

Delo ima ne samo vojni već i širi istorijski značaj za upoznavanje naših naroda pod Turcima i Mletačkom Republikom. Stoga je ova knjiga interesantna ne samo za pripadnike armije, već i za širi krug čitalaca, a posebno za naučne radnike i istoričare, utoliko više što se o učešću našeg stanovništva u ovom ratu, sem kroz narodne pesme, prilično malo zna.

Knjiga je pisana jasnim i jezgrovitim stilom, a sadrži 7 slika u slogu koje predstavljaju originalne crteže gradova i tvrđava u Dalmaciji s kraja XVII veka. Uz knjigu su dati kao prilozi: objašnjenje manje poznatih reči i pojmova i registri ličnih imena i geografskih pojmova.

MORALNO VASPITANJE

U izdanju »Vojne biblioteke — naši pisci« VIZ-a JNA »Vojno delo«, Beograd, 1962. godine. Knjiga ima 356 strana, a cena joj je 900 dinara.

Postoji apsolutna skladnost između lika autora i tematike ove knjige, u koju je general Orović ugradio svoje veliko ratno i mirnodopsko iskustvo u ovoj vrsti vaspitanja sa željom da ga nesebično prenese na mlade generacije.

»Moralno vaspitanje« je u stvari delo namenjeno ne samo ljudima u vojsci, već i širokim narodnim masama. U njemu je autor, na pelagićevski način blizak čitaocu, obradio niz kategorija iz oblasti morala (otadžbina, Tito, hrabrost, odanost, bratstvo i jedinstvo, disciplina, inicijativa, skromnost, taktičnost itd.), a svoja izlaganja je potkrepio mislima velikih ljudi, kako savremenika tako i ljudi iz bliže i dalje prošlosti. Posle svake teoretske obrade pojedinih kategorija »moralnog vaspitanja«, on daje niz interesantnih i živo ispričanih primera, najviše iz naše nacionalne prošlosti, a naročito iz oslobodilačkog rata naroda Jugoslavije 1941—1945. godine. Posebnu pažnju posvetio je izboru pesama, narodnih i umetničkih, što knjigu posebno osvežava i čini je još bližom današnjem čitaocu.

Predgovor ovom Orovićevom delu napisao je general-potpukovnik Vojo Kovačević.

FOJHTER

ISTORIJA VAZDUŠNOG RATA

U izdanju »Vojne biblioteke — inostrani pisci« VIZ-a JNA »Vojno delo«, Beograd, 1962. XXVII knjiga, 410 stranica, a cena joj je 850 dinara.

Autor u ovoj knjizi razmatra razvoj i ulogu ratnog vazduhoplovstva od njegovog početka, pa kroz I i II svetski rat do današnjih dana; ujedno se osvrće na mogući izgled eventualnog vazdušnog rata u budućnosti.

U knjizi je naročito detaljno obrađen tehnički razvoj avijacije i ostalih sredstava, naoružanja i opreme koji su u vezi sa vazdušnim ratom, kao i njihov uticaj na borbeno dejstvo. Podrobno je razmotrena i organizacija vazduhoplovnih snaga velikih zemalja, a delimično i manjih država i analizirani su nedostaci i pred-

nosti pojedinih od njih. Zahvaćeni su i odnosi između taktičke, strategijske i teritorijalne lovačke avijacije, kao i organizacija PVO.

EŠER LI

VAZDUŠNA MOĆ

U izdanju »Vojne biblioteke — inostrani pisci«, VIZ-a JNA »Vojno delo«, Beograd, 1962. godine, knjiga XXXVI, 288 stranica, a cena joj je 650 dinara.

Autor je u II svetskom ratu proveo duže vreme u štabu britanske izviđačke avijacije i bio Čerčilov stručni savetnik po pitanjima nemačkog vazduhoplovstva, te je imao mogućnosti da se potpunije upozna sa uspesima i neuspesima vazduhoplovstva, kako nemačkog tako i anglo-američkog. Posle rata aktivno je radio kao savetnik i nastavnik u odgovarajućim institutima i vojnim školama, baveći se problemima vazduhoplovstva. Pored ove napisao je još nekoliko zapaženih knjiga.

U ovom delu autor na interesantan način razmatra niz vrlo važnih pitanja iz domena vazduhoplovstva i iznosi svoje originalne zaključke u pogledu vazdušnih dejstava u budućem ratu.

Delo sadrži sledeća poglavlja: strategijsko bombardovanje, vazdušni napad na komunikacije, protivvazdušna odbrana, vazdušno izviđanje, padobranske i vazdušnodesantne jedinice, transportna avijacija, podrška kopненоj vojsci, pomorska vazdušna moć, objedinjavanje vidova oružanih snaga, vazduhoplovna obaveštajna služba, budućnost vazduhoplovstva i uravnoteženost vazdušne moći.

ČASOPISI

VOJNI GLASNIK

Br. 11/1962.

Potpukovnik Radomir Mamuzić: *Marševanje dubokih motorizovanih kolona*
Pukovnik Stevo Sunajko: *O pokretnom logorovanju*

Potpukovnik Kamilo Brešan i major Ivo Blagajić: *Vatreni položaji lake pav artiljerije*

Major Jordan Stefanović: *Političke informacije u jedinicama*

Major Radoslav Milinković: *Tačnost određivanja daljine gađanja*

Potpukovnik Slobodan Milojević: *Taktičko-tehnička analiza atomskih ciljeva*

Potpukovnik Ivo Marković: *Taktičko uvežbavanje jedinica*

Rezervni potpukovnik Momčilo Stojićević: *Sredstva za forsiranje reka*

Kapetan Slobodan Slavković: *Davanje više pravaca oruđima*

Potpukovnik dr Milanko Jovićević: *Povređivanje vojnika u trupi*

Potpukovnik Abdulah Sarajlić: *U boju sa ranjenicima*

Blagoje Marković: *Sjećanje na borbe 6. crnogorske brigade*

U časopisu su dati prikazi raznih članaka, taktičko-tehničke i druge novosti iz inostranih armija.

VAZDUHOPLOVNI GLASNIK

Br. 5/1962.

Pukovnik inž. Zlatko Rendulić: *Aerodinamički i konstruktivni problemi aviona kategorije 2—3 maha*

Pukovnik Ljubo Vukčević: *Odlike savremene vazdušne borbe*

Potpukovnik Dragoslav Janković: *Zašto i kako mlazna borbena avijacija napušta PSS sa veštačkim zastorom*

Inž. Branislav Jovanović: *Dvoprotočni turbomlazni motori*

Potporučnik Stojadin Petrović: *Automatska regulacija mlaznih motora*

Kapetan I klase inž. Miloš Čuprić: *Pojava gareži i njen uticaj na rad avionskih motora*

Pukovnik Miloš Milkić: *Neka iskustva iz obuke u noćnom presretanju*

Major Aleksandar Sekulić: *Proračun preticanja i podešavanja nišana za dejstvo po ciljevima na zemlji*

Kapetan I klase Ivo Sešek: *Brojač pogodaka BT-13*

Major dr Rudi Debijadi: *Značaj fiziološke trenaze za bezbednost letenja*

Pukovnik Stevan Roglić: *Sistemi vođenja i samonavođenja projektila*

Potpukovnik Pero Zdjelar: *Snabdevanje vodom pri gašenju požara na aerodromima*

Pored toga, Vazduhoplovni glasnik u ovom broju donosi članke iz stranih RV, zatim vesti i novosti, kao i bibliografiju naših knjiga i časopisa.